

Peruti tržaškega aborigina

Miloš Ivančič

Miloš Ivančič

PERUTI TRŽAŠKEGA ABORIGINA

Dopolnjena spletna izdaja

Samozaložba

Koper. 2024

To je življenjska pripoved našega tržaškega rojaka, inženirja, konstruktorja hidrokrilcev, ki je v mladosti preživel najhujša mučenja in nečloveška ponižanja. Zaprli so ga in mu lomili peruti, da ne bi zletel iz njihove kletke, pa mu je kljub temu uspelo. Po vojni so mu njegovi rablji ponovno krojili usodo. Da bi skrili svoje zločine, so njegov narod obtožili barbarskega pobijanja, njega pa oklicali za aborigina.

Knjiga je napisana z željo po pravični spravi in spoštljivem sožitju.

V knjižni izdaji je izšla že leta 2011, to pa je prilagojena in z nekaterimi dokumenti iz arhivov dopolnjena spletna izdaja.

Kazalo vsebine

PERUTI TRŽAŠKEGA ABORIGINA.....	
UVOD V ZGODBO.....	5
PRVI DEL – REZANJE PERUTI	21
Mladost na Tržaškem	21
Ofenziva	34
DRUGI DEL – LOMLJENJE PERUTI	46
V brlogu zveri.....	58
Zapor Koroneo.....	85
Proti svobodi.....	94
Spet doma.....	99
Čiščenje šohta.....	102
Čiščenje krških jam.....	115
Bršljanovca.....	118
Fojba odpadkov.....	125
TRETJI DEL – NOVE PERUTI	165
Prva slovenska pomorska šola.....	171
Študij v Zagrebu.....	186
ČETRTI DEL – POLET V VIŠAVE.....	190
Dvigalo	195
Vodne peruti.....	210
Načrtovanje	222
PETI DEL – PRISTANEK NA TRDIH TLEH	231
Tržaški aborigin.....	244
SKLEPNE MISLI	266

UVOD V ZGODBO

Ta aborigin nisem jaz, čeprav sem rojen v Trstu. Imel sem to srečo, da sem prišel na svet po vojni in ostal na naši strani meje, sem pa tudi sam v tem novem času marsikaj grdega doživel, a ne gre za mojo zgodbo. Našega domorodca, o katerem govori ta pripoved, poznajo na Tržaškem daleč naokrog predvsem zaradi dobrega vina. Ko se je upokojil, sta s sinom zasadila velik vinograd, in sedaj ima precej dela, preveč za upokojenca. Tudi vina ostaja, zato vsako jesen v svoji stari hiši v Borštu, od koder je čudovit razgled na Tržaški zaliv, žal tudi na rezervoarje in tovarne, odpre tradicionalno osmico. Takrat po trdem delu vsakokrat posebej ponovno zaživi. Prijateljem in gostom rad pove, kaj je doživel in naredil v svojem življenju, pa čeprav leta brišejo preteklost. Vedno manj pa je tistih, ki vedo, da jim je z vinom postregel vrhunski ladijski konstruktor in človek, ki je na lastni koži doživel več, kot danes kažejo zrežirani filmi. To sem kot novinar hotel izvedeti od njega in njegovo zgodbo prenesti ljudem. Že ob prvem telefonskem pogovoru sem opazil, da so njegovi odgovori celoviti, podkrepljeni s podatki in z logičnimi povezavami. Takoj sem slutil, da je tudi po postavi

velik človek. »Ne bova se dobila v osmici, tam se o teh stvareh ne moreš pogovarjati. Jaz bom prišel k vam,« je odločil.

Ob dogovorjeni uri, »točni kot švicarska«, je prihajal čez dvorišče Radia Koper s hitrimi in odločnimi koraki, njegova žena ga ni dohajala. Glava je bila že vsa siva, obraz značajnih potez, ki ni skrival osončenosti z vinorodnega Brega, oči so imele jasen pogled bistrega intelektualca. Skoraj 80 jih je imel takrat, a jih ni kazal. Ko je po stopnicah stopal proti meni, me je za trenutek spomnil na hribovce. Prav tako držo imajo ob hoji navkreber. Seveda, doma je iz Brega. Njegov Boršt, ki so ga Italijani preimenovali v San Antonio in Bosco (Sveti Anton v Gozdu) je v Bregu, na pobočju pod samim kraškim robom, med Dolino in Trstom. Njihove trte in oljke so na strmem bregu, otroci pa so nekoč že od malega gonili govedo na pašo gor na kraško gmajno pri Bazovici, saj borštanska jusarska posest sega tudi čez kraški rob, kjer so nekoč imeli lepe pašnike. Tu, na njihovi zemlji, so v času Avstro-Ogrske začeli iskati premog, skopali približno 250 metrov globok navpičen rov, pa še nekaj vodoravnega, a ko so ladje začele voziti v Trst neprimerno cenejši in boljši premog iz Anglije, so ga zapustili, kar takega brez ograje ali druge zaščite. Avstrijci so mu rekli Schacht, domači so to poenostavili ali točneje preimenovali v Šoht, Italijani pa so ga

preimenovali v fojbo in ga spremenili v nacionalni spomenik italijanskim domoljubom.

Nekoliko višje od šohta, na gmajni pri Bazovici, pa so Italijani že leta 1930 po zloglasnem tržaškem procesu ubili štiri slovenske narodne junake, prve borce proti fašizmu: Ferda Bidovca, Zvonimirja Miloša, Franja Marušiča in Alojza Valenčiča.

Protagonist te zgodbe se je rodil dve leti pred ustrelitvijo teh štirih slovenskih junakov in kot otrok je šele kasneje slišal starejše šušljati o tem – o tem se je takrat le zelo potihlo govorilo. Trinajst let starejša Marija Razem Pečar iz Bazovice mi je nekoč povedala, da je tisto jutro, 6. septembra, nekaj po peti uri tako močno počilo, kot da bi ustrelilo trideset pušk hkrati, in so se vsi v vasi zbudili, tudi otroci. Sicer pa se je marsikdo zbudil že prej, saj so že v nočnih urah, preden so pripeljali kamioni, preplavili Bazovico uniformirani in oboženi fašisti. Ljudje si najprej niso upali stopiti iz hiš, tisti ob cesti pa so zelo razločno videli na kamionu vse štiri obsojence, ki so razkrili cerado. Kasneje, po ustrelitvi, so nekateri vaščani vendarle hoteli na morišče, da bi videli, kaj se je zgodilo, a jih niso pustili blizu. Fašisti so celo mami Ferda Bidovca, ki je tistega dne prišla na Bazovico, preprečili, da bi videla truplo svojega sina.

Otroci tistega časa pa niso samo poslušali grdih zgodb, ampak jih celo sami doživljali. Še skoraj otrok je bil, ko je sam gledal, kako mečejo ljudi v premogovniški jašek, nato pa je sam dobesedno na lastni koži spoznal prefinjeno umetnost mučenja.

Ustrelitev štirih bazoviških junakov je marsikoga hudo prestrašila, vendar je obenem tudi predramila vse svobodomiselnih Slovence in opozorila mednarodno javnost na pravo naravo fašizma. Žrtve drugega tržaškega procesa, Pinko Tomažič in njegovi prijatelji, pa so že sprožile razmahnitev idej Osvobodilne fronte, ustanavljanje njenih odborov ter oboroženega upora. Po razpadu Italije, ob prihodu Nemcev, se je v ta upor vključilo skorajda vse primorsko ljudstvo. Celo naš sogovornik se je pridružil mladim terenskim sodelavcem in dobil partizansko ime Tonček. Malo se namuzne, ko to pove, saj ime ni tako moško in bojevito, je pač bil še skoraj otrok. Zelo junaško pa se je odrezal, ko je osebno spoznal zloglasnega doktorja Gaetana Collottija in njegove inšpektorje. Nekateri jih imenujejo »Banda Collotti«, vendar ne gre za nobeno skupino razbojnikov, ki bi delovala na lastno pest, to ni bila zgolj skupina fašističnih fanatikov, ampak Politična sekcija Posebnega inšpektorata za javno varnost Julijske krajine s sedežem v Trstu, najprej v Ulici Bellosguardo, nato pa Cologna, ali na Kolonji, kot rečejo v

Trstu. To je bila uradna policijska enota, ki je bila financirana iz državnega proračuna, iz davkov, ki so jih plačevali italijanski državljani, in ki je delovala po nalogu nadrejenih. Ta policijski inšpektorat je začel delovati že v času fašistične Italije, vodil pa ga je generalni inšpektor Giuseppe Gueli, ki se je proslavil že ob okupaciji Albanije, Collotti je bil njegov namestnik (vice commissario). Po razpadu fašistične Italije je nadaljeval z delom kot nemška kolaboracionistična organizacija. V njem je bilo poleg zloglasne Collottijeve politične sekcije organiziranih več sto raznih sodelavcev, inšpektorjev in škvadristov. Po podatkih tržaškega zgodovinarja Sama Pahorja so aretirali, mučili, internirali ali pobili več kot pet tisoč ljudi, večinoma Slovencev. Poudariti je treba, da niso preganjali in pobijali samo Slovencev, drugih Slovanov in Židov, ampak tudi svoje sonarodnjake, italijanske antifašiste.

Tonček je bil samo eden iz množice teh nesrečnežev, to, kar on pripoveduje o tistih časih in dogodkih, so mi pripovedovale tudi druge priče. Že prvih vojnih grozot, kako mečejo ljudi v njihovo jamo, ni opazoval sam, ampak skupaj z drugimi otroki, s fantki in z deklicami iz Boršta, ki so tam vsak dan pasli krave. Zelo jasno so videli in razložili, kdo je koga metal v tisti šoht. To so bili posebni italijanski policisti v posebnih uniformah ali »Guardia Civica« (mestna straža), ti pa so kar žive

ljudi, pretepeene in izmučene moške in tudi eno žensko, pripeljali do roba in jih porinili ...

Po koncu bojev okrog Trsta pa so ti pastirčki videli, kako so domačini vrgli v to jamo nekaj razpadajočih trupel nemških vojakov, skupaj s konjskimi kadavri in z ostanki štirih vozov, ki so jih ob begu iz Trsta raztreščile bombe. Po odhodu jugoslovanske partizanske armade pa so gledali, kako angleški vojaki čistijo ta premogovniški jašek in kako vlečejo iz njega tudi trupla.

Po nekaterih pripovedih in tudi dokumentih se je prve dni maja, po osvoboditvi Trsta, razvila zelo zanimiva zgodba. Na komando anglo-ameriške vojske v Trst je prišlo neko sporočilo, da je izginila skupina zavezniških vojakov iz Nove Zelandije. Angleški in ameriški oficirji, ki so se raje družili z italijanskimi desničarji kot pa z jugoslovanskimi in italijanskimi partizani, so hitro nasedli njihovemu prepričevanju, da so te vojake ujeli Titovi partizani, jih pobili in skupaj s stotinami italijanskih domoljubov zmetali v opuščeni premogovniški rov pri Bazovici. Hitro in z veliko vnemo so začeli čistiti brezno. To bi bil odličen motiv za zaostritev odnosov z novo Jugoslavijo, lahko tudi povod za napad. Tako se jim je mudilo, da po ogledu materiala, ki so ga izvlekli iz jame, niso utegnili ločiti človeških trupel od konjskih

kadavrov, ampak so vse skupaj zmetali v na novo skopano jamo. O tem mi je pripovedoval tudi kakšno leto mlajši Srečko, prav tako ugleden upokojen inženir iz Boršta, ki so ga angleški vojaki posadili na bager, da se je medtem, ko so kopali tisto luknjo za skupni grob, celo vozil na njem.

Po vojni so kmalu pozabili na partizanska imena, sploh pa v Trstu, bognedaj, da bi jih omenjali. Naš Tonček je bil ponovno Jordan, in že velik fant, ki je moral, tako kot drugi mladeniči, začeti iskati svojo novo življenjsko pot. Tako on kot tudi Srečko in številni drugi zamejski otroci so kljub novim mejam nadaljevali šolanje v matični domovini, saj nove oblasti v Coni A Svobodnega tržaškega ozemlja niso bile naklonjene Slovencem. Vse dobre službe so bile rezervirane za optante. Tržaško пристanišče, ladjedelnice, železarna in rafinerija so potrebovali le fizične delavce; fine gospe srednjega razreda, ki je živel od bogatih ameriških dotacij, pa so potrebovale čistilke in hišne pomočnice. Iz Boršta se je takrat nekaj ljudi izselilo v Avstralijo. Jordan, ki je z Brega vedno rad gledal morje in ladje v Tržaškem zalivu, pa je hotel nekaj več. Postal je prvi dijak pomorske šole v Kopru, eden tistih, ki so jo pomagali postavljati na noge. To znanje je nato dopolnil na zagrebški univerzi in ga kot ladijski konstruktor ponosno pokazal celemu svetu. Italija, ki njegove diplome ni hotela

priznati, je nato njegove načrte kupovala od švicarskega ladjarja.

Ko sva si prvič podala desnici, mi je z levico skorajda sočasno ponudil velik tulec. Z žarečim izrazom na obrazu ga je odprl in iz njega razvil veliko fotografijo čudovitega gliserja. »To je moj hidrokrilec, največji in najhitrejši potniški gliser na svetu,« mi je hitel razlagati. Res je lahko ponosen na svoje delo. Pa tudi vsi Slovenci bi lahko bili ponosni na to, da imamo takega ladijskega konstruktorja, pa čeprav je delal le za tujce.

Njegovi hidrokrilci, tako on pravilno imenuje te gliserje, še vozijo, njegova življenjska krila pa so nalomili in polomili, malo že med vojno, dokončno pa v miru hladne vojne. Ko pa pripoveduje o krilih svojega hidrokrilca, uporablja besedo peruti: »Ta ladja ima peruti.« V vaseh Brega se besedo krilo uporablja samo za tisti del ženske obleke, ki pokriva boke in noge, kar pri moškem pokrivajo 'brješe', le da krilo ob burji frfota naokrog. Peruti pa letijo. Jordanu so bile te peruti podarjene že ob rojstvu z naravno nadarjenostjo in lahko bi z njimi letel zelo, zelo visoko.

Takrat ga nisem povabil na pogovor o njegovih perutih in hidrokrilcih, tudi ne o velikemu naftovodu, ki ga je gradil mimo svoje vasi, ampak predvsem o njihovem »šohtu«, ki so ga prav takrat Italijani preuredili v

nacionalni spomenik »Foiba di Basovizza«. Vse skupaj so pospremili z novim zakonom in s takim medijskim pompom, da so še marsikoga na naši strani prepričali v genocidnost slovenskega naroda.

Kot domačin sem doma poslušal zgodbe sorodnikov in znancev, tistih, ki so to zgodovino spoznali na lastni koži, in nisem mogel pustiti naših ljudi, da jim pljuvajo v obraz, zato sem pripravil serijo radijskih oddaj z ljudmi, ki so bili priče tistega časa in dogodkov. Če naša država ne zna zaustaviti te gonje in laži, da jim vsaj jaz kot novinar dam možnost, da javno povedo svojo resnico, tako kot so jo doživeli sami. Za intervju sem zaprosil tudi Jordana kot ugledno in verodostojno osebo, pravo pričo časa, mučenj, pobojev, poniževanja in političnega izkrivljanja – enega od številnih Primorcev, ki so mu že v otroštvu lomili krila, da ne bi zletel iz njihove kletke.

Preden je začel pripovedovati, me je prosil, naj ne snemam. Ko sem ga prepričal, da brez njegovega glasu ne bo verodostojnosti, me je prosil, naj objavim brez imena, naj ga navedem kot uredništvu znano osebo, ki zaradi nekaterih razlogov ne želi biti imenovana. Kot novinar imam pravico in dolžnost ščititi pričo, enako je on na ta način želel zaščititi nekatere žrtve nasilja. Ob opisovanju mučenja, ki ga je preživel, ko so collottijevci

iskali v Borštu skriti bunker, je povedal stvari, ki jih tudi sam po svoji presoji nisem mogel objaviti. Tudi mučenja v zloglasni vojašnici sredi Trsta, v Kolonji, je težko opisovati. Tu ne gre za filmsko grozljivko, ampak za doživet opis resničnih nečloveških dejanj fašistov, ki so se sarkastično izživljali ob mučenju nemočnih ljudi. Sicer pa ni bil edini, ki me je prosil, naj ob pripovedovanju grozot ugasnem snemalnik.

»To povem samo vam, ker tako ščitim tiste ljudi, ki so jih mučili. Ljudje so še živi in ne morem povedati, kaj so temu ali oni ubogi ženski počeli. Tudi meni so ...«

Pri tem so mu solze zarosile oči, temu korenjaku. Vstal je in odšel iz studia. V vhodni avli ga je z objemom ustavila žena. Po krajšem pogovoru, in on ob ženini podpori, sva se vrnila v studio. Pa nisva zdržala do konca.

»Sedaj pa tam, kjer delajo nov spomenik fojbam, prav tam, kjer so Angleži kar v jarek zakopali tista trupla, ki so jih izvlekli, prav tam, kjer so naredili nov grob, z bagrom mendrajo po človeških posmrtnih ostankih.«

Malo se je zaustavil in nato nadaljeval: »Med temi so najbrž tudi kosti mojega brata. Ljudje so ga videli, da se je ranjen vračal proti domu, vendar domov ni nikoli prispel. Jaz pa sem takrat pasel in gledal od daleč, malo preveč od daleč, da bi lahko prepoznal izmučene

obrazu. Eden od teh, ki so ga pripeljali do roba in pahnili noter, me je spominjal na brata, vendar moj brat bi takrat moral biti daleč proč na Dolenjskem. Potem sem to svojo megleno sliko, v strahu, da je resnična, zbrisal iz spomina. Sedaj mi spet prihaja pred oči.« *Ponovno je odšel iz studia.*

Za to oddajo sem posnel dovolj. Šel sem še k njegovemu prijatelju, s katerim sta pasla krave in gledala grozote, posnel tudi njegovo pripoved, uredil zbrano gradivo in objavil.

Ko se je govorilo, da se bo naš takratni predsednik dr. Janez Drnovšek šel poklonit žrtvam fojb prav na ta novi spomenik pri Bazovici, sem mu poslal pismo s ponsnetkom te oddaje in prošnjo, naj ob tem počasti tudi spomin na Jordanovega brata, ustavi skrunjenje grobov in zahteva odprtje fojbe.

Čez nekaj let sem šel obiskat Jordana na njegov stari dom v Borštu. Na stenah ima slike svojega hidrokrilca in veliko sliko cesarja Franca Jožefa, prostori pa so polni miz in klopi. »Tu imam osmico.« Kljub letom še vedno s sinom obdeluje vinograd, ker pa se vino težko proda na veliko, odpre osmico. Za Jordana osmica ni samo zaslužek, ampak možnost za srečanja z ljudmi, za pogovore in izmenjavo mnenj. Njegov govor odraža visoko in urejeno tehnično kulturo. Kdor koli se z njim

pogovarja, pa čeprav o vinogradu, lahko hitro ugotovi, da ne govori s kmetom, ampak z velikim svetovljanom, inženirjem, ki rad pove kaj zanimivega. Jaz sem pa tokrat prišel k njemu, da mi še enkrat pove vso svojo zgodbo, od začetka do konca, in to s polnim imenom in priimkom. Ponovil mi jo je, vendar še vedno ne vso. Raje je pripovedoval o svojih mladostniških letih na pomorski akademiji in nato o hidrokrilcu kot o tistih grdih spominih. Dejal je, da tu še vedno veje strah. Nekateri od tistih, ki so mu naredili toliko hudega, ki so mu polomili peruti, so še živi in na oblasti.

»Mi smo dobili vojno, ne pa oblasti. Meni se je veliko hudega dogajalo tudi po vojni.«

Ob rojstvu leta 1928 so mu lahko zapisali samo poitalijančeno obliko imena, za mamo in vse, ki so ga imeli radi, pa je ostal Jordan, ob mučenju so mu v zapisnikih zmrcvarili tudi priimek v Zatter. Po vojni se v Trstu ni več počutil dobro. Če je hotel nadaljevati šolanje, je moral v Jugoslavijo, nato s trebuchom za kruhom v tujino, tam pa so ga, kako absurdno ob vsem, kar je doživel, poniževali, ker je bil italijanski državlján. Ko pa se je moral zaradi ran od fašističnega mučenja, ki so se bile ponovno odprle, vrniti iz tujine domov, so ga priseljeni Italijani, pa čeprav je bil že mednarodno priznan

ladijski konstruktor, imeli za aborigina, ki bi za njih lahko le barval ladje.

Izročil mi je tudi sveženj popisanega papirja. Jordan je vse to, kar se mu je dogajalo, z mirno roko lastnoročno zapisal v tehnični pisavi in zbral nekaj dokumentov, vendar tega ni hotel objaviti pod svojim imenom. To je leta 1998 prepisal in poskusil urediti njegov sedaj že pokojni prijatelj inž. Ivan Gorenc iz Škofje Loke, a tudi njega je Jordan prepričal, naj v besedilo ne zapiše avtorjevega imena. Minilo je kar nekaj let, in še nekaj poskusov, da bi to besedilo uredili in objavili s pravim imenom in priimkom, vendar je Jordan še vedno vztrajal, naj ostane njegov priimek skrit.

Preveč hudega je doživel. Pa ne samo on; tu na Tržaškem, ob meji, se je ukoreninilo veliko strahu. Večji del italijanske politike in medijev ga pogosto razpihuje, kot da ima zle namene. Italijanski narod ni razčistil s svojo zgodovino tako kot nemški, ne pozna svojih zločinov in jih ne prizna ampak skriva, druge pa obtožuje. Celo o zakon o spominu na fojbe in eksorus so sprejeli, pri tem pa pozabljajo, da so to le posledice fašizma, in sedaj vsako leto poslušamo nova potvarjanja zgodovine, ki kot preproga prekrivajo zgodovinsko resnico četrstoletnega fašističnega terorja nad našim narodom. Še več: genocida nad svojim narodom obtožujejo

kar trideset krat manjši miroljubni sosednji narod, ki so ga sami poskušali iztrebiti.

Danes živimo ob odprti meji in ob vedno večjem sožitju. Laži in resnica jih spretno prekriva dnevna politika in mediji pa prej ali slej pridedeta na plano. Ta strah pred bolečo resnico je kot speči virus v telesu, kot poškodovani gen v celici, ki se lahko spremeni v rakovo tvorbo. Celica je del sistema človeškega telesa, kot je človek del neke družbe. Fašizem in drugi fanatizmi sta rak družbe. Italijanski narod ga ni izčistil iz svojega telesa – pa tudi v našem je še ostalo veliko kolaborantskega duha. Ni namreč dovolj, da se rakavo tvorbo izreže, tudi ne, da ti telo sperejo s kemoterapijo, treba je očistiti tudi glavo. Zato je treba čimprej povedati vse, pa naj bo še tako hudo, se medsebojno strpno pogovarjati in zapisati za prihodnje rodove. Tega se ne sme skrivati, kot to počnejo naši sosedge s skupnim poročilom zgodovinarjev.

Po upokojitvi sem si vzel nekaj več časa in poglobila sva pogovore. Ob vsakem srečanju mi je povedal še kaj novega. Dopisal sem to, kar mi je povedal v intervjujih in pogovorih, vmes mi je prinesel kakšen dodaten popisan list ali načrt svojega gliserja. Ko sem vse skupaj uredil ter dopolnil s svojim komentiranim tekstom, je pristal, da v knjigi zapišem tudi njegov priimek Zahar.

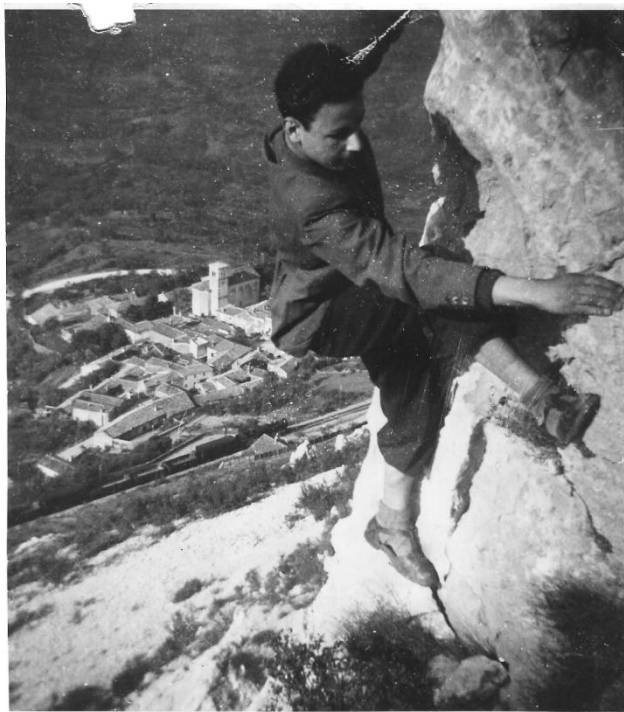
V besedilu sem svoja novinarska vprašanja nadomestil z vmesnimi naslovi in ohranil njegov jedrnat stil la-dijskega konstruktorja kot zgodbo v prvi osebi. Moje uvodno besedilo in vezni komentarji se od Jordanove pripovedi in njegovih razlag ločijo po obliki pisave v poševnem tisku.

To je zgodba Jordana Zaharja, to, kar je popisano, je videl in doživel. Kdo drug je z drugega zornega kota gledal na to dogajanje in videl drugače; lahko je opazil več ali pa manj, vendar to, kar je Jordan doživel na lastni koži, je občutil samo on. To, kar je pretrpel, pre-sega vse meje, in krivično bi bilo, da bi ostalo zamolčano. Sedaj ljudje ob meji živimo v miru in sožitju, vendar pod pepelom laži in izkrivljanja zgodovine še tli žerjavica starega nacionalizma, ki se ob suhem vetru iz zahoda še vedno lahko razplamti, in kot marsikaj nakazuje, si nekateri to tudi želijo.

Pa še to. »To knjigo bi morali prevesti v italijanščino in jo ponuditi tamkajšnjim bralcem,« mi je dejal nekdo. To bi bilo zagotovo koristno, vendar prepričan sem, da to pripoved prav tako potrebuje tudi naš slovenski narod – vsi tisti, ki bi radi bolje spoznali našo zgodovino, pa oni, ki jo spreminjajo iz raznih razlogov ali iščejo v narodu samo lastno osebno korist, pa tudi tisti, ki so pozabili na svoje rojake onstran meje in širino slovanske

duše. Mogoče pa bo pomagala presegati naše nove zgodovinske dileme, kaj je vzrok in kaj posledica.

Jordan Zahar posveča svoje spomine bratu Milanu, slovenskemu partizanu, ki se po končani vojni ni vrnil domov. Znanci so ga zadnjič videli spomladi leta 1944 v Dutovljah, povedal jim je, da je bil hudo ranjen in da se za krajši čas vrača domov k mami na okrevanje. Do doma pa ni prišel ...

Jordanov brat Milan pleza po strmem robu nad domačo vasjo.

PRVI DEL – REZANJE PERUTI

Pogovore z ljudmi, od katerih sem hotel izvedeti kaj več, sem kot novinar začel z vprašanji o njihovih mladih letih, domačem kraju, življenju v tistem času in sploh o razmerah, v katerih so zrasli. Ti odgovori nas uvedejo v čas, nam pomagajo spoznati razmere, v katerih so živeli, dogodke, tako kot so si sledili, in razumeti sogovornikov pogled na svet. Tudi z Jordanom Zaharjem sem začel pogovor o njegovih mladih letih v Borštu pri Trstu. V slovenskem prostoru imamo namreč kar pet naselij s tem imenom in nešteto ledinskih krajev. Mogoče je v teh novih časih bolj znan kakšen drug Boršt, kot na primer tisti pri Kopru, kjer je bil bunker Komande mesta Koper, ki je prav tako doživel žalostno usodo pa tudi srečno rešitev ameriškega pilota, vendar je to druga zgodba, Jordan je svojo začel takole:

Mladost na Tržaškem

Moja rojstna vas je Boršt pri Trstu. Kot so pripovedovali starejši ljudje, je bila vas nekoč veliko bolj naseljena kot danes. Takrat ko je imel Trst, še preden je pod Habsburžani postal pomembno svobodno

pristanišče, le nekaj več kot 2500 prebivalcev, ki so govorili italijansko, je živelo v naši vasi več kot osemsto ljudi. Prav tako številčne so bile takrat tudi druge slovenske vasi okrog Trsta. Ta je nato z razvojem pristanišča in železniško progo izredno hitro zrasel v drugo najpomembnejše mesto avstro-ogrske monarhije. Sem so prišli ljudje z vseh koncev in krajev, tako da si na ulici lahko slišal italijansko, slovensko ali pa nemško, naša vas pa je ostala popolnoma slovenska. Prva oseba, ki je pri nas govorila italijansko, je bila neka Furlanka, ki se je priselila kot nevesta, in se ni naučila slovensko. V naši vasi se je začel pritisk na naš jezik šele s fašizmom. To pa je bilo tako hudo, tako grozno, da se jaz še sedaj v Trstu med Italijani bojim govoriti slovensko. V meni, v moji podzavesti, je še vedno ostal skrit strah in ta mi, čim slišim okrog sebe italijansko, kot neka blokada ustavi slovensko besedo.

Moja zgodnja brezskrbna otroška leta so bila lepa, kljub revščini in trdemu življenju, vendar končala so se zelo zgodaj. Na trda realna tla sem padel že ob koncu četrtega razreda osnovne šole. Čeprav sem imel dobre ocene in sem imel občutek, da šolo delam z veliko lahkoto, se mi je takrat, nič hudega slutečemu, v spričevalu pojavila strašna beseda »affatto-insufficiente« (popolnoma nezadostno). Pred tem te

besede sploh nisem nikoli slišal, pa čeprav sem se od prvega razreda že zelo dobro učil italijansko. Med letom je bilo vse dobro in prav, na koncu pa katastrofa. Moj tri leta starejši brat Milan je prav tako, kljub svoji nadarjenosti, doživel podobno epizodo že leto pred tem.

Ko sem stopil v prvi razred osnovne šole, sem znal samo eno italijansko besedo, in sicer »forbici« (škarje), ter šteti do deset. V naši vasi se je govorilo samo po slovensko in tako smo tudi na ulici otroci med igro kričali po domače. Na mojem klancu je bilo veliko otrok in tam smo v igri tekmovali, kdo bo v kakšnem drugem jeziku znal dlje šteti. Sosedov fant se je naučil šteti po nemško do dvajset in tisti njegov »zweinzig« je bil tako imeniten, da smo ga po njem tudi poimenovali. Po slovensko še nismo znali brati, radi pa smo poslušali, ko je oče v prostem času vzel v roke »Dese-tega brata« ali pa »Visoško kroniko«. Pri tem pa me je vedno nekaj presenetilo: oče se je vsakokrat obrnil s knjigo tako, da je skozi okno iz kuhinje gledal na glavni vhod s ceste na naše dvorišče. Kasneje sem spoznal, da je bilo lahko tudi branje nevarno, saj bi se lahko pripetilo, da bi v hišo vdrle »škvadre« fašistov. Premetali bi stanovanje in če bi našli kaj slovenskega, bi bile posledice hude. Našega vaščana Andreja so odpeljali v konfinacijo samo zato, ker so pri njih našli

ljubljski časopis »Jutro«. Konfinacija je pomenila, da si moral vse pustiti doma, hišo, kmetijo in prijatelje, in da so te odpeljali nekam na jug, kjer so te utopili v množici Italijanov. Kasneje sem slišal tudi za »Tribunale speciale«, posebna sodišča prav za trmaste in uporne Slovence, ki so razsojala po političnih smernicah, ne pa po zakonih in moralnih vrednotah.

Nekega spomladanskega jutra, na nedeljo ali dan svetega Jožefa, ko očetu ni bilo treba na delo in smo se odpravljali sadit krompir, pa se je pojavil nadučitelj Bonazza v polvojaški uniformi, seveda s črno srajco. Očeta je z veliko vnemo prepričeval in silil, naj se vpiše v fašistično stranko. Oče se je branil in ni hotel sprejeti značke PNF, to pa se nam je kasneje hudo maščevalo. Ko je namreč Bonazza odhajal, je zagrozil, da ne bo vse tako gladko teklo ne na delu, ne doma, pa tudi sinovoma bo v šoli zrasla dolga siva brada. Tako je postala tista ocena »affattoinsufficiente« naenkrat zelo zgovorna. Kmalu za tem je tudi moj oče dobil podobno »popolnoma nezadostno« oceno za svoje delo v službi. Delal je v ladjedelnici, kjer je bil pomočnik pri znanem umetniku Avgustu Černigoju, ki je opremljal najlepše salone na potniških ladjah. Oče je znal zelo dobro mešati barve. Imel je namreč talent, da je na osnovi vzorcev napravil novo barvo enakega odtenka. Nekega

dne so ga premestili na eno najslabše plačanih in umazanih del, čiščenje rje na ladjah.

Da bi premostila krizo, je mama vzredila še eno kravo, kupila malega istrskega osliča Miškota in prodajala mleko v Trst. Ob tem poslu je spoznala ženo ravnateljica in lastnika zasebnega zavoda »Istituto tecnicocommerciale Galileo Galilei«, Dr. Žagarja, doma iz Žage v dolini Trente. Šele v sedemdesetih letih sem spoznal iz romanov Borisa Pahorja in Fulvia Tomizze, da je dr. Žagar v svojem zavodu v zadnjem nadstropju stavbe na Ulici Batisti št. 10 organiziral tečaje slovenščine, in to v tistih kritičnih letih, vse do leta 1943. Dr. Žagar je čez poletje v svoje stanovanje brezplačno sprejel mojega brata in ga tudi preživljal. Pripravili so ga za sprejemne izpite za srednjo šolo in ga zraven še malo poučili bontona. Očitno je bilo, da je bil fant vsestransko nadarjen, a mu nisem zavidal, saj je moral jesti z vilico v levi roki in nožem v desni.

Naenkrat se je na šoli nekaj spremenilo. Bonazzeva žena je nevarno zbolela in umrla, on pa je odstopil in se vrnil v rodne Ronche. Prišel je novi učitelj, naravnost s Sicilije. Konec šolskega leta se je Bonazza še samo za to priložnost pojavil na podelitvi nagrade »Dante Alighieri« za najboljšo šolsko nalogo iz

italijanščine. In glej čudež, dodelil jo je meni, kot da bi se mi hotel oddolžiti!

Denarne nagrade je bilo ravno dovolj za mojo prvo obleko, v kateri sem šel na sprejemni izpit za srednjo šolo. Na potovanju v mesto je v avtobusu sedela ob meni moja učiteljica iz prvega razreda in mi svetovala, naj se kasneje vpišem v šolo za ladjedelniškega tehnika. Ta nasvet se mi je močno zasidral v možgane in se polagoma v njih tudi udomačil.

Izpit na tehničnem zavodu »Volta« sem opravil zelo dobro in seveda sem pričakoval, da se bom tudi vpisal v 1. razred te srednje šole. Na dan vpisa me je mati peljala v tajništvo in v trenutku, ko je pokazala izpis iz matične knjige, iz katerega se je jasno razbralo, da smo Slovenci iz podeželske občine, je rekel tajnik: »To ne gre, šola je za naše dečke! On naj se pridruži kakšnemu zidarju, in gotovo bo v življenju zadovoljen!« Bilo je kot strela z jasnega. Potem me je sprejel dobri stari dr. Žagar in stopil sem v njegov zavod. V razredu nas je bilo dvanajst »privatistov«, šest deklet in šest fantov.

Z menoj je v isti klopi sedel Robotti »junior«, sin generala Maria Robottija, ki je vodil zasedbo Slovenije. Bil je verjetno starejši od mene, telesno in tudi umsko prizadet pa vedno ogrnjen s pelerino, ker ni mogel

uporabljati gumbov. Da je lahko pisal, sem mu vtaknil svinčnik povprek med kazalec in meziniec z zunanje strani roke in on je bil tega vedno vesel. Tudi oče sošolca Pattija je bil častnik, in sicer kapetan fregate. Z nami je bil tudi fant, ki je prišel z družino iz Rusije, njegov oče je tam živel kot italijanski ujetnik iz prve svetovne vojne. Pred začetkom druge vojne so Rusi povabili vse Italijane, da lahko zapustijo rusko ozemlje in se vrnejo v Italijo, ali pa da optirajo, da ostanejo. Nabralo se jih je za cel dolgi vlak, ki jih je po štiri mesece dolgem potovanju pripeljal iz Sibirije do Trsta. S sabo je sošolčev oče prinesel zanimive posnetke z reševanja italijanske ekspedicije na severnem polu, med drugimi tudi posnetek, kako slavni Nobile poljublja sovjetsko zastavo in slike ledolomilca »Lenin«, ki je reševal italijansko posadko. Te slike pa so mu kmalu zaplenili.

Že prvi dan pouka me je čakala lepa dobrodošlica. Ko sem prišel na vrata razreda, me je Patti prijel za prsi in rekel: »Tu sei Sciavetto« (Ti si suženjček – italijanski nacionalisti in fašisti so imenovali Slovence in Hrvate »schiavi«, to je sužnji). Tudi prizadeti Robotti se je zelo grdo obnašal do mene, čeprav sem mu iz čistega usmiljenja večkrat pomagal. Zjutraj so ga pripeljalo v šolo z vojaško limuzino, ampak popoldne, ko je končal, sem ga moral pospremiti čez ulico, mimo

tramvajeve, do malega butika na začetku »Aquadotta«, ki ga je vodila »teta Ciano«. Ko je izvedela, da sem »Sciavetto«, je tudi ona nastopila do mene zelo grdo, prav surovo. To je bilo prav takrat, ko je njihov Mario z 80.000 legionarji krotil Dolenjsko.

Ko smo se po božičnih praznikih vrnili v šolo, je naša že starejša razredničarka, Nemka po rodu, vprašala mlajšega Robottija, ali ga je oče za božič kaj obiskal. Rekel je, da je oče zelo nejevoljen zaradi Slovencev, ker ne sprejemajo dvatisočletne italijanske kulture in da bi jih bilo treba vse kastrirati. Tega izraza nisem razumel. Ko sem zvečer doma vprašal, kaj to pomeni, se je brat zelo smejal, oče pa mi je rekel: »Saj že dosti let paseš krave, pa gotovo poznaš razliko med volom in bikom.« In stvar je bila rešena.

V razredu smo se morali odločiti za učenje tujega jezika. Angleščina ni prišla v poštev, ker smo bili z Angleži v vojnem stanju zaradi Abesinije (Etiopije). Ženske so se odločile za francoščino, vendar je zaradi poraza s Francozi tudi to odpadlo. Fantje smo se odločili za nemščino in prav resno začeli z gotico.

Spomladi, po srečanju Mussolinija in Hitlerja na Brennerju, pa je že naslednji dan prišla okrožnica, ki je na šolah v Trstu prepovedala učenje nemščine. V zvezku

mi je ostala še zadnja napisana beseda: »Fuks« (lišica).

Moja pot v šolo iz Boršta v Trst je postajala vse bolj težavna. Vlak je začel zamujati, ker je bila proga Trst–Pulj vedno bolj obremenjena z vojaškimi transporti. Kadar smo zjutraj na postaji v Canfanarju izvedeli, da ni vlaka, smo se odpravili v Trst peš. To se je dogajalo vse bolj pogosto. Tudi popoldne na telovadbo sem moral skoraj vedno peš.

11. novembra 1942, na rojstni dan našega kralja, je razredničarka prinesla v razred časopis »Il Piccolo« in nam prebrala o srhljivem dogodku iz Slovenije. »Banditi« (razbojniki) so pred italijansko ofenzivo skrili v neko jamo 10 ranjencev in ko so jih Italijani odkrili in jih hoteli »rešiti«, so se ti »divjaki« medsebojno postrelili, namesto da bi se pustili rešiti. Pri tej zgodbi pa vsaj meni nekaj 'ni šlo skupaj': ko je italijanski vojak Guido Slatoper v prvi svetovni vojni na soški fronti ostal sam in so ga Avstrijci obkolili, se je s pištolo sam ustrelil v glavo. To naj bilo tako vzvišeno dejanje, za katero je dobil od Italije zlato medaljo. Naši rojaki na Notranjskem pa so bili za enako dejanje »divjaki«.

Vse pogosteje so nas gonili iz šole na Ulico Carducci, tudi med poukom, da smo gledali mimohod »ribellov« (upornikov). Tam so gnali cele kolone naših ljudi. Ob

tem me je prav stisnilo pri srcu, kot da bi videl mojega starega očeta s Krasa in mojo babico. Med »ribelli« so bili tudi majhni otroci, slabo oblečeni, umazani, v pomendranih oblekah, polni slame in prahu, revni in užaljeni. Moj sošolec Guido, sin vojaškega zdravnika, ki je služboval v tržaški vojaški bolnišnici, je prav glasno rekel: »Anche loro hanno una madre!« (Tudi oni imajo mamo). Bravo, Guido, ti si mož!

Nekega dne je bila v šoli velika »radunata« (shod). Vsi smo šli v največji razred, kjer je profesor Demarchi, oblečen v višjo fašistično uniformo, dolgo predaval o viziji sveta po zmagi osi Rim–Berlin. »Latinci in Germani bodo obvladali ves svet in center tega novega sveta bo Rim.« Motilo pa ga je, da so se naenkrat v to vključili še Japonci! Tega nikakor ni znal upravičiti. Dolgo in temeljito je predaval tudi o zgodovini Rimskega cesarstva in preseljevanju barbarov (»la calata dei barbari«).

Razredničarka nam je ukazala, da mora vsakdo od nas postaviti kakšno vprašanje. V tej veliki zmedi pojmov in napovedi sem vprašal Demarchija, kam so na koncu šli vsi ti barbari, ki so prekoračili Alpe. Ta mali in debelušasti klovnu podoben človeček se je vzel na prste, da bi s svojo kratko roko dosegel moje lice, in me krepko udaril, prav užaljen nad tako

nespodobnim vprašanjem v času, ko je vladal pojem »čiste rase«. Nato me je še nagnal iz dvorane. Videti je bilo, da sem ga krepko polomil!

Odpor

Vojna ni ostajala daleč, vsak dan bolj se je čutilo, da partizani niso samo v gozdovih, ampak vedno bolj med ljudmi. Čeprav je bil Kras poln italijanskih vojakov, je bilo tudi tu vedno več partizanskih napadov. V marcu 1943 so v zgodnjih jutranjih urah naše slovenske vasi preplavile pobesnele policijske enote. Vdirali so v hiše, pobirali vse za vojno sposobne, celo mladoletne, rojene leta 1926, ter jih odpeljali v posebne uniformirane enote »Bataglioni speciali« (posebne bataljone). Mobilizirali so tudi mojega brata. Odpeljali so ga na območje Aquile in Gran Sassa. Ko sem na zavodu povedal dr. Žagarju, da ga ne bo več v šolo, ga je ganilo do solz.

Zastražene kolone civilnega prebivalstva iz Slovenije, ki so jih vozili v Trst, so postajale vse daljše. Na postaji so jih vkrcavali na vlak za Gonars. Nič točnega nismo vedeli, kaj je tam. Imeli smo le težke slutnje.

Junija 1943, tik pred koncem šolskega leta, je spet kot grom z jasnega odmeval odlok šolskega

skrbništva, da je naš zavod izgubil »parifikacijo« (pri-znanje diplome, licenco), ker so ugotovili, kot sem iz-vedel mnogo kasneje, da so v šoli izvajali prepovedane tečaje slovenščine.

Male mature se nisem bal, saj sem imel pri glavnih predmetih: v latinščini, italijanščini in matematiki do-bre ocene in sem bil teh izpitov oproščen, ostala sta samo še verouk in telovadba. Za ta dva sem se moral prijaviti v pooblaščenem državnem zavodu »Carli«. Na izpitih se je začelo dobro, dokler mi ni duhovnik rekel, naj zmolim »Oče naš«. Ko sem mu rekel, da molim po slovensko, je stekel k ravnateljici in ta je skoraj zno-rela. Kričala je po hodniku, kakšna sramota jo je do-letela in kakšno ponižanje sta morala ona in njen za-vod doživeti zaradi moje nesramnosti. Dobil sem ničlo in drugi dan še eno ničlo iz telovadbe.

Naš profesor telovadbe je bil znan profesionalni trener boksa, tisti, ki je po vojni v lastni telovadnici treniral svetovnega prvaka v boksu težke kategorije, Tržačana Tiberija Mitrija. Nisem mogel verjeti oceni, saj sem bil njegov najboljši telovadec. Skoraj vsak dan sem hodil v šolo peš, osem kilometrov tja in nazaj, kar me je dr-žalo v boljši kondiciji od mojih sošolcev, ki so bili po-mehkuženi od meščanskega okolja. Pred tem me je celo vabil, da bi začel pri njem trenirati boks. Za to se

nisem mogel odločiti, ker je bil prvi pogoj, da mi starši dovolijo razbiti nosni hrustanec.

Padel sem v vseh predmetih in v oktobru bi moral na popravni izpit. Čez poletje mi je šola dodelila dodatni pouk. Bil sem v razredu, ko je na ulicah zavreščalo kot še nikdar: propadel je fašistični režim. Množica je prav znorela, ko je začela rušiti vse simbole fašizma. Skozi okna so zmetali ducejeve slike in strankarske embleme: zastavice, uniforme, črne srajce in podobno. Vso poletje smo čakali na konec vojne in končno je prišel 8. september 1943 in z njim »armistizio« (premirje). Od vsepovsod so se vračali italijanski vojaki, posebno iz bližnje Slovenije.

Vsaj mislili smo, da je konec, a smo hitro namesto fašistov zagledali naciste. Ti so začeli svoje nekdanje zaveznike kar vsevprek loviti in jih nakladati na vlake, zato so se ti vojaki razpadle armade začeli po slovenskih vaseh preoblačiti v civiliste. Naši ljudje so jim radi pomagali. Mi smo imeli doma kup očetovih delovnih oblek in smo v le-te preoblekli mnogo vojakov. Neki »sergente« (narednik) se je celo čudil moji materi, da je bila tako gostoljubna, čeprav je vedela, kako so se italijanski vojaki obnašali do naših rojakov v Ljubljanski pokrajini.

Iz posebnih bataljonov se je vrnil tudi moj brat in spet začel hoditi v šolo. Kljub nemški okupaciji je življenje vsaj na videz spet potekalo normalno.

Ofenziva

2. oktobra 1943, po končanem izpitu iz male mature, ko sem se vračal peš domov iz mesta, sem ob cesti tik pred vasjo opazil velik kup praznih nabojev za nemško strojnico, ki smo jo imenovali »šarec«. Malo poprej so s tem mitraljezom od tam na slepo streljali na našo vas. Zadnji trenutek pred napadom so se Nemci premislili in odšli v Mačkolje in tam s požigom vasi začeli istrsko ofenzivo. Prizor je bil strašen: vsaka hiša v Istri, ki se je videla z našega brega na Brdih, je bila v plamenih, začenši s prvo hišo v Mačkoljah.

Vsi naši fantje, ki so se komaj vrnili iz italijanske vojske, so šli v Istro k partizanom. Dnevno so od tam prihajale vesti o mrtvih. To pa ni bil še konec te ofenzive, ob tem so zajeli ogromno ljudi in jih odpeljali v koncentracijska taborišča na prisilno delo, od koder so prihajale prav tako žalostne informacije o mrtvih.

Fantje iz naših vasi pa so kar čez noč izginjali, na skrivaj so odhajali v partizane. Na deželi nismo bili več

varni. Ostanki italijanskih enot so se priključili Nemcem, ti pa so jih uporabljali predvsem v represalijah proti našemu slovenskemu prebivalstvu. Nedaleč od vasi so postavili napis »Banden Gebiet« (območje razbojnikov). Lov na ljudi je bil odprt!

Na vzpetini med vasjo in Ključem so Nemci zgradili dva bunkerja in težko zaporo proti tankom. Ko so to še gradili, sem hodil tam mimo v šolo. Ob pešačenju iz Trsta sem izkoristil čas, da sem se naučil kakšno stvar na pamet. Neki dan sem se učil »Slovo Hektorja od žene Andromahe in sinčka pred dvobojem z Ahilom«. Pred vojaškim kontrolnim blokom sem vtaknil knjigo v torbo. Mlad nemški oficir ob zapornici je to opazil in mi pregledal torbo, očitno je hotel izvedeti, kaj sem skril. Ko sem mu pokazal Homerjevo Iliado na še odprti strani, je začel v nemščini deklamirati iste verze. Mlad fant je zapustil šolo, da se je lahko prostovoljno javil k vojakom!

Pot mimo tistih vojakov je postajala vedno bolj nevarna, saj smo tudi pogosto kaj nosili iz Trsta za partizane. Ko sem hodil mimo napisa »Banden Gebiet«, sem v mislih zmeraj videl kamnito ploščo z vklesanim »Hic sunt leones« (od tu dalje je divjina) starih Rimljanov, ki so hlepel po naši zemlji. Od naših partizanov so že dobili prvo lekcijo, na vzhodu od Sovjetske

zveze, pa tudi na francoski strani se je začelo ... Koliko zgodovine na nekaj metrih naše zemlje!

Jeseni sem se vpisal na najbolj konservativno tržaško klasično gimnazijo »Dante Alighieri«. Ta šola se je pred leti vselila v novo veliko stavbo sredi mesta. Tlak je bil obložen z linolejem, ki je bil takrat še novost. V razredih se ni bilo treba več preobuvati. Razrednik se je pisal Primož, po slovensko napisano. Preden se je upokojil, je bil specialist za dešifriranje v glavnem štabu generala Roatte v Ljubljani. Gotovo je znal slovensko, pa vendar se ni izdal. Simpatiziral je z Mussolinijevo »socialno republiko« iz Saloja. Čeprav ga umazan linolej ni nič brigal, se je obregnil ob moje vojaške čevlje in me zmerjal z »Badogliom«, Pietro Badoglio je bil najbolj slaven fašistični general, ki pa se je predal zaveznikom. V mojem razredu so bili otroci najvidnejših fašistov in oficirjev, tudi tistih, ki so odšli v Slovenijo in so pustili svoje družine tu v zaledju.

Vojne razmere so se vse bolj zaostrovale. V februarju je bila splošna mobilizacija, v partizane je šel tudi moj brat. Potem ga nisem več videl in vzdušje v družini je postalo moreče.

V šoli so vojaki zasedli dober del stavbe. V glavni dvorani so nakopili ogromno streliva. Zračni alarmi

zaradi napadov zavezniških letal so bili vedno bolj pogosti in zatekali smo se v zaklonišče v kletne prostore, prav pod to zalogo streliva. Temu smo se uprli in začeli so nas pošiljati v predore v Ulico Fabio Severo. Ob tej priložnosti sem zaprosil ravnateljstvo, če grem lahko med alarmom po svoje stvari in nato domov, saj potem tako ni bilo nobenega pouka.

Ko so v šolo prišli še istrski legionarji s kozo na kapah, ukrajinski oddelki in nazadnje še kozaki, smo se morali odseliti v neko zasebno hišo. Ker v sobah ni bilo stolov in tudi ne prostora za 33 dijakov, kolikor nas je bilo v našem oddelku, je med poukom vedno polovica stala. Nekega dne, okrog ene ure popoldne, ko se je končal pouk in sem ravno hotel oditi s starim kolegom iz šole proti železniški postaji, je v oficirski menzi v poslopju konservatorija odjeknila močna mina. Takoj so nemški vojaki začeli loviti civiliste po ulici. S sošolcem sva to od daleč opazovala in se spet vrnila v šolo, kjer je bilo še najbolj varno. Nato so po stopnišču konservatorija obesili 51 talcev kar na ročaj ograde.

Pastirji

Vlak na progi Trst–Pulj je vozil vedno bolj neredno in ko so partizani minirali progo, ni vozil več. Starši so se odločili, da ne grem več v šolo, dokler se časi ne spremenijo. Ostal sem doma in pasel krave na gmajni proti Bazovici, večinoma okoli znamenitega opuščenege rudniškega rova na pol poti od Jezera v Bazovico. Odprtina brezna, ki mu domačini rečemo šoht, je nezaščiten zija prav blizu ceste. Avstrijci so tu iskali premog, a je potem v Trst prišel boljši in cenejši angleški, pa se ni splačalo več, in so ga pustili kar odprtega.

Tik pred začetkom vojne, leta 1941, sem med pašo prav tu doživel srhljiv dogodek. Od daleč je proti šohtu tekla mlada punca, za njo pa je kričal oče, ki je ni mogel dohiteti. Dekle je padlo v odprtino in izginilo. Nekaj dni zatem so sem prišli gasilci in v jamo spustili mladega gasilca, nato pa izvlekli truplo dekleta. S sabo so imeli napravo, s katero so merili nadmorsko višino oziroma globino brezna. Ta je meni pritegnila pozornost, prišel sem bliže, da bi si jo ogledal, in slišal sem, kako je moški povedal, da je prišel do dna ter da je to opuščeni premogovniški jašek na nadmorski višini 175 metrov in da je dekle našel na trdnem in ravnem dnu. Dno je bilo skoraj čisto, le z nekaj

drobnejšega kamena, ki se je krušilo s sten. Pa tudi otroci in starejši smo noter metali kamenčke in poslušali, kdaj bo padlo na dno in kako se bo slišalo. Nadmorska višina vrha brezna je 400 metrov, razlika in torej globina opuščenega rudnika pa 225 metrov. Torej precej manj, kot se govori.

Nekaj let kasneje, ko so bili tu že Nemci, in smo morali iti vsi dijaki v kino gledat propagandne filme gestapa, sem nekaj podobnega videl v kinu. V tistih propagandnih filmih z napisom »Luce« so tudi prikazovali, kako so nemški vojaki vlekli trupla iz neke jame pri Pazinu. To so bili tisti posnetki, ki jih italijanska televizija še vedno prikazuje, ko govori o povojnih pobojih, ki naj bi jih po prihodu v Trst opravili Titovi partizani. Količkor gledam televizijo, nisem nikoli videl niti enega drugega posnetka kot samo tiste, ki so jih v Istri posneli nemški propagandisti. Ko sem kasneje bral knjigo o brigadi Fontanot, pa sem zelo jasno prebral, da so to v Istri počeli italijanski partizani, ki so iz vodstva PCI v Trstu dobili ukaz, naj »počistijo teren« pred izkrcavanjem zaveznikov, ki so ga načrtovali tudi v Istri.

Jaz sem iskal dlje in ni potreba veliko, da se te fotografije iz tega filma Luce, o katerem je pripovedoval Jordn najde, ob tem pa se najde pa tudi javno

objavljeno pismo o teh med vojno očiščenih fojbah in to celo v tržaškem Il Piccolo. Te slike iz fojbe Vines najdete po neštetih itijanskih spletnih straneh, kot obtožbo jugoslovanskih partizanov.

File:Foiba di Vines - recupero cadaveri.jpg

[File](#)[Cronologia del file](#)[Pagine che usano questo file](#)[Metadati](#)

Ekranski izsek fotografije objavljen v italijanski Wikipediji (Vir: <https://it.wikipedia.org/>)

Original te fotografije je v muzeju Jugoslovanske armade v Beogradu skupaj z ostalimi o čiščenja omenjene fojbe pri Podvinju ali fojbe Vignes, v katero so po pripovedi Camerinija italijanski fašisti vozili tiste, ki so se upirali spremembi svojega slovenskega ali italijanskega priimka. To so konec leta 1943, očistili Nemci, ko so okupirali Istro in iz nje izvlekli več trupel infojbiranih ljudi ter pri tem posneli več fotografij pa celo krajši filmski posnetek, s katerim so takrat širili propagando, da je bilo to delo partizanov. Ta film so pogosto predvajali tudi v Trstu. To je pa ena izmed omenjenih nemških fotografij. A očitno ta trupla niso od nedolžnih Italijanov, ki bi končali v jami samo zato ker bi bili Italijani, ampak so Istrani, ki niso hoteli postati Italijani, pa so jih fašisti vrgli v to jamo, kar je zapisal Raffaell Camerini.

Po navedbah Claudie Cernigoi, Foibe fra storia e mito, je Il Piccolo 22. oktobra 2001 objavil pričevanje juda Raffaella Camerinia, ki je leta 1940 uspel zbežati fašistom, preden so ga vrgli v neko jamo rudnika boksita pri Labinu. Ta pismo dobite tudi na spletu in v tem zvešče tudi kdo je koga metal v to fojbo Vines ali po hrvaško Podvinje. Tako je v prevodu:

»Italijanski fašisti so bili tako kruti do teh, ki so govorili hrvaško namesto italijansko, se upirali spremembi hrvaških in slovenskih imen, da so jih ponoči

na silo pobirali z njihovih domov moške, mlade in stare ter na nemogoče načine odvlekli vse do krajev Podvinje, Kršan, kjer so bile jame, in tam so jih po strelu s pištolo v tilnik porinili v prepad. Ko so bile te jame polne, sem videl več kamionov, ki so podnevi in ponoči vozili mleti kamen iz deponije gradbenega materiala proti tem jamam in se nato po krajšem času vračali prazni. Takrat sem stanoval v neki hiši ob cerkvi na trgu Svete nedelje v Labinu in skozi žaluzije na oknih večkrat gledal te prizore, ki jih ne bom pozabil, dokler bom živ.«

Vrnimo se k pripovedi Jordana Zaharja o dogodkih pri bazovskemu šohtu.

Okrog šohta smo med počitnicami pasli govedo ves čas vojne in tudi po njej. Deset do štirinajst nas je bilo, starih od 10 do 15 let, punce so bile starejše. Nekega poletnega dne leta 1944 smo videli dva vojaka »Guardie civiche«, to je bila kolaboracionistična mestna straža v posebnih uniformah, kako med sabo vodita civilista iz smeri Bazovice. Gnala sta ga prav proti šohtu, nato sta ga na robu kar brez strela pahnila v jamo in šla po drugega. Tega dogajanja nisem opazoval sam, ampak v skupini pastirjev in pastiric. Od šohta smo bili oddaljeni kakšnih 500 metrov. Ob tej grozoti smo se stisnili za grmovje in skale ter tiho opazovali. Seveda si nismo upali bliže. Drugi dan se je to ponovilo. Šest moških so tako vrgli noter. Neko

nedeljo so pripeljali tudi eno žensko. Fantki smo se takrat dvignili in začeli kričati in teči proti njim. Prišli smo na 50 metrov razdalje. Čeprav so imeli puške, niso pa vedeli, kdo smo, so to žensko hitro pahnili v brezno in zbežali. Zelo jasno smo jih prepoznali, bili so tržaški kolaboracionisti iz »Guardie civiche«. Zelo dobro smo namreč prepoznavali uniforme tistih, ki so prihajali proti nam, saj če so bili italijanski kolaboracionisti, si moral bežati; če so bili četniki ali domobranci, si se moral skriti, če pa je bil »Wehrmacht«, si lahko šel mirno mimo njih, bali in umaknili pa smo se tudi esesovcem.

To, kar smo videli, smo javili partizanom. Poslali so Pavla, ki je nato ves naslednji dan stražil s pištolo, pa ni imel sreče, da bi koga videl. Zadeva pa se je ponovila šele avgusta, in to neko popoldne, ko njega ni bilo več na straži.

Res je bila takrat smrt že vsakdanji pojav, vendar so nas ti prizori hudo prizadeli. Ne samo jaz, tudi drugi so to, kar smo takrat videli, potisnili nekam globoko v stran in se o tem nismo niti upali pogovarjati. Jaz sam sem o tem molčal dolgih 35 let, dokler se nisem srečal s starim pastirskim tovarišem in med obujanjem spominov je tudi to izbruhnilo na plan. Samo od

sebe je prišlo iz najinih duš. Ni mi jasno, zakaj smo za toliko let to zakopali vase.

Na tej planoti smo še marsikaj doživeli. Najhujše je bilo bombardiranje Trsta in rafinerije. Bombe so priletele tudi sem med nas in skoraj bi bili umrli pod točo kamenja.

Novembra so Nemci obkolili našo vas in zaprli dostope, ampak v vas niso prišli, so pa po vasi začeli noreti njihovi italijanski kolaboracionisti, strašno junški podrepniki. To so bili zloglasna »X-MAS« in Collottijeva banda. Na šolsko dvorišče so nagnali vse vaščane in tam odbirali za delo sposobna mlada dekleta in starejše moške, saj mlajši so bili v partizanih, ter jih predali Nemcem. Takrat so 26 deklet in moških odpeljali v Nemčijo, v taborišča Dachau, Bergen-Belsen in Mathausen. Mnogi so tam tudi za vedno ostali.

Še huje je bilo potem, ko so partizani na cesti proti Kozini ubili oficirja SS, Christiana Wirtha, strokovnjaka za krematorije, zatem je začel gestapo s Collottijevo pomočjo še bolj pritiskati na slovenske vasi. V naši vasi smo bili dobro organizirani in se držali pravil konspirativnosti – vsi smo delali vse za našo stvar, vendar le malokdo je vedel, kaj delajo drugi. To so le delno vedeli samo tisti, ki so držali vezi, tudi zato pri nas nismo poznali izdajstva. Nadelo smo si celo nova

imena, da bi skrili prava, mene so klicali Jurček. To nas je reševalo vsaj neka časa. V teh dneh smo dobili prva znamenja, kam izginjajo naši ljudje, tudi iz Rižarne.

Partizanov je bilo vedno več, njihova dejavnost se je vse bolj širila in vedno več pomoči so rabili, pa tudi mesto je vedno bolj pomagalo. Jaz sem vsakokrat, ko sem šel v Trst, obiskal skoraj vse lekarne in po naročilu organizatorjev pokupil vse, kar se je dobilo. Nabiral sem tudi pisarniški pribor in material. Redno sem obiskoval vse papirnice in nabiral papir za pisalni stroj, saj je bilo okoli Trsta več partizanskih tiskarn, ki so naravnost žrle papir.

DRUGI DEL – LOMLJENJE PERUTI

Moja vas je bila v zadnjem obdobju vojne tako kot še nekatere druge vasi okrog mesta, na zelo pomembni točki med Trstom in tako imenovanim »Banden Gebietom«. Aktivistom iz mesta je služila kot prva kontaktna točka, partizanom pa kot izhodna baza za njihove diverzantske akcije v mestu. Tu so se odpočili in okrepčali in nato so morali hitro, že ponoči, poskriti ali odnesti podarjen, nakraden in na vse načine dobljen material. V ta namen so domači aktivisti pripravili več bunkerjev.

Dottore Collotti, ki je vodil zloglasno skupino inšpektorjev posebnega inšpektorata za javno varnost Tržaške pokrajine (»Ispettorato Speciale di pubblica sicurezza della provincia di Trieste – sezione politica«), je večkrat skušal dobiti informacije o dogajanju v Borštu, a vedno brez uspeha. 8. januarja 1945 je prišel po sledovih ranjenega partizana, ki so ga tovariši po bliskoviti akciji pri Rižarni oziroma Sv. Soboti odnesli proti naši vasi. Mojega očeta in Danila, sina iz Petarsove gostilne, je aretiral že na poti, ko sta šla na

delo v Trst. Odpeljal ju v mesto na mučenje, v jezuitski zapor. Njegova tolpa je nato ves dan ustrahovala vaščane in vse preiskala, a zvečer so odšli praznih rok.

10. januarja 1945 zgodaj zjutraj, ko se je Vojkova skupina ravnokar vrnila z zadnje akcije, so Nemci začeli obkoljevati vas z vseh strani. Ko smo to opazili, smo hitro zbrali vse pomembne dokumente in partizansko pošto, ki jo je bilo treba nujno spraviti iz vasi. Kurirki Zmagi je uspelo še zadnji trenutek zbežati z vso pošto skozi zapirajoči se obroč. Takoj potem so prišli collottijevci in začel se je moj in naš najdaljši dan v zgodovini Boršta.

Jutro je bilo zelo hladno, zunaj je škripal leden sneg in nebo je bilo temnosivo. Bil sem zgodaj na nogah, ker se je mati odpravljala obiskat očeta v tržaške zapore, saj sva ga že dva dni zaman čakala. Vse je bilo ledeno. Nameraval sem na Kolužo po vodo, ko je nenadoma vpadla na dvorišče tolpa civilno oblečenih in do zob oboroženih ljudi. Za njimi je prišel mladosten človek z dolgo pištolo v rokah, zelo lepo oblečen, s skrbno počesanimi in z oljem namazanimi lasmi. To je bil Dottore Gaetano Collotti.

Dobro sem ga poznal, saj me je še pred dnevi spraševal po vsem mogočem, sedaj pa me je kar zagrabil za

prsi in skoraj odnesel v klet. »Kje so bunkerji? Kje so partizani?« Drugega nisem več slišal, ker so bili njegovi pajdaši tako zelo nestrpni, da so me s palicami obdelali do nezvesti. Ko sem prišel k sebi, so me na dvorišču drgnili s snegom. Okrog mene je bila po snegu kri, in hitro sem ugotovil, da so mi zbili kar tri zobe.

Odvlekli so me v Petarosovo gostilno. Po poti sem opazil, da so Nemci obkolili vas. Obšla me je groza, saj sem vedel, da so italijanski fašisti neverjetni junaki, kadar so dobro zaščiteni. V gostilno so začeli naganjati tudi druge ljudi iz vse vasi. Odpeljali so me v prvo nadstropje, v sobo nad točilnico.

»Temu aparatu ne boš nič utajil,« so mi rekli in pokazali na čudno napravo, podobno pisalnemu stroju. Na mizi je bil rdeče lakiran stroj, poln svetlih gumbov in električnih pritisklin, na vrhu pa je imel sedem žarnic, vsako drugačne oblike in drugačne barve. To je bil stroj za mučenje ljudi z električnim tokom. Iz njega sta viseli dve žici: ena je bila privezana na jeklene veržice s škopci, druga pa je prosto bingljala. Zraven je bila še ura.

Privezali so me na stol, plegli na tla in Collotti je rekel svojemu pajdašu: »Nastavi uro na 60 minut ..., ne, manj, 57, ker ga bomo še rabili živega.« In začeli so se

me s to prosto žico dotikati po prstih, nohtih in obrazu. V strašnih električnih sunkih sem videl svetiti prvo, drugo in tretjo žarnico, potem pa samo temo. Izgubil sem zavest.

Prebudili so me z toplo mokro cunjo in spet nadaljevali. »Kje so bunkerji? Kje so bunkerji?« je odmevalo nestrpno vprašanje v plamenih električnega toka. Po kazalcih na uri zraven tistega strašnega stroja je to trajalo skoraj petinštirideset minut. Živalsko mučenje pa je v meni sprožilo upor, nisem hotel več odgovarjati v italijanščini. V istem trenutku mi je bilo skoraj žal, ker sem se zbal, da bodo z menoj še bolj grobi.

Dottore Collotti pa je bil fin človek, pravi sin svoje ... matere, s sladko govorico in čudovitim potrpljenjem. Po vsakem mučenju si je uredil obleko, si popravil žepni robček na jopiču temne obleke modernega kroja in obrisal kapljo krvi z lakiranih čevljev. Nič se ni čudil mojemu nenadnemu odporu, poklical je mladega oficirja bele garde in mu ukazal, naj prevaja. To je bil Milan, doma iz Klanca pri Kozini. Približal se je skoraj užaljen zaradi vloge, ki so mu jo dodelili; bilo ga je sram govoriti po slovensko pred Collottijem, zato me je od časa do časa udaril po obrazu z mokro cunjo. V trenutku mi je šinilo v glavo, da lahko povem za tisto malo luknjo v zidu pod železnico, kjer smo septembra

1943 skrili dolge italijanske puške, ki jih partizani niso nikdar marali odnesti. Če to povem, me bodo za nekaj časa pustili pri miru in konec bo tega pekla. Tako sem na tihem upal in medtem, ko smo hodili do tiste luknje, sem si nekoliko opomogel. Tam pa so me spet naklestili iz čistega razočaranja, ker to ni bil tisti bunker, ki so ga iskali. Odmor je bil res kratek za vse, kar sem preživel.

***Dottore Gaetano Collotti
pred začetkom
vojne***

V moji odsotnosti so mučili tudi druge vaščane. Tako so jih obdelali kot mene. To so bili: Pepi Pičonov, Romana Rapotec in Lojze Kenda. Spet so me privedli pred tisti stroj. Sam nisem prišel takoj na vrsto, ker so mučili Venceta Jurčkovega. Tako sem videl tudi z drugega zornega kota, kako je vse to potekalo. Dottore Collotti se je elegantno in sproščeno dotikal s tisto prosto žico telesa žrtve. Ob vsakem dotiku je električni tok sprožil plamen in pustil za seboj ožganino, katero so od časa do časa ovlažili z mokro krpo. Tako so izpirali in brisali sledove žganja in prebudili žrtev iz nezavesti. Kri je kapljala iz nosa in ust. Tiste goreče lučke pa so kazale jakost toka. Ko sem drugič prišel na vrsto, je vse skupaj trajalo manj časa. Izkoristil sem izkušnjo in se takoj spomnil na drugi bunker, za katerega sem bil prepričan, da je res prazen.

Odpeljali so me v grad Moco. Tam so me postavili s Pepco pred odprtino kot talca. Bunker je bil res prazen. Tako sem prišel še tretjič pred električni stroj. Pod je bil ves krvav in v sobi je strašno zaudarjalo po ožganem mesu, osmojenih laseh in nohtih. Kako se bo to končalo, sem razmišljal. S Collottijem sva se spogledala kot stara znanca. Zjutraj je imel pred sabo komaj šestnajstletnega dečka, sedaj pa že zrelega človeka. Začel me je mučiti še v tretje.

Collottiju je med mučenjem šinila zamisel, da bi mi z elektriko zažgal genitalije, vendar to bi lepše opravil, če bi jaz doživel erekcijo. »In kako bi to dosegel?« je najbrž razmišljal. Imel je bujno fantazijo dvatisočletne kulture in svojemu Fabiu je naročil, naj gre ven po eno dekle. »Ne tako, kot je tebi všeč, ampak kot bo njemu,« torej meni, mu je naročil. Pripeljal jo je, zatem so se dogajale stvari, ki jih je težko povedati. Sezuli so jo in slekli, eden jo je prijel od zadaj, Fabio pa od spredaj ... Collotti, ki je očitno užival ob prizoru, pa se je čudil, kako to, da mene to ne vzburja.

Na srečo se je iznenada s srede vasi oglasil dolg rafal, ki je prekinil to »danzo macabre«. Takoj sem prepoznal Vojkovo rusko brzostrelko – to bo moja rešitev. »Naši nas bodo rešili in se maščevali tem fašistom,« me je prešinilo. Rafal je trajal neverjetno dolgo. Molk, ki je sledil, pa je bil še daljši. Potem pa ostri streli iz nemškega šarca – in tragedija je bila zapečatenena. Vojko in njegovi tovariši so sami z jurišem planili iz bunkerja in se tako razkrili prav pred sovražnikom. Dva tovariša sta padla pred njim, Vojka pa je smrtonosna krogla zadela nedaleč od tam, na polju pod vasjo.

Collotti ni izgubil svoje mirnosti. Nadaljeval je z mučenjem, dokler ni prišel nekdo poročat: »Odkrili smo jih, štiri žrtve imamo, sedem trupel leži tam in dva

bandita sta ranjena!» Collotti je pritisnil na električni stroj do kraja in sedma lučka se je prižgala čisto na kraju lestvice in na kraju človeške vzdržljivosti, en sam las do večnosti. Ko sem se prebudil iz nezavesti, se je nad menoj globoko sklanjal tisti belogardist Milan. Mogoče je tudi on hotel nekaj prispevati k veliki zmagi. Držal je v roki tisto prosto žico in se me dotikal po prstih. Sklanjal se je nad mano in zlati križec na verižici okrog njegovega vratu je bingljaval nad mojim obrazom. Izza njega pa sem slišal Collottija, ki ga je svaril, naj ne naredi kratkega stika, če noče imeti še enega trupla. Po osvoboditvi so me kot pričo klicali na sodišče na Kozini. Jaz sem rekel: »Gospod sodnik, jaz tega človeka ne poznam ...« Vojne je bilo konec in nasilja mi je bilo že dovolj.

Kmalu potem so pripeljali Danila Paterosa, z ranjenim licem od drobca ročne bombe in s prestreljenim trebuhom, zraven pa še Romana s prestreljeno roko in ramo na več mestih. Poskušal sem mu pomagati, raztrgal sem mu rokav in kri se je izlila po podu. Tončka je razrezala rjuho, da smo ga obvezali, a ni veliko pomagalo, kri se je pocedila skozi strop v točilnico. Zvečer so nas osemnajst ljudi naložili na kamion, ki je bil že poln naropanega blaga, in nas odpeljali v zloglasno Kolonjo, v stavbo številka 8, kjer je bil novi sedež

Posebnega inšpektorata, ki ga je vodil dr. Gaetano Collotti.

Skupinsko slikanje »Collottijevih junakov«, skupine inšpektorjev Posebnega inšpektorata, po končani akciji v Borštu 1945. V sredini poleg nemškega oficirja Frica stoji Gaetano Collotti, označen s puščico in številko 5.

N. 0120 di prot.

Trieste 12 Gennaio 1944/KXIII

OGGETTO : Restrellamento in S. Antonio in Bosco, Moccò, Bagnoli, S. Dorlingo della Valle per la cattura del noto bandito comunista Giuseppe Sustersich, detto "Pepi Bosco".

AL CAPO DELLA POLIZIA
AL CAPO DELLA PROVINCIA
AL PROCURATORE DI STATO
AL QUESTORE

POSTA DA CAMPO 721

TRIESTE
TRIESTE
TRIESTE

Il 31 dicembre u.s. in via Vigneti di questa città, sfuggiva alla cattura il noto bandito comunista Giuseppe Sustersich, nonostante la vacua reazione di fuoco da parte degli agenti di questo Ispettorato.

Successivamente, da fonte attendibilissima si apprendeva che il Sustersich, rimasto in quella circostanza gravemente ferito, si era fatto trasportare nella località di Moccò (Trieste).

In seguito a diligentissime indagini veniva identificato l'individuo che trasportò su di un carro il pericoloso bandito ferito, per conto Cok Carlo, conduttore del dopolavoro di Longera, che confermò di averlo accompagnato nella località di Moccò senza poter, però, dare altre indicazioni circa la eventuale ulteriore destinazione del Sustersich.

A seguito di ciò, veniva effettuata all'alba dell'8 corrente una vasta azione di rastrellamento, alla quale collaborava la squadra politica della locale Questura, agli ordini del Commissario Dott. Pisciotta, ed il Comando della SS, nelle località indicate in oggetto, al fine di catturare il pericoloso bandito.

Nonostante l'impegno posto da tutti, dirigenti e gregari, nell'azione di rastrellamento, nessuna traccia fu possibile avere del Sustersich, pur venendo confermato da numerose circostanze che il medesimo era stato presente nella località di S. Antonio in Bosco.

Venivano, intanto, fermati n. 19 individui ritenuti responsabili di favoreggiamento ai banditi e connivenza con i medesimi.

Gli arrestati sono :

1°) PETTIROSSO	Anna	-	sospetto
2°) MATTIOLI	Albina	-	"
3°) ROIZ	Giuseppina	-	"
4°) PRESEL	Gilda	-	corriera
5°) ZOBEC	Lorenzo	-	comandante Ceta (squadra)
6°) PELLIZZON	Maria	-	favoreggiatrice
7°) PRESEL	Maria	-	corriera
8°) ZERIALI	Vladimiro	-	sospetto
9°) PETTIROSSO	Pietro	-	partigiano
10°) ZAHAR	Michele	-	sospetto
11°) ZAHAR	Rocco	-	"
12°) PETTIROSSO	Daniela	-	componente comm. ne economica
13°) ZACCARIA	Luigi	-	sospetto
14°) COK	Francesco	-	sospetto
15°) OTA	Valentino	-	partigiano.

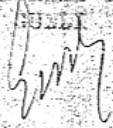
- 101) FOCKAR Francesco - Informatore
- 102) dia Giuseppina - Favoreggiatrice
- 103) FOCKAR Augusta - Favoreggiatrice
- 104) PETTIROSSO Carlo - Approvisionatore di vivari per i partigiani e per la località di A. Antonio in Bosco.

Il detenuto, RADOVIC Romano è rimasto anch'esso ferito dalle stesse armi partigiane, nell'ingresso di un busker, ora in stato onorario per primo.

Si riserva di riferire il risultato delle indagini, che si provvedono con piacere, per la cattura di altri elementi appartenenti alla pericolosissima organizzazione.

Per la Procura di Trieste si uniscono i referti medici del PETTIROSSO e RADOVIC che trovansi piantonati nel locale Ospedale Civile.==

DIRETTORE GENERALE DI POLIZIA
(Giuseppe GULLI)

Kopija zapisnika o »rastrellamentu« (čiščenju terena) v Borštu, Zabrežcu, Boljuncu in Dolini z dne 12. 1. 1944, ko so iskali znanega »komunističnega bandita« Giuseppa Sustersicha, imenovanega Bepi Bosco.

Pismo je naslovljeno na vodstvo policije, vodstvo tržaške province, državnega tožilca v Trstu in na tamkajšnjo kvesturo ali policijsko ravnateljstvo.

Prevod vsebine v povzetku:

Za čiščenje terena so se odločili, ker so dobili namig, da se je ranjeni Giuseppe Sustersich, ki jim je ob poskusu aretacije zbežal, skrila v teh krajih. Akcija je stekla zjutraj 8.

januarja, vanjo pa sta bila vključena politična sekcija kvesture in vodstvo SS. Kljub veliki prizadevnosti vseh udeleženi Sustersicha niso dobili, so pa prijeli 19 oseb, ki so sodelovale z »banditi«.

Nato so naštete zajete osebe, kot je razvidno, temu pa sledi opis policijske akcije.

Na osnovi nekaterih izpovedi ujetnikov je v teh krajih posebna enota tega inšpektorata pod vodstvom dr. Gaetana Collottija opravila 11. januarja novo akcijo čiščenja terena. Pri tem so na terenu odkrili več bunkerjev, v katerih so našli 12 pušk s strelivom, 8 ročnih bomb, uniforme in titovke z rdečo zvezdo.

V enem od bunkerjev je bil odkrit sedež Vojske državne varnosti za Istro, v boju pa so bili ubiti komandant VDV za Istro Zitomir (imena so zapisana tako kot v zapisniku, delno tako, kot je zapisnikar razumel izvirna slovenska imena in priimke ali kot so bili ti poitalijančeni), vodja obveščevalne VDV Miron Vipovc, in inšpektor partizanske vrhovne komande za VDV Gruden Carlo – Stanko. Ujeli pa so ranjenega člana vodstva VDV Danila Pettiroso iz kraja »Brst« (to je Boršt, a pisec ni razumel, da gre, po njihovo, za S. Antonio di Bosco).

V tem bunkerju so našli radijsko primopredajno postajo s šifrantom, poljski telefon, pisalni stroj, razno gradivo, dokumente, 214.000 lir, razno orožje in strelivo, žiga VDV in občine Materija ter dokumente na ime dveh policijskih inšpektorjev posebnega inšpektorata iz Ulice Cologna.

V tej zadnji akciji, v kateri je sodelovala posadka Vermachta iz Boljunca, je bilo zajetih še enajst domačinov. Ti so našteti na koncu druge in začetku tretje strani poročila.

Med temi je naša priča zapisana kot Zatter Giordano. Na tretji strani kopije zapisnika, ki je bil fotokopiran v rimskem arhivu, so naštetih še štirje aretirani domačini in omenjena sta ranjena Pettiroso in Rapotec, ki so ju predali v bolnišnico.

Poročilo je podpisal generalni inšpektor policije Giuseppe Gueli.

V poročilu ni niti besede o pretepanju in mučenju z električnim strojem.

V brlogu zveri

Ulica Cologna ali Kolonja, kot jo imenujejo tržaški Slovenci, je v središču novega dela Trsta med ulicama Giuglia in Fabio Severo. Največja stavba v tej ulici je nekdanja vojašnica tržaških karabinjerjev. Tu je bil novi sedež Posebnega inšpektorata za javno varnost tržaške pokrajine in Collottija, ki se je sem preselil iz »Vile Triste« (Žalostne vile) v Ulici Bellosguardo (Ulica lepega razgleda) po nekem bombardiranju. Poškodbe niso bile velike, a se je veliko govorilo, da se iz stavbe slišijo kriki ljudi, ki jih mučijo. V tej novi stavbi je bilo tudi veliko več prostora, pa še grajena je bila za policijske namene. Tu so bili v kleti že primerni prostori za zapiranje ljudi, vendar teh je bilo za njihovo dejavnost premalo, zato so kar na hitro pregradili v manjše celice še druge sobe, nekatere pa so pustili za pisarne,

ali točneje mučilnice, in za svoje spalnice. V sklopu te stavbe si je Collotti uredil tudi prostore zase in za partnerico Pierino Martorelli. Od tu je namreč vsak dan redno hodil k jutranji maši in svetemu obhajilu v jezuitsko cerkev v Ulici Ronco.

Ko so nas zvečer pripeljali v ta svoj brlog, nas niso še zaprli v celice, saj so bile nabito polne. Večina jetnikov sploh se ni mogla uleči na tla, lahko so samo stali. Mi iz Boršta smo prišli zadnji in smo prenočili kar v menzi. To je bila velika dvorana z dolgimi mizami in velikim odprtim ognjiščem, kjer je vso noč gorel ogenj. Iznad te dvorane je bila spalnica za Collottijeve pomočnike, predvidevam, da so imeli še kakšno spalnico v zgornjih nadstropjih. Nad to dvorano so bile tudi celice. Tiste najhujše, prave celice smrti, pa so bile v kletnih prostorih.

Mučilnica, vsaj tista, v kateri so mene trpinčili, je bila v prvem nadstropju z oknom na notranji hodnik. V tej sobi je bil električni stol, sicer na prvi pogled navaden obložen stol z visokim naslonjalom in naslonom za roke ter ovit z verigo. Zraven je bila miza s samo dvema nogama, naslonjena na zid, na njej pa tista prenosna električna mučilna naprava, s katero so me mučili že v Borštu. Ta naprava je imela eno žico zavezano na verigo na stolu. To so enostavno ovili čez

verigo, s katero sem imel oklenjene roke. Druga žica je prosto visela s kavlja in bila na voljo rablju. Zraven je bilo še vedro z mlačno vodo in s spužvo za oživljanje in brisanje ožganin. Ob električni napravi je bil na steni zabit še en velik klin, pravili so, da so nanj obešali ženske med mučenjem. Na drugem koncu sobe je bila večja pisalna miza samega šefa Collottija, zraven njega pa manjša pisalna miza s pisalnim strojem, za enega od njegovih pajdašev, ki je pisal zapisnik. Proti oknu je bila še garnitura bobnov z vsemi pritiklinami, na katere je eden od njegovih bobnal, medtem ko so zažigali ljudem kožo. Da bi krike mučenih bolje preglasili, so imeli na mizi tudi gramofon znamke »La voce del Padrone« (glas gospodarja) z nekaj ploščami, ki so jih medtem vrteli. Collotti je ukazoval, drugi so pa delali »Fabio, zaveži ga!« »Vrzi ga na tla!« Fabio, sem! Fabio, tja!

V ta brlog so prihajale in odhajale posamezne patrulje Collottijevih agentov in raznih sodelavcev, to so bili do zob oboroženi civilisti. Noč prinese vedno potrebo po izpovedi in tolažbi zaradi domotožja. Skoraj vsi agenti so govorili o domu in družinah, in tako sem izvedel, da so večinoma doma iz istrskih italijanskih mestec. Iz vseh pa sta prav kipela strah in sovraštvo do Slovanov. Tu sem prvič slišal imena, kot so Carigador, Cittanova, Parenzo in podobno, vse

do Pole. Do takrat sem poznal samo italijanska imena Isola, od koder so bili sosedovi otroci, in Pirano, pa seveda Capodistria, kateri so pripadale tako upravno kot tudi cerkveno naše vasi, pa čeprav so bile predmestja Trsta.

Kaj so ta ljudem podobna bitja počela z nesrečniki v kleti, ne vem, ker nisem videl, sem pa nekoč bolj naključno opazil, da je bilo v kleti zaprtih veliko ljudi. Zjutraj so namreč nesli iz kletnih prostorov več kot polovico napolnjen 150-litrski sod, v katerem je bilo najmanj sedemdeset litrov seča in drugih nočnih iztrebkov zapornikov.

Collotti se je najbolj zverinsko izživiljal nad ženskami, to njegovo nagnjenje sem spoznal že v gostilni v Borštu, kjer sem prvič okusil njegovo perversnost.

Dopolnimo to Jordanovo pripoved z že znano zgodbo. Javno jo je povedala Tržačanka G. R. na povojnem procesu proti njegovemu pajdašu Giuseppeju Gueliju. Pripovedovala je, kako so jo v Collottijevi pisarni najprej slekli, nato pa eno uro in pol pretepali z železnimi pendreki in brcami. Čez nekaj dni so jo ponovno mučili na nekih zabojih, na katerih je morala ležati gola. Med tem so jo še živalsko pretepali. Nato so se nadnjo spravili s cigaretnimi ogorki, ki so ji jih ugašali na najbolj intimnih delih telesa. Celo sramne dlake so ji pulili s

posebnimi kleščami, eno po eno. Na koncu je Collotti še z vso svojo težo stopil na njen trebuh, medtem ko je bila na zabojih. To ji je povzročilo hude krvavitve. Po zdravljenju pri jezuitih, kjer so tudi imeli svoje celice, so jo še dvakrat mučili na zabojih. Na zaslišanju na sodišču je povedala, da je videla tudi moškega z imenom C ... iz Vipave, ki je imel od psa ogrizeno spolovilo, ker so nanj med mučenjem naščuvali psa.

Pričevanje je bolj podrobno zapisano tudi v knjigi zgodovinarja Elia Apiha »Dal regime alla resistenza«, Videm 1960, stran 126, in objavljeno v Primorskem dnevniku.

Zgodba Milke Čok

Med temi ki so preživeli mučenja v Kolonji je tudi Milka Čok iz Lonjerja, poročena Kjuder. To je žena legendarnega tržaškega vsestranskega glasbenika in zborovodje Tržaškega partizanskega pevskega zbora Pinko Tomažič. Tudi njene spomine je v Primorskem dnevniku zapisala njena hči Jagoda Kjuder.

***Milka Čok v tistih
letih***

Bil je prvi dan pomladi leta 1945. Imela sem skoraj 17 let. Pred zoro nas je prebudil neobičajen hrup okoli hiše. Gruča »kvesturinov« in »collottijevcev« (agentov posebnega policijskega oddelka v civilu) je prebudila vas z akcijo »rastrellamento«. Po hišnih vratih je močno udarjalo. Oče je odprl vrata in v hišo je stopila skupina oboroženih moških v civilu ter prebrskala vsak kotic. Kvesturin je v rokah držal seznam družinskih članov: očeta, matere, mene, dveh bratov, ki sta bila pri partizanih in brata Milana, ki so ga Nemci odpeljali. Nagnali so nas v »Dopolavoro«, gostilno na koncu vasi. Tam so zbirali osumljene vaščane, ki so

sodelovali v OF. Mene so odpeljali v sobo, kjer so zasliševali in mučili. Vse sem zanikala. Ko so me odvedli iz sobe, me je »kvesturin« surovo pahnil po stopnicah, da sem se zakotalila do konca stopnišča. Oborožen moški je poklical očeta, mater in mene. Vsakemu so dodelili spremljevalca in z naperjeno puško v hrbet gnali skozi vas proti naši hiši, za katero je bil bunker in v njem partizani. Od daleč sem opazila, da se je pri bunkerju zbrala skupina fašistov. Naenkrat nisem več videla ne mame ne očeta. Ustavili smo se pred hišo, kjer je bil bunker. Na tleh so ležali ubiti trije partizani in talec Andrej Pertot, oče partizana, ki pa mu je uspelo zbežati. »Collottijevec« se je ozrl proti meni in siknil: »Dobro jih poglej in nam povej, kdo so!« Okamenela sem in gledala žrtve. Vse sem poznala, a sem molčala. »Ah, nočeš govoriti, torej te čaka ista usoda! Naredi si prostor med trupli in stopi k zidu. Štel bom do tri in če ne boš spregovorila, bom streljal!«

Premaknila sem trupla in stopila mednje. Obstala sem pred zidom in čakala. Spet se je oglasil fašist: »Si pomislila? Govori, govori! Če ne boš govorila, boš kmalu med njimi!« V meni je bila samo ena misel: »Dragi tovariši, če vas žive nisem izdala, vas ne bom tudi mrtve! Z vami bom umrla!« Povesila sem glavo in čakala na strel.

Fašist je začel šteti.: »Ena, dva, tri!« Počilo je. V boku sem začutila toploto. Zgrudila sem se na mrtve tovariše in mislila, da sem umrla. Kot v sanjah sem slišala: »Nisem te ubil. Vstani!« A vstati nisem mogla. Odvlekli so me proč. Proti večeru so pripeljali dva tovornjaka. Na enem je bila zaplenjena hrana in živina. Nam so pobrali vso hrano in dve kravi ter telička. V drugem tovornjaku nas je bilo 42 vaščanov. Odpeljali so nas v kasarno v Ulici Cologna, kjer je imela štab Collottijeva tolpa. Vsi vaščani smo preživeli noč v veliki jedilnici na stolih in mizah. Niso znali kam z nami, saj so bile celice natrpane z ljudmi. Naslednjega dne so nas odvedli na dvorišče. Morali smo sedeti na tleh in ukazali so nam, da moramo gledati v tla. Mimo nas so v verigah stopali drugi zaporniki. Po čevljih in hlačah sem spoznala svojega očeta. Malo sem dvignila pogled, njegove vklenjene roke pokazale, da so ga že mučili. Moške so odpeljali v drugi zapor pri Jezuitih, okrog šestnajst žensk pa nas je ostalo tam. Na oljčno nedeljo se je začelo mučenje. Najprej me je začel zasliševati Collotti. Vsa vprašanja sem zanikala. V mučilnici so mi privezali roke in noge na stol. Začeli so me klofutati, brcati in vleči za kite, da so mi izpulili lase. S cigareto so mi žgali kožo okoli ustnic. Zbadali so me z električno žico do nezvesti, potem so me potali z vodo. Ker nisem govorila, so me posadili stoje

na stol. Roke so mi zavezali za hrbet in me zvezali na vrv, ki je visela s stropa. Stol so zbili in jaz sem obvisela na vrvi. Bolečina je bila nepopisna. Začutila sem, kot bi se telo razklalo. Po mučenju so me pahnili na tla med krvave cunje v sosednjo sobo, kjer je bilo nekaj odprtih krst. Bila sem vsa krvava.

Ko sem si malo opomogla, je prišel pome mlad italijanski vojak v civilu in me odpeljal v urad zraven mučilnice. Dali so mi podpisati zapisnik. Moje roke so visele, kot bi bila lutka. Zapisnikar Pigatti mi je privzdignil roko in jo vodil, da je naredila križ. Mladi vojak, ki se je imenoval Paolino in je prihajal iz južne Italije, morda iz Kalabrije, me je odvedel v celico, kjer sem imela oblačila. Preden sem stopila v celico, mi je Paolino spletel kite. Rekel mi je le, da ne smem govoriti in naj v tišini samo poberem cunje. V celici so bile druge Lonjerke. Ko so me zagledale, jih je pretreslo in prestrašeno so zrle vame. V celici je bilo zelo temno, ker je za silo svetila le ena šibka žarnica. Slišala sem samo jok Milke Hass z Nove ceste, ki so jo mučili pred mano.

Paolino me je nato odpeljal v kletno celico. Odprl je vrata. Ven je stopila Albina Hass, jaz pa sem šla noter. (Albina Hass je bila žena Ruggera Hassa, ki so ga ustrelili 28. marca na Opčinah). Celica je bila brez oken in razsvetljave. Merila je približno dva metra za

dva in bila je tudi nizka, malo čez glavo. Bila je najbrž komaj urejena, kajti vohala sem svežo malto. Takšnih celic je bilo več. V mojo celico so po mučenju privedli še vaščanko Meri Merlak in Angelo Čač.

Nekaj dni kasneje so me odpeljali v zapor Koroneo. Bila sem zaprta z Rasto Kjuder. Mučil nas je strah, ker so se širile govorice, da od tam peljejo ljudi v Rižarno ali v Nemčijo. Bali smo se zlasti noči, ker so v nočnih urah prihajali po zapornike. Vsako noč je bilo slišati korake in glasove nesrečnikov. Ženske so pro-sile sv. Florjana, da ne bi končale v peči Rižarne, saj se je šušljalo, da tam zažigajo ljudi.

Nekaj dni kasneje so nas peš odvedli skozi mesto v Rojan, da bi nas naložili na tovornjake. Krvnikom se je mudilo, da bi se nas čimprej znebili, kajti proti Trstu so se že pomikale partizanske čete. Na kolodvoru smo čakali na odhod, do katerega pa ni prišlo.

Spet so nas odpeljali v zapor. Bili so zadnji dnevi meseca aprila. Izvedeli smo, da je Nemčija poražena. Mene so osvobodili nekaj dni pred 1. majem. Moja mama se je vrnila dan pred mano, oče pa se je vrnil iz ječe pri Jezuitih 30. aprila. Tako je prišel 1. maj. Komaj se je začelo daniti, smo opazili prve partizane. Sprejeli smo jih z nepopisnim veseljem. Mojih dveh bratov pa ni bilo od nikoder in nihče ni vedel povedati,

kje so. Pozneje smo izvedeli, da sta brata partizana padla 27. septembra 1944.

D drugega ali tretjega maja sem se vrnila v Ul. Cologna, da bi ugotovila, če je v tamkajšnjih skladiščih ostalo še kaj od tega, kar so nam pokradli. Predstavniki Fronte di liberazione (OF) so mi povedali, da ni ostalo ničesar, hkrati pa so me vprašali, če v celicah, kjer so bili sedaj zaprti nekdanji ječarji in mučitelji, prepoznam koga od tistih, ki so mene mučili. Prepoznala sem samo Paolina, ki pa je bil z mano vedno prijazen in me je večkrat, ko sem bila v celici po mučenju, peljal na WC, da sem se malo sprehodila. Povedala sem, da je bil Paolino dober človek. Odprli so vrata in ga spustili ven. Zanj sem podpisala in bil je osvobojen. Pred kasarno mi je rekel: »Prendo il primo treno che trovo per il Sud e me ne vado« (Grem na prvi vlak, ki odpelje na Jug).

Ko sem pred nekaj leti ležala v bolnišnici zaradi krvavitve možganov in se za las rešila, so mi družinski člani povedali, da nisem hotela jemati zdravil. Hčerka je povedala, da me je spomin spet popeljal v ječo, kjer so me krvniki počasi zastrupljali. Spet sem se rešila: vse je mimo, a spomin ostaja.

Zgodba Bogdana Berdona

Dobil sem tudi pričevanje izpod peresa odvetnika Bogdana Berdona. V najstniških letih je v domači vasi Ricmanje marsikaj doživel in videl, kot štirinajstletnega fanta pa so ga proti koncu vojne zaprli v celico pri Kolonji in zatem še v koronejski zapor.

O obdobju pred 8. septembrom 1943 se spominjam nasilnih dejanj nad Slovenci. Ko mi je bilo osem let in sva bila z očetom na Trgu Goldoni v Trstu, me je nek policist oklofotal, ker sem govoril slovensko. Sicer pa je treba reči, da niso bili vsi člani fašistične stranke tako osorni do naših ljudi. V Ricmanjih, kjer sem se rodil in kjer je več desetletij prebivala moja družina, je bil federal Ziani, ki je tudi poučeval v vaški šoli, do vaščanov še kar pošten. Zgodilo se je, na primer, da so vaščani v gostilni na ves glas peli v slovenščini, Ziani pa je prišel zraven in prijateljsko svetoval, naj pojejo tiše. Domačini so to cenili, saj so se zavedali, da bi bil moral federal po takratnih predpisih prijaviti dogodek nadrejenim, ki bi nastopili strogo in kruto zoper Ricmanjce. Ker tega ni storil, je prav gotovo tudi sam tvegala povračilne ukrepe. Zato se je po maju 1945, ko ga je jugoslovanska oblast z drugimi člani fašistične organizacije odpeljala v Borovnico, skupina

vaških mož zavzela za njegovo izpustitev in to tudi dosegla. Ziani se je vrnil domov v Trst.

Spomnim se tudi dogodkov po 8. septembru 1943. Tedaj je med italijanskimi vojaki zavladata popolna zmeda. Vojaki so si z uniform trgali čine in se pomikali proti naseljem, kjer so upali, da bodo dobili civilne obleke ali hrano. Nekaj tednov po 8. septembru sva bila z očetom v bližini vojašnice Duca d'Aosta v današnjem okraju Giarizzole. Iz neke odprtine v zidu sva opazila, kako so skoraj konspirativno uhajali oficirji, vsi v civilnih oblekah. Da je šlo za nadrejene, je bilo videti po elegantnih oblekah in pričeskah. Preproste vojake so zapustili v vojašnici, na milost in nemilost prihajajočih nacistov. Italijanska vojska se je v kratkem času razbežala na vse strani in pustila po vojašnicah vso opremo, tudi velike količine orožja. Ljudje so tiste dni prosto zahajali na območje vojašnice in jemali, karkoli so našli. Mi smo pobrali konja, ki smo ga nekaj časa imeli doma in ga nato podarili partizanom.

Kaj kmalu so se v naših krajih pojavili Nemci. Ko smo vaški otroci pasli živino nad Ricmanji, smo opazili divizijo Princ Eugen, kako se spušča po pokrajinski cesti proti Boljuncu. Na nas je kolona v črno oblečenih vojakov naredila strašen vtis. Tedaj se je začela prva nemška ofenziva na Istro, kjer so se že uveljavili

partizani. Tudi pri nas so nastajale partizanske enote, zbirališče je bilo v Boljuncu. Naj povem, da je bil odpor povsem spontan in da je v odporniško gibanje vstopilo ogromno mladih.

Ricmanjska mladina okrog leta 1943

Nad Ricmanji smo večkrat opazovali, kaj se dogaja v Boljuncu, Dolini in v vaseh, ki so južno od Doline na nasprotnem grebenu. Ko se je razširila vest, da prihajajo nacisti, so partizani ukazali umik iz Boljunca, od koder so se trije kamioni napotili proti Socerbu. Nemški top, ki je bil nameščen prav nad Ricmanji, jih je začel obstreljevati. Prva dva tovornjaka sta zbežala preko Socerba, tretjega pa so zadeli. Jeseni 1943 smo tudi videli, kako sta goreli vasi Mačkolje in Gabrovica nad Ospom. Grozljivo je bilo tudi ameriško bombardiranje Trsta, njegovih industrijskih predelov zlasti Sv. Jakoba in rafinerije Aquila, saj je nekaj bomb padlo tudi blizu Ricmanj.

Nemška okupacija je bila kruta in ostra. Vojaki so prihajali v vas in osorno ravnali z domačini. Pobirali so hrano, jemali živino. Med hajkami so se Nemci znašali nad nedolžnimi ljudmi in jih odvažali neznano kam. Tako so nekoč odpeljali nekega domačina, Pepija po imenu, ki je bil prepričan, da se mu ne more nič zgoditi. Zatrjeval je, da je na varnem, ker mu nacisti nimajo kaj očitati. Zgodilo pa se je, da je v vas prihrumel nemški kamion, na katerega so naložili več vaščanov, med njimi tudi Pepija. Odpeljali so tudi 12-letno Milko Pregarc, ki smo jo vsi vaški otroci imeli radi. Tovernjak se je oddaljil, Milke in Pepija pa nismo nikoli več videli.

Zelo hudo je bilo v začetku leta 1945, ko je Posebni inšpektorat javne varnosti za Julijsko Krajino (Ispettorato speciale di P.S. per la Venezia Giulia ali »Banda Collotti«) izvedel »očiščevalno akcijo« v Ricmanjih, z namenom, da bi polovil vaščane, ki so sodelovali s partizani. Iskali so tudi mojega očeta. Zjutraj so prišli pred naša zaklenjena vrtna vrata in jih skušali s silo odpreti. Oče je pravočasno pobegnil in se skril.

Collottijevci so pripeljali s seboj vaščana, ki jih je od hiše do hiše vodil k posameznim aktivistom. A nesrečnik ni bil nikakršen izdajalec, temveč žrtev neznoznega mučenja in ustrahovanja. Našega sovaščana so peljali v Rižarno, ga postavili pred gorečo krematorijsko peč in mu zagrozili, da ga bodo živega vrgli vanjo, če ne bo izdal svojih vaščanov. Šele tedaj je omagal. Nihče ga ni zaradi tega obsojal, kajti za njegovo dejanje so bili krivi mučitelji. Banda Collotti je v Ricmanje pripeljala tudi prenosni mučilni stroj, električni stol. Nastanili so se v gostilni Na klancu in jo spremenili v priložnostno mučilnico.

Ker niso našli očeta, so ugrabili mene - štirinajstletnega mulca - in mojo sestro Majdo. Očiščevalna akcija je bila za nas prava grozljivka. Skozi okno vaše gostilne sem opazoval Collottijevece, ki so z brzostrelkami streljali v bližino priletnih ricmanjskih ženic in se glasno zabavali ob smrtno prestrašenih starkah.

Akcijo so zaključili tako, da so mene, sestro Majdo in nekaj žensk odpeljali v Trst, na sedež bivše karabinjerske postaje v Ulici Cologna št. 31, kjer so nadaljevali z zasliševanjem in mučenjem. Natrpali so nas v pritlično celico.

Nekega jutra so pripeljali človeka, ki je bil zaradi krvavega obraza in številnih ran nerazpoznaven. Povedal je, da je celo noč visel obešen z zvezanima rokama za hrbtom. Kljub temu je zmož bil celo duhovit in zaverovan v boljšo bodočnost. To je bil Svetoivančan Ruggero Haas, ki so ga skupaj z ženo Albino umorili pred koncem vojne. Pri Sv. Ivanu je dolgo let deloval krožek Ruggero Haas, ki ga danes ni več.

Prvi maj 1945 se je naglo približeval na vseh frontah. Collottijeva banda pa tega ni opazila in načrtovala je nove očiščevalne akcije po naših vaseh. V kleti karabinjerske postaje na Ul. Cologna so za nas na novo zgradili še ducat tesnih celic. S sotrpini sem nekaj noči prespal v eni od teh ozkih in vlažnih celic, potisnjen ob zid, na katerem je bil svež omet.

Nato so me preselili v koronejski zapor, ki ga je upravljala nemška vojska. Tam sem nekaj časa prebil v samici. Jetniki smo vseskozi trepetali v strahu, da nas odpeljejo v Rižarno. V koronejskih bukvah pa še danes piše, da so me 20. 4. 1945 kot mladoletnega

izpustili, ker je prav tistega dne praznoval svoj rojstni dan Adolf Hitler. Iz Ulice Coroneo sem se v Ricmanje vrnil peš skozi Rocol in preko Katinare, skupaj s sovaščanko Marijo Kuret. Hodila sva približno deset ur, saj sva bila izčrpana in lačna.

Vse to je Collotti počel v soglasju z oblastmi, saj se je za njegova mučenja javno vedelo že leta 1943. 13. marca tega leta je namreč tržaški škof Santin poslal v Rim pismo, v katerem je zelo jasno napisal, da je čas, da se konča s tem živalskim mučenjem moških in žensk. Opozoril je, da on osebno gleda na ta dejanja z velikim strahom, saj kadar ljudje nimajo več kaj izgubiti, se uprejo s silo. Na koncu dopisa pa je pristojne oblasti zaprosil, naj nadaljnja mučenja preprečijo, »preden nas bo kdo, nas italijanske državljane v Trstu, imel za barbare«.

Jordan se je ob pogovoru o tem mučenju spomnil na svoja srednješolska tuhtanja, kam so šli vsi tisti barbari po padcu Rimskega imperija. Tako mi je dejal:

- Sedaj sem prepričan, prišli so sem gor k nam z novimi priimki: Collotti, Gueli, Robotti, Roatta in tako naprej – sama »brava gente« (dobri ljudje).

O teh grozotah, ki so se dogajale v Trstu, so mi pripovedovali številni intervjuvanci mojih radijskih oddaj, ki so to sami videli ali pa osebno doživeli. Danilo Vodopivec in še nekateri drugi so pripovedovali o Andreju Vodopivcu iz Ospa, ki je umrl zaradi posledic pretepanja v fašističnem priporu že leta 1921. O mučenjih med vojno pa so pripovedovale: Zorka Legiša, Sonja Cunder, Vlada Bidovec, Kjuder, Ema Tul in drugi. Kako so pretepali in mučili v goriškem zaporu mi je v eni od oddaj zaupala Marija Mermolja. O podobnem mučenju v italijanskih zaporih v Ljubljani se mi je izpovedala Dana Klanjšček Valič, ki me je prav tako kot Jordan ob najhujših pripovedih prosila, naj ugasnem snemalnik. Ko pa mi je glavni bolničar iz bolnišnice Zalesje v Brkinih, Jože Petkovšek iz Postojne, pripovedoval, kaj je videl, ko so umikajoči se četniki ujeli njihovo partizansko tovarišico, sem doživel tak šok, da sem komaj vozil do Kopra. Nekatero zgodbo so me mučile po ves teden, ko sem pripravljal oddajo in montiral posnetke. Te in druge zgodbe, to, kar so si ljudje upali povedati v mikrofonski, so shranjene v arhivih Radia Koper. Ni bil torej samo en iztirjeni krvnik Gaetano Collotti, bilo jih je veliko. Res, da je fašistična Italija postavila samo dva taka posebna inšpektorata, na najbolj kriznih delih, enega za sicilsko mafijo in tamkajšnje komuniste ter druge antifašiste, drugega pa za Slovence in

antifašiste v Julijski krajini. Tu na severovzhodu je odprla kar dolg spisek taborišč in zaporov, med katerimi sta najbolj znani koncentracijski taborišči na Rabu in v Gonarsu. Razni »Collottiji«, ki so uživali pri mučenju, pa so se našli tudi v zloglasnem koprskem zaporu, kjer so mučilnico zaradi krikov, ki so jih slišali po mestu, prenesli v Semedelo, ki takrat še ni bila pozidana. To je opisano v knjigi »Koprski zapori« Vlaste Beltram.

V tej knjigi govorimo predvsem o Jordanovi zgodbi, katere prvi del se konča v Kolonji. Številni nesrečniki pa so Collottija spoznali že prej v zloglasni »Žalostni vili«.

»Villa Triste« ali »Žalostna vila« v ulici »Via Bellosguardo«, v kateri je doktor Gaetano Collotti s svojo policijsko skupino nastanil prvi brlog z mučilnico. Od tu je svojo dejavnost preselil v ulico »Via Cologna«. Posebne zaboje, ki jih je imel za mučenje ljudi, so mu očitno poškodovala letalske bombe, ostala pa mu je električna naprava za mučenje. (Vir: Primo-raki dnevnik)

Stavba v Kolonji s spominsko tablo iz leta 2010, kjer je bil novi sedež Posebnega policijskega inšpektorata. (Foto M. I.)

POLIZIA della VENEZIA GIULIA
UFFICIO STORICO DIVISIONE CRIMINALE INVESTIGATIVA

9130

OGGETTO: Villa di via Bellosguardo.

Protocollo n° 9130

PER INVANICO DEL PROCURATORE GENERALE DR. COLONNA, ~~presentato~~ ^{la} CORTE
DI ASSISE STRAORDINARIA DI TRIESTE, HO COMPIUTO LA PRESENTE

PERIZIA

tendente ad illustrare, con opportuni schizzi e disegni, alcuni metodi di
tortura adottati dal Commissario Colletti, capo della squadra politica del
l'Ispektorato speciale di P.S., all' dipendenza del Ministero dell'Interno,
con sede in Trieste, prima in via Bellosguardo n° ____, e da ultimo in via
Cologna n° 6.-

I disegni sono stati eseguiti sulle scorta delle deposizioni di alcuni
testimoni, interrogati in proposito in mia presenza dal Procuratore Generale
dr. Colonna, e che ebbero a subire torture coi mezzi e nel modo che ho ten-
tato di illustrare con le tavole inserite nel fascicolo che allego alla pre-
sente relazione, e che consistono in:

- 1°: fotografia d'insieme della villa di via Bellosguardo, ove ebbe sede l'Is-
pettorato speciale di polizia, istituito e diretto dall'Ispektore gene-
rale di P.S. Gelli, in cui ha operato la famigerata squadra del Vice Co-
missario Colletti;
- 2°: riproduzione della pianta topografica dei sotterranei della villa in cui
erano state costruite piccole celle dette "bunker", ove si nota la cam-
era delle caldaie, nelle quale, stando alle deposizioni testimoniali, e-
ra stata piazzata la "cassetta" per le torture, di cui alla illustrazione
n° 3 (vedi tavola 2);
- 3°: riproduzione del disegno raffigurante il metodo di tortura denominato
"della cassetta".

Stando alle deposizioni testimoniali, allorché la vittima non... con-
fessava (nonostante il dolore provocato dalla distensione forzata di tut-
to il corpo mediante trazione delle corde fissate agli arti, e fatte so-
rreggere negli anelli infissi al pavimento, che spesso provocavano la lussu-
zione delle spalle), era costretta a subire l'introduzione nell'esofago
del tubo dell'acqua, che le veniva fatta ingoiare fino a riempimento di
tale dello stomaco; indi per azione di compressione esercitata da un se-
gugio sul torace, le veniva fatta rigurgitare a no' di fontana, che, sta-
te la posizione supina, spesso doveva minacciare di soffocamento la vit-
tima stessa; ed allorché entrambe le azioni combinate non bastavano
a farli..... confessare, gli interrogati venivano costretti, ed ante
l'azione terminata di un formello elettrico collocato sotto la pianta dei
piedi denudati (vedi tavola 3);

- 4°: riproduzione dello schizzo della "sedia elettrica": Consisteva in una a-
dia-peltrona, a spalliera alta, con leggiera imbottitura in cuoio, a br-
ciuoli, su cui venivano legati gli avambracci della vittima, ed uno dei
quali veniva fissato un bracciale metallico unito al polo negativo di un
apparecchio conduttore elettrico regolabile, a reostato. Al polo posi-
ve era collegato una specie di pennello con manico isolato, e fran-
tallica che serviva per chiudere il circuito su qualsiasi parte non iso-
lata del corpo della vittima, il quale veniva così attraversato dagli
impulsi della frequenza della corrente elettrica.

Questo metodo, apparentemente molto impressionante, non poteva produrre
lesioni organiche o conseguenze dannose sul corpo umano.

Na prejšnji strani: Kopija prve strani izvedenskega poročila, ki ga je po končani vojni pripravila Policija dežele Julijska krajina, Oddelek za preiskavo kriminala. Iz rimskih arhivov jo je prinesel Jordanov prijatelj iz Doline.

Prevod v povzetku:

Predmet: Vila iz ulice Bellosguardo

Po nalogu generalnega tožilca dr. Colonne, posebnega sodišča Trst, sem opravil naslednje

Izvedensko mnenje ..., ki naj bi s skicami in z ilustracijami pokazalo nekatere metode mučenja, ki jih je uporabljal komisar Collotti, vodja politične sekcije Posebnega inšpektorata državne policije v Trstu, uslužbenec notranjega ministristva, najprej v ulici Bellosguardo, nato pa v ulici Cologna št. 6.

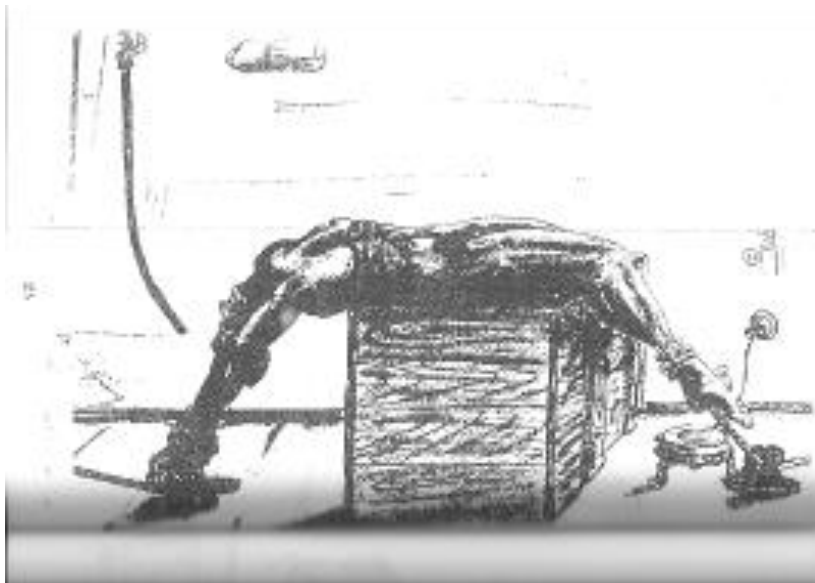
Fotografija vile v ulici Bellosguardo, kjer je bil sedež posebnega policijskega inšpektorata generalnega inšpektorja Guelija, na katerem je delovala enota njegovega namestnika Collottija.

Načrt vile in njenega podzemlja, v katerem so bile male celice, imenovane bunker. Tu se vidi prostor kurilnice, kjer je bila po pripovedih prič »cassetta« (zaboj) za mučenje (skica spodaj).

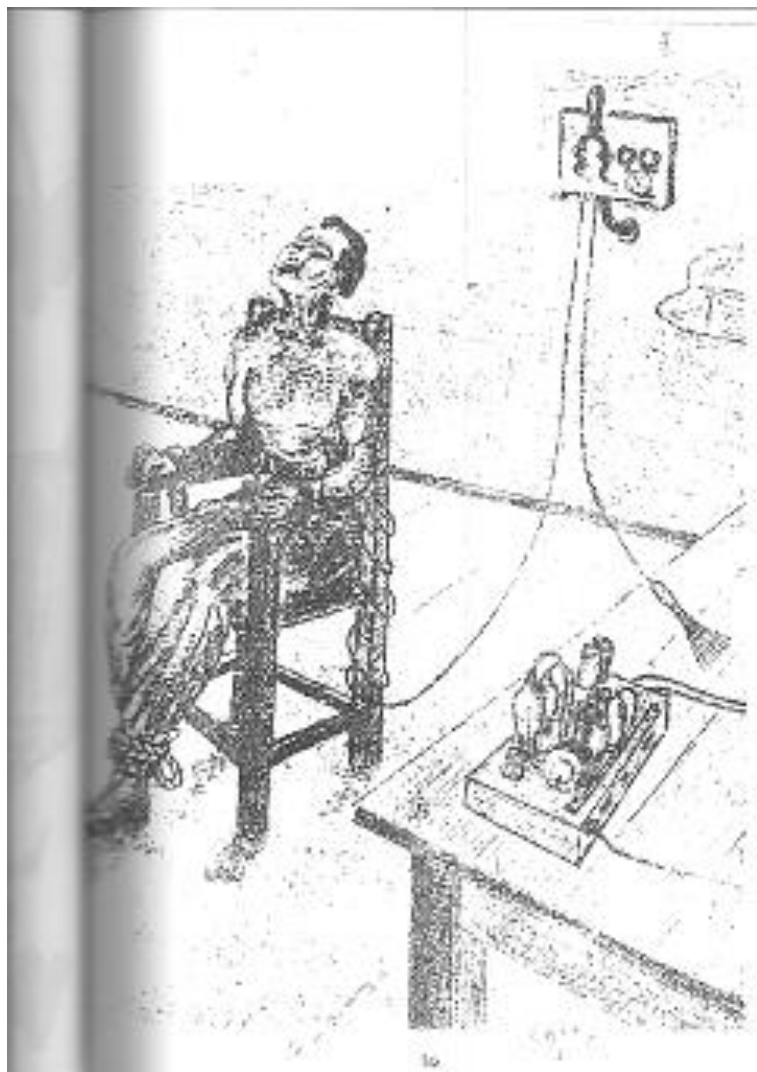
Risba, ki prikazuje zverinski način mučenja na zaboju. Če žrtev ni priznala, kljub bolečinam, ki jih je povzročalo napenjanje vrvi skozi obroče na tlaku, kar je povzročalo tudi lomljenje ramen, so ji v usta zatlačili cev, skozi katero so ji popolnoma napolnili želodec z vodo iz vodovoda. Zaradi pritiska v prsnem košu je nato voda izbruhnila kot fontana, ki je v tem ležečem stanju povzročala žrtvi občutek

daavljenja. Če pa obe obliki mučenja nista dosegli priznanja, so uporabili električno pečico, ki so jo dali žrtvi pod bose noge .

Reprodukcija skice »električnega stola«. To je bil z usnjen na tanko oblazinjen stol z visokim hrbtnim naslonom in naslonjaloma za roke, na katere so zavezali roke žrtve. Na enega so pritrdili kovinsko zapestnico, ki je bila povezana z negativnim polom električne naprave z nastavljivim reostatom. Pozitivni pol je bil priključen na nekakšen čopič z izoliranim ročajem in kovinskimi konicami, s katerim so lahko sklenili električni krogotok na kateremu koli delu telesa žrtve. Ta izredno učinkovita oblika mučenja na telesu ni povzročala organskih poškodb ali škodljivih posledic.

Skica mučenja na zaboju. Na desni strani je narisana pipa s cevjo, s katero so mučili s točenjem vode.

Skica mučenja s posebno električno napravo na stolu.

Zadnja stran poročila s skico mučenje na dveh zabojih, opisom mučenja, žigom in podpisom inšpektorja, ki ga je pripravil. Tekst pod točko 4 najprej v italijanščini in nato v angleščini navaja, da gre za skico možnega izvajanja mehanskih poškodb na žrtvi, sklepajoč po vrsti in množičnosti poškodb, ugotovljenih ob avtopsiji. Pod poročilom je podpisan inšpektor Posebnega inšpektorata De Giorgi, ki ga kasneje lahko zasledite tudi pri »razkrivanju« t.i. fojb. (Kopije dokumentov so last osebe, ki noče biti imenovana.)

Zapor Koroneo

Nadaljujmo s pripovedjo Jordana Zaharja.

Zapor v Ulici Kolonja, in prej v Ulici Bellosguardo, je bil prehodnega značaja, za čas mučenja in izživljanja nad jetniki, preden jih je Collotti predal v uničevalno taborišče Rižarna ali v največji tržaški zapor Koroneo, od tu naprej pa so jetnike pošiljali ali v krematorij ali pa v delovna taborišča v Nemčijo. Mene so premestili v zapor Koroneo, kjer sem preživel skoraj sto dni, kar je seveda pustilo tudi hude posledice. Bil sem v oddelku za mladoletne, sobi št. 47, široki 1,8 metra, dolgi pa pet korakov. V njej je že bilo poleg mene še šest fantov, trije iz Novakov nad Cerknim in trije iz slovenske Istre.

Obstal sem pri vratih in nisem mogel stegniti nog, ker je bila tam straniščna školjka, strašno smrdljiva in umazana. S kovancem sem jo začel čistiti, odlepil sem z nje umazanijo, deponirano zadnjih 50 let, in pokazal se je lep, čist predmet, ki so ga vsi občudovali. Tudi pazniki so to opazili in to mi je pomagalo, da so me kasneje sprejeli za »scopina« (pometača). To je bil privilegiran položaj, edini, ki je omogočal, da si bil skoraj ves dan zunaj celice, saj si moral čistiti hodnike in druge prostore. Uporabljali so me tudi za kurirja, ki

je hodil po vsem zaporu klicat na pogovor tiste, ki so dobili obiske svojcev. Tako sem lahko vsak trenutek koga obiskal ali komu kaj zasebnega sporočil. Posebej rad sem se sestajal s komisarjem Pola, ki je bil obsojen na smrt. Po vojni sem naključno spoznal njegovo ženo, ki je želela čim več izvedeti o njem.

Najpomembnejše pa je bilo moje srečanje s komandantom Joškom iz Gregorčičeve brigade. Že prihod Franca Uršiča – Joška v zapor je bil za vse nas velik dogodek. Bil je enostavno »naš«. Njegov sloves je prišel že pred njim, ko ga še nismo poznali, a smo po hodnikih in celicah Koroneja že slišali, kako so mu Nemci prestrelili noge.

Najprej je bil zaprt v zgornjem nadstropju, v oddelku samic. Temu je bil najbližji ženski oddelek. Glasno govorjenje je bilo prepovedano, kaj šele petje. Tudi papirja ali pisala ni bilo nobenega, a ženskam je uspelo vzpostaviti stik z njim. Z mnogimi ukanami so mu poslale nekaj lističev papirja in pisalo. Tako jim je lahko sporočal svoje želje in občutke. Po vojni je moja žena dobila od bivše zapornice Dore fotokopije teh nekaj njegovih sporočil, iz katerih se lahko razbere njegovo trpljenje.

Ko so bile ženske na obveznem sprehodu, so njemu v čast improvizirale pravi koncert narodnih in

partizanskih pesmi. Napisal jim je: »Otožno je bilo slišati vaše petje danes popoldne, ko ste bile na zraku, zdelo se mi je kot hrepeneči klic po svobodi. Iz vaše pesmi je bilo mogoče razumeti gorečo željo v vaših srcih po domačiji, katera je morda nedaleč od tukaj.«

Uspele so se mu približati in mu izkazale pravo materinsko skrb. Uspele so mu tudi izročiti nekaj najnujnejšega perila in naredile so mu tudi tople copate. Tako je zapisal: »Tudi nogavice, spodnje hlače in srajca so mi prišle prav, ker sem bil brez njih ... in ostal sem bos, ne prav bos, noge imam povite v cunje, številko noge imam 42. (Joško)«

Na listku z datumom 20. 3. 1945 pa je zapisal: »Danes poteka 8 mesecev od dneva, ko sem bil ranjen in prišel v ujetništvo.«

Bližal se je konec vojne, a tudi čas, ko so pospeševali še zadnje konvoje za Nemčijo. Ostali so le tisti, ki so bili odrejeni za strelišče na Opčinah ali za krematorij v Rižarni. Vmes pa je bila prve dni aprila še velika noč. Zato jim je voščil: »Voščim vam vsem srečno in veselo Veliko noč in želim, da bi bila to zadnja taka, 31. 3. 1945.«

Čutil je tudi, da se mu bliža zadnja ura. Pa kako naj sreča smrt neobrit, umazan. To se vendar ne spodobi:

»Morda mi morete odstopiti košček mila ...« Iz zapora je poslal celo pismo: »Prilagam pismo za odposlati, prosim, da pride gotovo do cilja, ker bo morda odločalo o moji usodi. Joško.« In čisto nazadnje se je predstavil: »Tukaj vama priložim moj naslov, tako da bosta vsaj vedeli, komu sta napravili neštete dobrote, za katere vam bom vedno hvaležen. Kapetan Uršič Franc, XXX. divizije, IX. korpusa NOV in POS. Jaz sem iz Kobarida, št. hiše 170, ilegalno ime imam Joško.«

Nekaj dni pred smrtjo je še napisal: »Ponosen sem, da sem napravil svojo dolžnost kot pravi Slovenec.« Se je pa tudi vprašal: »Zakaj sem tukaj? Kaj sem slabega napravil? Nič drugega kot ljubil sem svojo Domovino, v kateri je moja domačija in se govori materni jezik. Domovino, katero hoče tujec zaslužnjiti in uničiti naš slovenski jezik.«

Tako je popisal devetnajst lističev, nanje je izlil svoje misli in čustva.

Prve dni aprila je v zaporu zavladalo izredno mučno razpoloženje. Razširila se je namreč vest, da vsi, ki jih vozijo iz zapora, gredo v smrt, druge pa da bodo v ponedeljek odpeljali v Nemčijo. Žrtve, ki so jih vozili v Rižarno, so zbirali ponoči. Ropot, ki so ga povzročali okovani vojaški čevlji, je med nami sejal grozo.

Odpeljali so tudi Joška, vendar so ga že pred petkom vrnili v celico številka 100. Ker se ni dvignil in ni jedel, me je kuhar, ki je kazal zaskrbljenost za njegovo življenje, prosil, naj mu grem jaz dat hrano. Nalogo sem sprejel z veseljem in obenem s strahom, kaj bom videl. Res je bilo grozno, ko sem stopil v celico. Na kupu slame je ležal kup okrvavljenega mesa, v katerem sem komaj prepoznal človeško bitje. Vse ude je imel večkrat polomljene in s težavo sem našel obraz. Z žlico sem mu najprej začel strgati kri in gnoj okrog ust, nato sem mu ponudil prvo žlico tople juhe. Ko je to začutil na ustnicah, so stisnjene mišice popustile. Nič drugega mu nisem mogel dati, razen nekaj juhe in dobre besede. Izmaličili so ga, ker ni hotel sprejeti zamenjave. Partizani so namreč ponudili možnost njegove izmenjave z nekim visokim nemškim oficirjem, ki so ga zajeli, vendar na to ni pristal.

Paznik na hodniku je začel kmalu kričati, da sem že preveč časa pri njem. Naslednji dan, na velikonočni petek, je bila celica številka 100 že prazna.

Jordan je imel veliko srečo, da ni osebno spoznal tudi Rižarne. Meni sta o tej zapuščeni glazirnici riža pripovedovala v radijskih intervjujih Angelina Žerjul iz Gabrovice, svakinja Andreja Žerjula, najbrž prve žrtve spopada s fašisti na barikadah na Križpotu pod

Mačkoljami, ki se je zgodil že ob volitvah 15. maja 1921, in Franc Šircelj iz Isole, po rodu iz Brkinov. Oba sta mi zaupala grozljive zgodbe o grobem ubijanju in prefinjenosti mučenja, ki ni poznala meja, celo s prebiranjem riža in koruze so se izživljali nad ženskami. Zatrčila sta mi, da so imeli do Slovencev slabši odnos kot do Židov. Glavno besedo v tem uničevalnem taborišču so imeli Nemci in njihovi kolaboracionisti, ki so jih pripeljali s sabo ob selitvi iz taborišča v Treblinki, od koder so zbežali zaradi približujoče se Rdeče armade, pazniki pa so bili Italijani. Njihov šef je bil Globočnik, Slovenec po rodu, ki je odrasel kot avstrijski Nemec. Odilo Lothar Globočnik se je rodil v mešani slovenski družini v Trstu, kjer je služboval njegov oče Franc, po rodu iz Tržiča na Gorenjskem, stotnik v avstrijski vojski, mati pa je bila iz Banata. Ker je Trst po prvi svetovni vojni okupirala Italija, se je tudi njihova družina tako kot številne druge preselila v Avstrijo. Odilo je med begom izgubil tisto strešico na črki č, in kot Gobocnik postal zagrizen esovec, ki je menda že pred vojno sodeloval pri organiziranem poboju 70 tisoč neozdravljivo bolnih nemških državljanov, ki so bili v napoto državi in bi lahko omadeževali arijsko raso. Med vojno se je že kot visoki oficir posebej izkazal pri uničevanju manjvrednih ras v taboriščih Belzec, Sobibor in Treblinka. Za zasluge v teh taboriščih, kjer so pobili več kot 2

milijona ljudi, ga je Himmler imenoval za namestnika višjega vodje SS in policije za Osrednjo Rusijo. Rdeča armada jim je načrte v Rusiji preprečila, zato so ga skupaj v drugimi krvniki s tega območja premestili v njegov rojstni Trst. Globocnik je tu postal višji vodja SS in policije za operativno cono Jadranskega Primorja. Njegova najbolj znana pomočnika sta bila najprej Christian Wirth, nato pa August Dietrich Allers, o katerih bomo še kaj zvedeli.

Franc Šircelj, eden od redkih preživelih zapornikov Rižarne, ki so že stali v vrsti pred odprtimi vrati krematorija, mi je pripovedoval, kako je pred tistimi vrati ogromne peči čakal na milostni udarec s kijem po glavi in nato na sežig – tu ni bilo »kopalnic s tušem«. Težko si je zamisliti, kako je bilo gledati to grozo, ki bo čez nekaj trenutkov doletela tudi tebe. Prav takrat je zatulila sirena, ker so nad mesto prileteli zavezniški bombniki. Nemci so nato napolnili kamione z vsem, kar so imeli, in nekaj zapornikov zavezali na vrh tovara za živi ščit pred letali in partizani. Franca so zavezali na topovske granate in neeksplodirane bombe. To je pa druga zgodba. Židje so zgodbe napisali in posneli, pa ne takih o ljubezni med okupatorskimi vojaki in domačimi dekleti. Saj je res, da so bili nekateri italijanski vojaki v nekaterih vaseh na Dolenjskem zelo človeški do domačinov, saj so grdo delo pustili drugim, tudi do ubogih vojakov v posebnih bataljonov so bili na jugu Italije zelo ljubeznivi. To mi je potrdil tudi moj oče, ki je bil sam v Acquli in

kasneje kot partizan na Dolenjskem, kjer so ga marsikje lepše sprejeli samo zato, ker je kdaj občasno uporabil kakšno italijansko besedo, to pa so posebej cenile ženske. Tu v Trstu, Istri in na Primorskem sploh pa je bilo drugače. Takega velikega zapora, kot je bil Koroneo, niso imeli samo v Trstu, ampak tudi v Kopru, tako mučilnico kot v Trstu so imeli tudi v Semedeli, blizu Gorice je bilo taborišče Gonars. Najhujše grozote pa so se dogajale v samem mestu Trst, kjer je samo v Rižarni izginila vsaka sled za pet tisoč ljudmi.

Na naslednji strani:

Prva slika stavbe zloglasnih tržaških zaporov v Ulici Koroneo danes. (Foto: M.I.)

Druga slika tržaška Rižarna, ki so jo Nemci predelali v uničevalno taborišče s krematorijem (v porušenem delu stavbe), v katerem so sežgali tri do pet tisoč ljudi, po večini Slovencev in Hrvatov, nato Židov in tudi veliko italijanskih antifašistov, veliko pa pobili tudi na druge načine. (Foto: N. Rolih)

Proti svobodi

Počasi so se začele širiti vesti o skorajšnjem koncu vojne. Napovedovala so ga tudi vse pogostejša bombardiranja, akcije partizanov in živčnost Nemcev ter njihovih sodelavcev. To se je čutilo tudi v zaporu, a ni prinašalo samo upanja, ampak tudi strah pred končnimi dejanji krvnikov in pospešenimi transporti v Nemčijo. Tako o zadnjih dneh pripoveduje Jordan:

Na »kurirskih poteh« po zaporu sem 6. aprila dobil priložnost videti dolg seznam naših ljudi, ki so jih pripravljali za zadnji konvoj za Dachau z vlakom čez Jesenice. Tega je iz na roke napisanih spiskov pretipkaval naš »pisar« Ermenegildo, ki je k imenu mojega očeta natipkal še moje, saj bi jaz moral v Rižarno. Tudi v teh razmerah se je namreč dalo kaj narediti ali ogoljufati paznike. Tako se je Bogdan Bordon na lastno željo umaknil s seznama in namesto njega se je javil kurir Stanko, ki ga je Collotti obsodil na smrt v Rižarni.

Kmalu so nas zbrali na zbornem mestu in brali ta seznam. Apel je bil dolg in mučen, vedno je bil eden preveč. Naenkrat je nemški oficir vzel seznam iz rok italijanskega paznika in začel sam klicati imena, pri tem pa uporabil mojega očeta kot tolmača. Ko je prišel

zadnji na vrsto, sva odkorakala iz vrste oba, oče in jaz. To ga je v tistem hipu zadovoljilo, mislim, da samo zato, da je dokazal italijanskim stražarjem, da ne znajo niti šteti. Jaz sem se s tem rešil krematorija. Ko sem bil 19. marca, na dan sv. Jožefa, zadnjič na zaslišanju v Ulici Kolonja in zadnjič mučen na električnem stroju, so mi namreč ti zlobni Italijančki rekli, da me bodo poslali nekam, kjer je zelo toplo. V Rižarno.

Ko smo zapustili zapor, smo dolgo čakali v kasarni v Rojanu, pot čez Jesenice je bila zaprta zaradi partizanskega napada na železniško progo. V tem času je Bordonova mati zvedela za naš odhod in šla iskat sina. Nesrečnica se je odpravila v Koroneo in tam so odkrili prevaro. Nemški oficir je priletel v kasarno, nas poiskal, zgrabil Stanka in ga vrgel po tleh tako močno, da je po sveže z nafto namazanem podu zdrknil po stopnišču več nadstropij. Odpeljali so ga nazaj v Koroneo, zaprli v samico in nanj pozabili. Rešili so ga 1. maja partizani, ki so vdrli v ta zapor in osvobodili vse politične jetnike.

Iz Rojana so nas odpeljali v Palmanovo in tam izročili kozakom. Ti so nas ponoči peljali do Vidma po njivah, polnih koruze. Vso pot smo morali na naše presenečenje na glas peti »Internacionalo« in »Bandiero rosso«, bali so se namreč italijanskih partizanov, ki so

tu med to koruzo pogosto napadali razne konvoje. Ko smo prišli v Videm, je bil zračni alarm, ko pa so začeli bombardirati mesto, je bilo svetlo kot podnevi.

Zjutraj smo prišli pred Chiusaforte. Mostovi so bili vsi porušeni. Spravili so nas iz kamionov in natrpali v tiste bunkerje, ki so jih zgradili po 1. svetovni vojni v bojih proti Avstriji. Podnevi smo bili v bunkerjih, ponoči pa smo popravljali cesto, ki so jo čez dan bombardirala mala angleška letala. Vse noči so se mimo nas vile proti Avstriji dolge kolone nemške vojaščine. Kamioni so bili zvrhani vsega, kar so naropali po Italiji. Morali smo delati, nekateri naši biriči so nam obljubljali kruh, drugi pa nam grozili s palico.

Vedno bolj so se ponujale tudi priložnosti za beg. 29. aprila mi je bilo vsega dovolj in sem vzel očeta na rame. Bil je prav pretrgan na obeh koncih, kot pravimo, in moral je tiščati čreva s pestmi. Prebredel sem že reko Belo, ko se je nekaj zalomilo. Očetov kolega iz ladjedelnice »San Marco«, ki je bil sekretar tajnega sindikata delavcev ladjedelnice, je potem, ko je videl bežati naju, zbežal tudi sam. Naš stražar, koroški Slovenec, je ustrelil za njim in ga zadel v ramo. Vrniti sva se morala nazaj v taborišče. Že je kazalo, da nas bodo kaznovali, iskali so tolmača, in to je bil spet moj oče. V tem času je prišel nujen ukaz: podreti barako, jo

naložiti na kamione in na pot proti Beljaku, mi pa bomo morali z njimi. Nekdo pa je moral po ranjenca v vojaško ambulanto v Chiusaforte. Neki nemški stari desetar, ki je mojega očeta uporabljajal za prevajalca in se z njim večkrat tudi prijateljsko pogovarjal, saj sta bila nekoč oba avstrijska vojaka, je za to odredil mojega očeta, mene pa za njegovega pomočnika. Dobila sva prepustnico in se napotila proti Trstu.

Na poti proti Huminu je bila cesta strašno nabita z ljudmi in vozili, ki so drvela proti severu, da je bila hoja proti jugu zelo nevarna. Pred partizani je bežalo vse, kar se je vsa ta leta pobijalo po Balkanu: četniki s kokardami, ustaši z mrtvaško glavo, domobranci v angleških uniformah, istrski legionarji, collottijevci v civilu, kozaki z vpregami, vse skupaj z družinami in v strašnem neredu. Bali so se zaradi vseh, ki so jih pobili in poklali ter so bežali proti Nemčiji, kjer so jim obljubljali obrambno fronto ali pa vsaj predajo anglo-ameriškim zaveznikom, s katerimi niso imeli takih krvavih računov kot s partizani.

Z očetom sva hodila po stranskih jarkih in dostikrat sva se morala globoko skloniti. Da bi bila zmeda še bolj popolna, so nad nami krožila mala angleška letala in tu in tam odvrгла kakšno bombo. Prav na 1. maja sva pribežala v Humin in prekoračila frontno

črto. Tu so bili še Nemci, izza prvega grma pa nas je nagovorila partizanska predhodnica v slovenščini s prav glasnim: »Stoj, tovariši!«

Vojne je bilo konec!

Peš pot do Trsta je bila še dolga. Za to priložnost sem ves mesec pripravljaj copate iz stare odeje. Ko sva prišla do Tržiča, so bile copate že prav dobro izdelane. Ko sva popolnoma sama prekoračila glavni trg in ni bilo nikjer znaka življenja, je za nama pridrvel mlad moški z rdečo ruto okoli vratu in po italijansko kričal na glas: »Smo ga ubili prav pred Trevisom!« Moj oče je vprašal: »Koga?« »Collottia vendar!«

»No, kako je vedel, da sva bila njegova klienta,« se je prav potihlo začudil moj oče in potem ni nikoli več v življenju omenil Collottija.

Na Collottija pa nismo mogli nikoli pozabiti, kljub temu, da je bil mrtev, nas še vedno spremlja in nas bo do naše smrti. Še v Nemčiji in Švici me je preganjal spomin na tega zločinca, pa ne samo zaradi moje bolezni, ampak tudi zato, ker se je Collottijev »duh« razširil še drugod po svetu. Združeni narodi so takoj po vojni strogo obsodili mučenje z električnim tokom. Iznajditelja stroja za mučenje so obsodili na smrt. Zdelo se je, da je to enkrat za vselej končano. Vendar ne! Še

sedaj uporabljajo te stroje. Zadnji tak primer je bil v Somaliji, kjer je dokumentirano, da so italijanske enote v okviru mirovnih sil Združenih narodov spet uporabljale to napravo za mučenje. Ali so jo v okviru svojega »poslanstva« prinesli s sabo, ne vem, kot tudi ne, ali sodi v redno oborožitev italijanskih padalcev?

Collotti, tvoja naprava še deluje!

Spet doma

Z očetom sva se vrnila domov 4. maja, in to je bilo posebno veselje. Že na začetku vasi mi je naš duhovnik Franc Malalan pokazal osmrtnico iz Rižarne, ki je bila naslovljena na mojo mamo, in skupaj smo šli do nje. Ko jo je odprla, smo prebrali, da je njen sin, torej jaz, 7. aprila 1945 umrl v Rižarni. Ko sem stopil na konvoj skupaj z očetom, so moji dokumenti šli tja, kamor bi moral tudi jaz – v Rižarno. Ko so Nemci in njihovi kolaboracionisti zbežali iz tega krematorija, so tam našli moje dokumente, ki mi jih je odvzel Collotti, mene pa niso dobili, zato so na škofovem uradu sklepali, da sem že upepeljen, in me zapisali na seznam mrtvih. Collotti me je torej poslal v krematorij. Malalan je bil previden človek, ki ni takoj verjel tej osmrtnici in je ni takoj izročil moji mami, tudi sam je veliko hudega doživel. V Boršt je bil premeščen, ko se je leta

1943 ob razpadu fašističnega režima vrnil iz konfinacije, kamor so ga fašisti izgnali iz bližnjega Ospa. Tu so namreč fantje in možje iz te fare pod njegovim vodstvom postavili barikade in se spopadli s fašisti že ob volitvah leta 1921, zatem so ga fašisti ustrelili v nogo, nekaj let kasneje pa je sam tri fašiste, ki so prišli premazat slovenske napise v cerkvi, dobesedno vrgel iz cerkve.

Za mojo mamo pa se je veselje ponovno spreminjalo v žalost. Sin, ki je bil razglašen za mrtvega, je ostal živ, drugega, ki bi se moral vrniti kot heroj iz bojev, pa ni bilo domov. Kljub mojemu optimizmu so jo obdajale črne slutnje. To mučno čakanje pogrešanih sproža v ljudeh hujše bolečine kot pa hitra smrt.

Jaz sem bil, kljub vsemu, kar sem doživel in preživel, mlad in sem s prijatelji, ki so preživel vojno, kmalu šel pogledat malo naokrog, tudi do šohta. Tu smo srečali štiri starejše vaščane, ki so kot vaška straža morali zakopati mrtve in očistiti poti po gmajni. Prav tu pri šohtu so namreč zavezniki z bombami zadeli kolono štirih nemških vozov, polnih vojaškega materiala. Opazovali smo jih, ko so z volom vlekli proti breznu zadnjega od osmih konjskih kadavrov. Delo je bilo mučno in dolgotrajno, čeprav so imeli že dovolj prakse. V opuščen rudnik so vrgli tudi trupla štirih

nemških vojakov, notri so zmetali še ostanke vojaških voz z neuporabnim tovorom vred. Padle partizane pa so svečano pokopali na bazoviškem pokopališču, kjer imajo tudi spomenik.

Mladi smo se potepali še malo bolj naokrog. V razbitinah sem našel mali priročnik za gradnjo malih mostičkov za vojaške potrebe in pa stekleno cevko za injekcije. Odkrili smo še truplo enega nemškega oficirja, ki je bilo brez roke. Roko mu je odnesla lisica, ki je prav takrat švignila mimo nas. Ker je že strašno zaudarjalo in ga nihče ni hotel nositi, so ga naslednji dan polili z bencinom in zažgali. Ker ni zgorelo, so ga skupaj z roko, ki jo je lisica ob begu izgubila, vrgli v šoht.

Malo za tem sem slišal tudi za nek proces proti kolaboracionistom. Med obsojenimi na smrt je bil tudi tisti Collottijev Fabio ali točneje Mario Fabian, ki je med mučenjem tudi posiljeval mladoletna dekleta v moji prisotnosti ...Tega rablja je vojaško sodišče Jugoslovanske armade maja 1945 obsodilo na smrt, po izvršitvi kazni pa so njegovo truplo, ki ga ljudje zaradi njegovih grehov niso hoteli pokopati v posvečeno zemljo, vrgli v šoht.

Partizani so morali zapustiti Trst, tu pa so ostale anglo-ameriške čete.

Čiščenje šohta

Že pred koncem poletja je na območju šohta postalo zelo živahno. Zavezniki so okrog njega nagrmadili ogromne količine raznega streliva, obdali vse z visoko žico in zgradili visok stolp z žarometom, ki je ponoči osvetljeval žično ograjo. Govorilo se je, da so sumili, da so partizani vrgli v brezno nekaj zavezniških vojakov.

Naenkrat pa so nad odprtino šohta postavili jekleno konstrukcijo z dvigalom, vitlom in dolgim kablom, na katerem je visela srednje velika zajemalka. Nekega dne smo se iz čiste radovednosti približali napravi. Ob dolgi mizi so stali štirje operaterji v belih haljah, z maskami in dolgimi gumijastimi rokavicami. Zajemalka je iz notranjosti prinesla manjšo količino materiala, to so dali na ogromno mizo in možje v belem so to maso temeljito pretipali. Nam se je zdelo, da s posebno pozornostjo iščejo gube, ker so izbirali le-te, ostalo maso pa je velik bager potisnil v bližnji jašek, ki je bil kakšnih deset metrov od šohtove odprtine, in jo pokril z zemljo.

Ta jašek je bil še iz časov, ko so kopali šoht. Bil je približno tako širok kot šoht, vendar le dva metra globok. Sam sem nekoč padel noter in sem ga izmeril s

svojo višino, saj sem le s težavo prišel ven. Moj prijatelj Srečko, ki je mlajši od mene, in drugi otroci so se med čiščenjem in kopanjem dodatne luknje celo vozili na bagru.

Presenetilo pa nas je, da so v to jamo z bagrom zrinili vse, kar so zvlekli iz jame, ostanke človeških trupel, konjskih kadavrov, vozov in razne druge predmete. Zavezniki so očitno z veliko vnemo nekaj dolgo in temeljito iskali. Vendar tistega, kar so iskali, očitno niso našli; to, kar so, pa so temeljito popisovali. Kasneje sem zvedel, da so iskali skupino novozelandskih vojakov, za katere so 5. maja 1945 sporočili iz Rima, da so jih Titovi partizani vrgli v ta šoht. Ker tistega, kar so iskali, niso našli, so ta mali jašek, z vsem, kar so vanj nasuli, hitro pokrili z zemljo, vse naprave so razstavili in odšli tiho, kot so prišli. Tudi ogromno skladišče streliva je skopnelo in gmajna je spet svobodno zaživela v naravi.

Mene je vedno mučilo, kaj so zavezniki potegnili iz jame. Vedel sem, da so pisali zapisnik. Moj prijatelj je v rimskih arhivih, v oddelku »Confine orientale«, prišel celo do kopije zapisnika. V njem je lepo kronološko popisano, kaj so katerega dne potegnili ven. To sem si prepisal:

»Z delom so začeli 7. 8. 1945, priprave so trajale do 21. 9. 1945. Pri delu so uporabljali nov bager Caterpillar, primerno zajemalko in jeklene vrvi. Do 9. oktobra 1945 so opravili 52 poizkusov z zajemalko, ampak samo 36 uspešnih. Na površino so izvlekli:

22. septembra: tuniko in človeško roko,

23. septembra: nič pomembnega,

24. septembra: dva konjska kadavra, del avtomatskega orožja in nožnico za meč,

25. septembra: ostanke konja in tri človeška trupla, eno v nemški uniformi, drugo naj bi bil tudi Nemec, tretje truplo je bilo ženskega spola,

26. septembra: štiri človeška trupla, ostanke konja in oblačil,

27. septembra: dele človeškega telesa in konja, kopita,

28. septembra: človeško truplo in še nekaj ostankov,

29. septembra: opravljali so vzdrževalna dela,

4. oktobra: človeške ostanke, konjske ostanke, oblačila in škorenj,

5. oktobra: človeške ostanke: dve nogi, konjske ostanke – dlako,

6. oktobra: človeške ostanke, grušč in les,

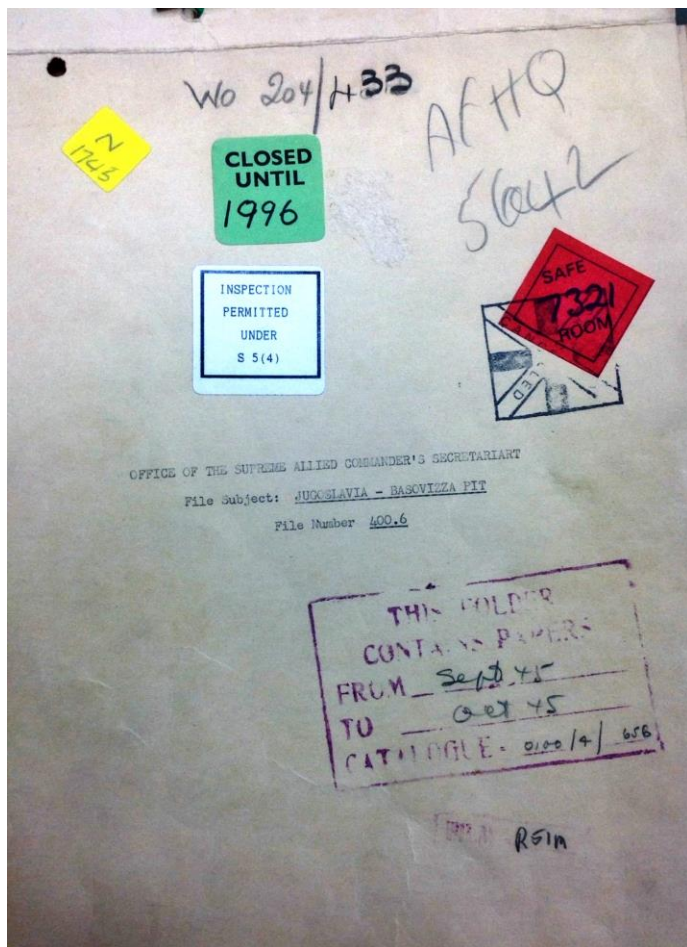
8. oktobra: grušč, dve nogi, en škorenj, angleško kapo,

9. oktobra: truplo, nogi, roko, grušč.«

Na koncu poročila je zelo jasno zapisano, da so iskanje prekinili, ko po številnih zajemih niso več našli nobenih materialov, ki bi nakazovali, da je v jami še kaj človeških ostankov.

Originalno poročilo je shranjeno v londonskem arhivu Publick Record Office ki se je preimenoval v The national archives, London. Izbrane dele iz tega poročila je leta 1996 objavil tudi tržaški dnevnik »Il Piccolo«.

Ko sem se odločil, da razkrijem italijanske laži ali točneje njihovo spreobračanje zgodovine in novo hujskaško fašistično politiko do nas razkrijem v novi knjigi Fofba laži, sem začel iskati izvirne ali originalne dokumente te britanske „čistilne akcije“ Po spletu sem jih našel v ... jih naročil in iz londona mi jih je prinesl mlajši sodelavec. Kot je razvidno iz njih, ti popolnoma potrjujejo jordnovo pripoved.

Zgoraj: Prvi list mape Jugoslavia – Pit of Basovizza (Vir: The national archives, London, mapa Jugoslavia - Pit of Bazovizza)

Sliki na naslednjih straneh: Kopija zapisnika na dveh straneh ob koncu čiščenja bazoviškega jaška (Vir isti)

SECRET

13th October 1945.

GBI. 389. 455/31-C.

SUBJECT: BASOVIZZA Pit Investigation.

TO : Lt. Col. J. G. Sweetman, S. A. C. S.

1. Reference S. A. C. S. memorandum 8044 dated 4 Aug. 45 and conversation Lt. Col. Sweetman - Lt. Col. Stepanovich, herewith a short report on the investigations to date, compiled on information from XIII Corps.

2. The task of investigating the pit was undertaken with a view to confirming allegations by the Italian Committee of National Liberation that between 2 and 5 May 1945 the Jugoslavs threw hundreds of corpses of Fascist policemen and minor officials, collaborators and German soldiers down the BASOVIZZA pit, these corpses being covered by those of approximately 120 German soldiers and the decayed carcasses of horses.

3. Work was started on the 7th of August but due to many 'teething' troubles in the improvised equipment, the complete failure of which on one occasion held up work for two weeks while replacements were obtained, no really satisfactory recovery was carried out until the 21 Sep. 1945.

Material recovered during this period included many miscellaneous items from rubble and Bailey parts to boots containing the remains of feet and one headless corpse. Out of 52 grabs made only 38 had been successful.

Improved and more efficient grabbing was commenced on 22 Sep. and a day by day report of material recovered since then is as follows:-

- M. Ivančič: FOJBA
- 22 Sep. - 1 tunic and 1 human arm.
 - 23 " - Grabbing was unsuccessful.
 - 24 " - 2 horse carcasses, parts of automatic weapon and one sword scabbard.
 - 25 " - Horse flesh and 3 human bodies (one a German WO, another believed German) third believed to be a female.
 - 26 " - 4 human bodies, horse flesh and clothing.
 - 27 " - Human flesh, horse flesh and hoofs.
 - 28 " - 1 human body, human flesh.
 - 29 " - Maintenance day.
 - 4 Oct. - Human flesh, horse flesh, clothing and 1 boot.
 - 5 " - Human flesh, 2 feet, horse flesh, hair.
 - 6 " - Human flesh, rubble, timber.
 - 8 " - Rubble, 2 feet, 1 boot, British cap G. S. (last believed belonging to member of guard).
 - 9 " - 1 body, 2 feet, 1 hand, rubble.

Note: during October reports have not been received every day.

SECRET

contd.

SECRET

4. As will be seen some confirmation has been found for the allegations referred to in para. 2. The discoveries made so far are those of horse-flesh and German corpses and it may be inferred that further investigation might eventually reveal the Italian corpses. However it is possible, that these if they exist have now become unrecognizable through decomposition.

5. Meanwhile fresh engineering difficulties have been encountered and the Engineer Commander responsible has sent the attached signal (see Appendix A). The provision of the equipment requested would take several weeks for its arrival from U. K.

6. Further a request by the B. G. S. XIII Corps for the views of A. F. H. Q. on the desirability of continuing investigations has been received (see Appendix B). This request together with reports on the investigations to date have been passed to the Resident Minister's Office at their request for forwarding to the Foreign Office who originally ordered the investigation to be made.

For the Assistant Chief of Staff, G-2.,

N. S. de Linton, Capt.

for

EARLE B. NICHOLS,
Colonel, GSC,
G-2(CI) Section.

SECRET

Dobro sem pregledal celo digitalizirano mapo z napisom JUGOSLAVIA - PIT OF BASOVIZZA, vendar tistega prej omenjenega lista, da so prišli do sloja, kjer ni več ostankov, in to naj bi po mojem spominu večkrat v prazno spustili zajemalko, nisem našel. V tej mapi pa je bilo več listov o nekem simpoziju o beguncih in več zapisov radijskih sporočil, ki so jih angleški prisluškovalci zabeležili, vendar čisto druge vsebine. Torej bi moral nekdo v londonski arhiv poiskati v tistih mapah manjkajoča dnevna poročila, zlasti zadnjega dne izkopavanja. Enota je morala namreč vsak dan pošiljati tudi dnevna poročila, teh pa je v mapi le nekaj, namesto njih pa listi iz očitno drugih map.

Rubble: drobno kamenje

Kljub temu je že iz sklepnega zapisnika jasno, da so prišli do tistih kamenčkov, ki so jih ljudje že dolga leta pred vojno metali v Šoht. O tem je napisano na koncu naštevanja na prvi strani, da so pri zadnjih spustih zajemalke 6., 8. in 9. oktobra vlekli ven tudi »rubble«, torej drobno kamenje ali grušč, to je tiste kamenčke in kamne, ki so jih ljudje metali v brežno, pa tudi tiste, ki so se sami kot najtežji delci sten Šohta leta krušili na dno. Ta grušč pa tudi »timber«, to je stavbni les od starega rudniškega odra in opaža, ki je nekoč preprečeval krušenje sten premogovnika, pa pri vseh gornjih ali

vrhnjih zajetjih nista omenjena. (Ta les omenja že speleološka skupina pod vodstvom prof. Marussija leta 1936.)

Kaj pa spodaj pod tistimi kamenčki in lesom od odra, kaj pa če so tam trupla? Še vedno tam. Kako pa bi več sto ali tisoč trupel, deset tisoč Italijanov, ki naj bi jih Titovi partizani zmetali v Šoht, ali bi lahko v nekaj dneh ali mesecu kot voda pronicala skozi vse to, kar je bilo vrženo prej, torej spodaj, skozi trupla Nemcev, kadavre in vozove, ostanke odra nekdanjega premo-govnika in skozi drobno kamenje, ki se je v nekem sloju nabiralo več let, skozi vse to, kar so angleški in-ženirci potegnili na plano? Saj če bi jih res zmetali no-tri, bi to lahko naredili šele po tistem, ko so prišli v Trst, po končanih bojih, po pogrebih lastnih borcev, po opravljenih racijah, in bi bila na vrhu, nad trupli Nem-cev, konjskimi kadavri in vozovi ...

Kljub vsem dvomom pa sledi zelo jasen zaključek, v Šohtu so našli trupla 6 neznanih moških in 1 mlade ženske, ki jih je italijanska fašistična in kolaboracionistična Guardia civica pahnila v ta odprti jašek leta 1944, 4 trupla padlih nemških vojakov, ostanke trupla enega nemškega oficirja, 8 konjskih kadavrov in razbitine vojaških vozov, ki so jih 6. maja 1945 v jamo vrgli domačini, poleg tega pa še truplo znanega Collottijevega pomočnika Maria Fabiana, ki je bil

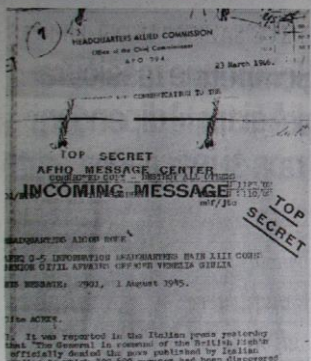
ustreljen po nalogu vojaškega sodišča jugoslovanske vojske kot član Collottijeve bande. Torej, našli so samo ostanke dvanajstih človeških trupel in nič več.

Te dokumente, seveda, poznajo tudi Italijani, vendar Il Piccolo je ob razpravah o fojbah pokazal le en vogal enega lista in nič drugega:

Martedì 10 gennaio 1995

Speciale / Storia

Inchiesta segreta degli Alleati

A poche decine di metri dalla foiba di Basovizza, c'è una fossa comune con i resti di alcune delle vittime infossate nel pozzo della miniera nel maggio del 1945. Si tratta degli unici resti riesumati dalla foiba di Basovizza di cui si abbia notizia certa e documentata. In gran parte sono soldati tedeschi, recuperati dal pozzo dagli anglo-americani tra l'agosto e l'ottobre del 1945 in seguito a una campagna di ricerche voluta dai comandi al-

leati sulla base delle notizie tratte dalla stampa dell'epoca e dal Cln.

La circostanza è emersa in seguito a una ricerca compiuta dopo la comparsa di alcuni documenti inediti provenienti dagli archivi del Public Record Office di Londra. Sono cinque rapporti classificati «top secret» che permettono di ricostruire nel dettaglio alcune fasi del recupero, da parte degli uomini del Genio del 13.º Corpo, di salme, resti umani e carcasse di cavalli

dalla foiba di Basovizza. Allora la notizia dei recuperi, effettuati utilizzando una benna, era ben nota in città, tanto che a più riprese il Cln si lamentò per il metodo adottato chiedendo alle autorità alleate di utilizzare un altro sistema e di autorizzare l'accesso alla zona, che era off-limit, agli organi di stampa. Ma le autorità alleate mantennero sempre il massimo riserbo sulle operazioni, e a parte qualche immagine furtiva scattata a distan-

za (in cui si notava l'impalcatura per la benna) e qualche testimonianza oculare nulla si seppe di preciso sull'esito di quei tre mesi di scavi. Oggi grazie a questi documenti siamo in grado di sapere che dal pozzo della miniera furono riesumati diversi resti umani, e in base ad alcune testimonianze incrociate (anche scritte), che quei resti furono sepolti in una fossa comune scavata poco distante. E molto probabilmente si trovano ancora lì.

Evidentemente l'impossibilità di dare un'identità precisa ai resti recuperati con la benna e la segretezza dell'intera operazione convinsero gli alleati a non traslare quei resti in un cimitero cittadino, come avvenne per altri recuperi di quell'epoca e del periodo successivo. Grazie ai documenti degli archivi di Londra, inoltre, siamo in grado di aggiungere un nuovo tassello a quello che già allora la stampa chiamò il «mistero della foiba di Basovizza».

DOCUMENTI INEDITI INGLESI SULLE RIESUMAZIONI DAL POZZO DELLA MINIERA DI BASOVIZZA

Kopija slike iz tržaškega dnevnika Il Piccolo z dne, 10. 1. 1995.

Kaj je bilo prej in kaj potem

Kaj pa tistih 600, ki naj bi jih Titovi partizani vrgli v Šoht v času štirideset dnevne »okupacije« po vojni. Če bi to bilo res, bi morala biti njihova trupla nad nemškimi in njihovimi

konji. Očitno je bilo ob koncu vojne v Šoht vrženo le truplo enega Italijana, saj za tiste, ki jih je prej metala Guardia civica, lahko z največjo verjetnostjo sklepamo, da so bili Slovenci.

Čeprav je bila italijanska stran jasno obveščena o tem, kaj so zavezniški inženirci našli v tem opuščenem premogovniku, so njihovi časopisi nadaljevali z objavljanjem propagandnih laži. Ko je tistih dneh to propagando zabeležil Primorski dnevnik, so italijanski časopisi pisali, da so v jami našli 600 trupel ali 400 italijanskih in 200 nemških. Se ve, zakaj, zaradi Trsta in tudi zastraševanja pred komunizmom. Zato je bilo treba to na vse načine izkoristiti tudi za politično propagando proti Titu kot simbolu komunističnega heroja in proti njegovim partizanom kot borcem za svobodo, enakopravnost, pravičnost, bratstvo. To dokazuje tudi dopis na prejšnji stani, ki je bil poslan na pristojno zavezniško poveljstvo za Venezio Giulio. Iz drugega odstavka lahko sklepamo, da je italijanska stran celo pritiskala na njih, da naj se izgovarjajo, da trupel niso našli zaradi neustrezne tehnike.

Pritiski z italijanske strani pa tudi katere druge, da bi vendarle našli ali objavili kakšne bolj obtožujoče podatke za Jugoslovansko armado so se nadaljevali, ampak brez pravega učinka. Obstajajo tudi drugi dokumenti v drugih

arhivih. V rimskih se jih težko dobi, saj kot so mi povedali nekateri raziskovalci, je tisti oddelek o »vzhodni meji« stalno zaprt zaradi nekih obnovitvenih ali vzdrževalnih del.

Na družbenih omrežjih se je leta 2020 ob protestih proti poklonu našega predsednika Boruta Pahorja širile kopije dokumenta DECLASSIFIED Authority 77076 By AI NARA z dne 10. 2. 1946, ki naj bi se nahajal v arhivu v Washingtonu, kopija pa celo v Pokrajinskem arhivu Koper. Iz teh izhaja, da čiščenje šohta ni dalo tistih rezultatov, ki jih je pričakoval C.L.N.A.I. oz. italijanska stran. Se pa v zapisu čuti angleška diplomacija, ki se noče zameriti Italijanom, saj se s poudarjanjem težav z napravami, izgovarja, da ne more dokazati njihovih zmot, vendar opozarja, da glede na dosedanje rezultate tudi z drugo tehniko nikakor ne bo mogla dokazati očitanih jugoslovanskih grozodejstev. Je pa vse to že prej bilo z istimi stavki zapisano v dokumentih o čiščenju bazoviškega Šohta, ki so v londonskem arhivu.

Slika na naslednji strani: Prvi list z dopisa J. G. Sweetmana z dne 21. 10. 1945 (Vir: (Vir: The national archives, London, mapa Jugoslavija - Pit of Bazovizza)

OUTGOING MESSAGE

SECRET

PRIORITY

TO FOR ACTION: AGWAR FOR COMBINED CHIEFS OF STAFF
CABINET OFFICES FOR BRITISH CHIEFS OF STAFF

REF NO : FX 49765

SIGNED : SACMED CITE: PHCOS

This NAF 1078.

1. Subsequent to occupation of TRIESTE area by Allied Troops allegations were made by Italian Committee of National Liberation that between 2 and 5 May 1945 Yugoslavs threw hundreds of corpses of local inhabitants, Carbinieri and minor officials, collaborators and German soldiers, down a pit at BASOVIZZA (some 7 miles East of TRIESTE and West of the MORGAN Line) and covered these with corpses of approximately 120 German soldiers and by carcasses of horses.

2. Following advice of political advisers here and because of views expressed by Mister EDEN to Field Marshal ALEXANDER at POTSDAM, attempt has been made to investigate the matter using Military personnel and Military engineering equipment in the form of a grab. Latter has been difficult to operate owing to depth of pit (700 to 1000 feet) and has tended to break up the material in the course of extraction.

3. Material so far obtained shows that human bodies (some identifiable as Germans) and horse carcasses have been thrown down the pit. Otherwise results are inconclusive.

4. If effective investigation is to be carried out it will be necessary to import mining machinery from outside ITALY and install machinery to allow personnel to descend shaft by cage and examine material at bottom.

5. In view of advanced state of decomposition of bodies consider that unlikely any conclusive evidence of Yugoslav atrocities would result from further investigation, even with this machinery.

Čiščenje krških jam

Po čiščenju bazovskega Šohta se iskanje pogrešanih ni umirilo. V Trstu so ustanovili posebno skupino, ki je pregledala in očistila vse kraške jame in brezna. Vodil jo je inšpektor civilne policije GMA Umberto De Giorgi, ki je bil v času fašizma »maresciallo«, častnik Guelijevega Posebnega inšpektorata. Anglo-ameriška vojaška uprava je tudi njega postavila celo za vodjo tržaške »Polizie scientifiche«. Bil je torej pravi strokovnjak, ki je vedel, kje iskati infojbirance, saj je bil tudi tesni sodelavec zloglasnega Gaetana Collottija. V nekem intervjuju je potrdil, da so našli tudi trupla, ki so jih za sabo puščali Collotti in njegovi inšpektorji t. i. »političnega oddelka«.

Ko zločinci iščejo trupla, da bi z njimi obtožili svoje žrtve

Po dokumentih, ki jih razkriva Claudia Cernigoj, je De Giorgijeva skupina med letoma 1945 in 1948 raziskala 71 kraških votlin, v katerih je bilo v skoraj petdesetih odkritih skupno 464 trupel; 23 je bilo praznih. Raziskali naj bi vse jame na Tržaškem, posebej okrog Opčin, kjer so bili najbolj srditi bojo med partizanskimi

in nemškimi enotami ter njihovimi kolaboranti, predvsem Italijani in domobranci. Preiskovali so tudi okrog Tržiča in naprej na delu Furlanije do Travesia pri Pordenonu, kjer je vodila ena najbolj prometnih poti bežečih kolaboracijskih armad in vsega kar jih je spremljalo pri njihovem »umiku« z Balkana. Upali so, da se bodo lahko pridružili zahodnim zaveznikom pri skupnem in odločilnem napadu na Tita in Stalina.

Te kraške jame in brezna je s svojimi jamarji raziskoval tudi znani tržaški speleolog in militantni desničar Ugo Fabbri. Tudi njega tako kot De Giorgija ni zanimalo, čigava so bila ta trupla, saj je bilo predvsem pomembno, da so bila in so jih lahko oklicali za njihova ali od njihovih prijateljev. V časopisu "Il Borghese" je 25. 4. 1976 (približno dva tedna pred smrtjo De Giorgija), zapisal, da je bilo v jami pri Repnu 50 trupel nemških vojakov, ki so padli med bitko pri Opčinah, v jami Jelenka pri Komnu pa 156. Tu je bilo med trupli nemških vojakov tudi 70 vojakov v uniformah drugih narodov. Že to, kar sta ta dva očitna fašista objavila, jasno dokazuje, da govorice in trditve o pobitih italijanskih vojaki in domoljubih ne držijo, saj gre očitno za žrtve zadnjih bojev agresorske in kolaboracionistične armade. O tem obširneje piše na spletnem mestu nuovaalabarda.org.

11 dicembre 1947

Grotta N. 8 VG

Sono continuati i lavori di recupero alla VG 8.

Con il primo sacco sono stati estratti i resti di due soldati italiani, uno dei quali presentava un'operazione al cranio. Fra i resti si notano brandelli di panno grigioverde tipo R.S.I., una bustina per pettine color nero, una borraccia italiana.

Con gli altri due sacchi sono stati portati alla superficie i resti di cinque soldati tedeschi. Tra i resti si notano un piastrino di riconoscimento appartenente a Karl Von Wacheln, N 20703 MK, un orologio da polso rotondo con cinturino in metallo inossidabile flessibile, un piccolo orologio rettangolare in metallo giallo senza cinturino, una baionetta italiana tipo 38 con fodero, tiranti di bretelle in pelle e frammenti di un pettine bianco.

Del poročila inšpektorja De Giorgija o izsledkih iz čiščenja jame »N. 8 VG«, v kateri so našli trupli dveh italijanskih vojakov z znaki kolaboracionistične vojske salojske republike, trupla petih nemških vojakov in nekaj še neidentificiranih, saj naj bi bila jama po infojbiranju zažgana, kar so po čiščenju bojišč tudi ljudje počeli, da so preprečili širjenje okužb in smradu po razpadajočih truplih (Vir: www.dieciFebbraio.info).

Ob tem raziskovanju kraških brezen so posneli veliko fotografij, najbolj razširjene so tiste, ki kažejo ljudi, ki nekaj vlečejo iz brezna, vendar se ne vidi jasno kaj. Kljub temu se te fotografije še vedo uporabljajo za propagando.

Italijani so pri nas znani po tem, da svoje delo opravljajo zelo površno, enako tudi njihovi novinarji. Takrat, ko so očistili brezna pri Opčinah, so nekateri časopisi iz Rima in drugih oddaljenih krajev pisali, da so ta trupla našli v bazovskem Šohtu. Po njih so to povzemali tudi drugi in to se je tudi v večji meri še ohranilo kot javna resnica.

Izvirnik celotnega poročila inšpektorja De Giorgija naj bi bil v Speleološkem društvu v Postojni, deli tega pa so že bili objavljeni v časopisu "Borghese".

Ugo Fabbri je s svojo skupino leta 1949 pregledal tudi bazovski Šoht, kjer pa na dnu ni našel popolnoma nič. To je razvidno tudi iz njegove dokumentacije, ki najbrž še obstaja v tržaškem občinskem arhivu. Očitno je bilo še vse čisto od zadnjega iskanja angleških inženircev.

Bršljanovca

Vsi, ki so do sedaj iskali trupla po jamah, so jih največ našli v okolici Opčin, kjer so kot že omenjeno potekali

zadnji najhujši boji med partizani in Nemci ter njihovimi kolaboracionističnimi enotami. Zavezniške enote se v te najbolj krvave boje niso spuščale, ampak so napredovale mirno brez sile in bojev samo po glavni cesti mimo Tržiča proti Trstu, tako da tu ni padel noben njihov vojak. O žrtvah bojev pri Opčinah mi je v intervjuju več povedala Openka Stanka Hrvatini, ki je bila dolga leta tudi predsednica tržaškega vsedržavnega združenja partizanov Italije:

»Kot vemo, je bil Trst osvobojen že 1. maja, Opčine pa so bile svobodne šele 3. Na Tržaškem se je vojna končala 3. maja, ko so se zadnje nemške enote vdale partizanom. Od 29. aprila do 3. maja so tu potekali zelo hudi boji. Vemo, da je tu poleg partizanov padlo, umrlo v bitki okoli 800 Nemcev. Prej je deževalo in celo snežilo, tako mrzlo je bilo, 3. maja pa je nastopila neznosna vročina, tako da je trupla teh vojakov odbor sklenil pokopati v jami Bršljanovici; partizanske borce pa smo vozili v Sežano v bolnišnico. S tovarišicami smo tako zamenjale naloge. Vsak Openec je lahko videl, da so mrtvim nemškimi vojakom najprej odvzeli številko in jo dali Rdečemu križu. Zato bi moral imeti Rdeči križ vse podatke o njih. Kje so podatki končali, pa ne vemo.«

»Italijani pa zdaj trdijo, da je Bršljanovica polna njihovih ljudi, da so Bršljanovico partizani napolnili z Istrani ...«

»To zdaj zlorablja italijanska desnica, predvsem v Trstu. 35 let po koncu vojne so se spomnili, da so tam Istrani. Kar pa ni res. Tam so postavili spomenik svojim žrtvam, istrskim in dalmatinskim. To je zloraba teh žrtev za dosego cilja desnice. Če so bili tako prepričani, da so v jami Italijani, zakaj jim niso takoj postavili spomenika? Čakali so do leta 1986. Kot partizani, kot vaška skupnost, smo takrat protestirali na vse strani, ampak nihče nas ni podprl. Pa ne samo to. Ob 50. obletnici osvoboditve smo pripravili pohod do vseh naših spomenikov. Z nami je bilo tudi veliko otrok in pri Bršljanovici smo jim povedali resnico, kdo je tam notri in kako je bilo.

Italijani izrabljajo trupla nemških vojakov in partizanov

Vemo tudi, da se je Nemčija obrnila na tržaško oblast, da bi sami izpraznili Bršljanovico in trupla odpeljali v Nemčijo. Vendar niso uspeli, tako vsaj nam je bilo rečeno. Italijanska oblast namreč še vedno zlorablja tudi te mrtve v svojo korist. Prepričani smo, da jama ni prazna, da so v njej še trupla Nemcev. Res so jo enkrat odprli, ampak samo zgornji del, v katerem sta bili še dve trupli. Drugače pa smo vsi Openci prepričani, da so spodaj – jamo so potem zabetonirali – še trupla nemških vojakov in nikogar drugega.

Vse premalo se govori – o tem ne piše nihče –, da so v bazoviškem kamenšahu tudi partizani. Po vojni so iz postojnskega okraja in okolice sem hodili ljudje in prinašali cvetje. Očitno so vedeli, da so tam partizani, zakaj bi ga sicer nosili. Kakor vemo, so Nemci v tisto fojbo zmetali tudi partizane. Ampak o tem se ne govori. To je tudi naša krivda. Zakaj nismo mi še naprej tja nosili cvetja? Potem tega ne bi bilo mogoče zlorabiti, zdaj pa trdijo, da je tudi to fojba.«

»Čigava krivda, vas manjšine ali Slovenije, Jugoslavije, Slovenije?«

»Vseh skupaj.« /.../

»Žrtve ste pa vi, tu, zamejski Slovenci, borci ste največje žrtve te propagande, češ da ste barbari.«

»Seveda. S tem v zvezi – lani sem bila za 8. marec povabljenka k Napolitanu, na Kvirinalski grič. Povabljenka sem bila, ker sem članica Vsedržavne zveze partizanov Italije, ANPI; vsako leto povabijo na Kvirinal tudi nekaj žensk, tovarišic. Takrat se je pokazala prilika, da mu povem, kar si mislim o njegovih besedah, da smo krvoločen narod, da bi morali biti očiščeni ... (???) Iskreno sem mu povedala, da ne more tako misliti in govoriti in da ga prosim, da naj, ko pride v Trst, obišče sedež ANPI-ja, da mu bomo vse povedali in da se ne sme več zgoditi, da bi ponavljaj kaj takega. Takrat mi je sicer obljubil, da bo prišel v Trst in poslušal tudi našo Zvezo. Res je prišel, ni pa poslušal ne naše Zveze in tudi ne drugih ...«

»Pa ne bi bilo najbolje, da bi te fojbe odprli, da bi pogledali noter in javno povedali, kaj je v njih? Zakaj se tega tu, v Italiji, ne doseže, čeprav ima tudi Italija zakonodajo, po kateri bi morala te mrtve pokopati? Zakaj jih ne pokoplje? Zakaj se jam ne odpre?«

»To zahtevamo že od samega začetka. Naj odprejo in naj se pogleda. Seveda je razlika, ali je žrtev ena ali jih je sto ali deset tisoč; število je pomembno, ni pa najpomembnejše. Tragedija se je zgodila, nihče ne pravi, da ne; toda najprej je bil fašizem, potem nacizem s kolaboracijo, z italijanskimi fašisti oziroma z drugo kolaboracijo, in potem so prišle fojbe. Niso bile najprej fojbe. Pravzaprav so bile: če se spomnite, je Mussolini septembra 1920, če se ne motim, v Pulju dejal, da mora Jadransko morje in ta zaliv postati italijanska. To je bil začetek rasizma in etničnega čiščenja. Leta 1927 je potem Cobolli Gigli napisal, da imajo fojbo, v kateri naj bodo pokopani vsi, ki se ne čutijo Italijane. Kaj to pomeni? Fojb si nismo izmislili mi, ampak fašisti.

/.../ Vojne niso rožice. V vojni so tudi osebna maščevanja, vse, kar hočete. Gotovo je v fobjah tudi kakšen nedolžen človek. Tega ni nihče nikoli zanikal.«

Pogovarjala sva se tudi o takrat še svežemu zakonu Dnevu spomina na fojbe in eksodus, o filmu, televizijskih oddajah, bazoviškemu spomeniku fobjam in o vsem sovraštvu do nas Slovencev in Hrvatov, ki ga vedno bolj ostrijo.

»Še bolj kot ta spomenik je sovražen do nas Slovencev in Hrvatov, najbolj do nas primorskih Slovencev, zakon o dnevu spomina ... pa odnos uradne Republike Slovenije, takratnega zunanjega ministra, ministra za Slovence po svetu, predsednika vlade in predsednika države, da so to dovolili. Ne žalostno, smešno je, da je ta naša mala država ustanovila ministrstvo za Slovence po svetu, ampak očitno ne za te naše manjšine, ki branijo nacionalne meje našega naroda pred vedno agresivnimi sosedi, ampak zato, da bi domovini zavladovali kolaboracionisti, ki so po izdaji naroda v drugi svetovni vojni zbežali v Argentino, Avstralijo, ZDA in nekatere druge države, pa si sedaj želijo nadaljevanje državljanske vojne in seveda zmago.«

»Kako je to možno, zakaj?«

»Tu pri bazoviški fojbi so se združili različni interesi od tistih, ki bi radi oprali svojo umazano fašistično zgodovino in ponovno prišli na oblast, do teh, ki bi si z novim časom in razmeram prilagojenim fašizmu radi utrdili današnjo oblast, teh, ki hočejo rehabilitirati fašizem zaradi osebnih, družinskih ali drugih interesov, ki jih zlasti na italijanski strani ni malo in takih, ki jih nič ne briga in raje kot noji tiščijo glavo v pesek.«

»Žal v veliki meri tudi zaradi našega nikoli razčiščenega slovenskega fašizma.«

»Slovenska narodna zavest je neprimerno manjša od italijanske. Slovenci smo sicer imeli svoje gibanje Zedinjena Slovenija, vendar kaj takega, kot so Italijani izpeljali pod vodstvom Garibaldija, si mi niti sanjati nismo mogli. Kar smo v času preporoda narodov lahko naredili je bilo le taborsko gibanje, ustanavljanje bralnih ter pevskih društev in podobno. Slovenska gospoda je služila še bolj bogati avstrijski oligarhiji in je jasno vedela, ji je tako veliko bolje, kot če bi šla na svoje. Novi intelektualni sloj in rastoči srednji razred je za razliko od nekaterih kulturnikov prav tako videl več koristi od svojega hlapčevanja avstrijskemu kapitalu, kot pa da bi se postavljali na lastne noge. Delavskega razreda pa nismo imeli, razen na Tržaškem, kjer pa ga je bilo več kot pa v vsej ostali Sloveniji. /.../ Poleg tega je bila slovenska duhovščina, zlasti iz Ljubljanske škofije, bolj papeška od papeža. Vse to se je seveda zelo poznalo tudi v partizanskem boju, ki je bil predvsem boj za ohranitev slovenskega naroda. Pa še tu so se takrat tako kler ljubljanske škofije kot tudi višji in večji del srednjega razreda opredelili za sodelovanje z okupatorjem. Tu je ta žalostna usoda slovenskega naroda, na katero je jeseni 1942 italijanski general Vittorio Ruggero opozoril škofa Rožmana na to kaj je kolaboracija »Povedal Vam bom odkrito, kaj jaz mislim o MVAC. Nisem Slovenec, a tako gledam na Slovence in njihov boj: MVAC nam Italijanom mnogo pomaga ... a med vami Slovenci ustvarja takšno sovraštvo, da ga petdeset let ne boste mogli odpraviti.«

Fojba odpadkov

Dušan Fortič, ki je bil tudi dopisnik iz Trsta, mi je povedal, da je po angleškem čiščenju Šohta tržaška občina to brezno sklenila nameniti mestnim odpadkom. To mu je osebno rekel tudi dolgoletni župan Trsta Gianni Bartoli, Istran po rodu, ki kljub temu, da se je preselil v Trst že pred vojno, zagotovo ne bi dovolil, da bi domnevni »grob Istranov« zasipali z mestnimi smetmi. Claudia Cernigoi pa v svojih tekstih navaja, da je bilo konec leta 1945, torej po angleškem čiščenju Šohta vrženo v to jamo tudi nekaj ostankov orožja, predvsem nemškega, pa tudi zavezniškega, pa tudi veliko nabojev in angleških granat, celo nekaj deset ameriških kamionov in podobno.

Domoljubi na smetišču

Aprila leta 1949 je svet tržaške občine namenil bazovski Šoht zaveznikom za njihov odpadni material. O tem so pisali tudi časopisi. Takrat so se ameriški in angleški vojaki začeli počasi umikati iz Trsta in ga tako vse bolj prepuščali Italiji. Številni izmed njih so imeli s sabo tudi družine, te pa polno opreme in tudi težje gospodinjske stroje, ki jih niso mogli peljati nazaj v Ameriko ali Anglijo, v Trstu jih pa zaradi carinske zaščite niso smeli prodati in tudi ne pustiti, saj niso bili italijanski in tudi ne formalno uvoženi, ampak le

pripeljani, zato so jih ob vednosti vseh in tistem soglasju oblasti metali v to brezno, ki je tako postalo fojba ameriške tehnologije.

Bi to počeli, če bi še vedno sumili, da so v breznu trupla Novozelandskih vojakov? Bi to Italijani dopustili, če bi bili (tako kot danes) prepričani, da so spodaj trupla njihovih domoljubov.

Po odhodu zavezniške vojske iz STO so se nekateri začeli zavedati, da je to, kar so vanjo zmetali Američani, lahko pravi zaklad. Tako so že leta 1954 ugodili prošnji podjetnika Eugenia Cavazzonija, da lahko iz Šohta pobere ta odpadni material.

Ob tem so neki domačini preimenovali ta Šoht v Škavacon (smetišče).

Na naslednjih straneh: Izseki iz zapisnika s sestanka pri županu občine Dolina Dušanu Lovrihi na katerem so oddali v najem opuščeni rudnik pri Bazovici, iz katerih je jasno razvidno, da mora podjetje Cavazzoni očistiti Šoht vega, kar so vanj zmetali Ameriški vojaki. Glej tudi na naslednji strani. (Vir: arhiv občine Dolina)

Verbale di deliberazione della Giunta Comunale

N.º di prot. 854/54

Reg. Delib. N.º 37/8

OGGETTO

AFFITTANZA TERRENO COMUNALE ADIACENTE POZZO BASOVIZZA.-

L'anno millenovecentocinquanta quattro addì ventitre del mese di febbraio alle ore 18.45, nella casa comunale, presiede l'adunanza il sig. LOVRIHA Dusan - Sindaco - ~~recapita la domanda a un suo componente~~, si è riunita la Giunta Comunale con la assistenza del Segretario Comunale Signor GERLI Giuseppe

Sono presenti: 1 sigg.:

1) VALENTIO	Giuseppe	- assessore effettivo -	
2) KOSMAČ	Rodolfo	- idem -	
3) GIULIANI	Giusto	- idem -	
4) PURGER	Alessandro	- assessore supplente -	
5) SALVI	Carlo	- idem -	che non ha diritto al voto.

Sono assenti: l'assessore effettivo STAREO Giuseppe, giustificato.

IL SINDACO

constatato il numero legale degli intervenuti, dichiara aperta la seduta ed invita i convenuti a deliberare sull'oggetto sopraindicato:

L a G i u n t a

Vista la domanda 17.12.1953 del sig. Cavazzoni Eugenio da Banne 78, tendente ad ottenere per 90 giorni l'affittanza di circa 500 mq del terreno comunale (pascolo p.c.846/4 di Basovizza) adiacente all'abbandonato pozzo della miniera di

*non esposto
in miniera del*

carbone, allo scopo di recuperare dalla voragine profonda "600 piedi" il materiale ivi abbandonato dalle truppe americane, in possesso del relativo permesso del TRUST Property Disposal Division dd.14.11.1953 n. APO-209- C/CPm - Ny, Ny;

IL SINDACO

constatato il numero legale degli intervenuti, dichiara aperta la seduta ed invita i convenuti deliberare sull'oggetto sopraindicato:

L a G i u n t a

Vista la domanda 17.12.1953 del sig. Cavazzoni Eugenio da Banne 78, tendente ad ottenere per 90 giorni l'affittanza di circa 500 mq del terreno comunale (pascolo p.c.846/4 di Basovizza) adiacente all'abbandonato pozzo della miniera di

FATA - Trieste, 21/17

11/11/54 24/11

Toliko propagande za optiranje ali preseljevanje v svobodno demokracijo, kot jo je bilo takrat zlasti po italijanskih radijskih postajah, svet še ni slišal. Toliko strupa proti nam Slovanom je bilo v etru, da v Trstu nisi smel več govoriti slovensko. Otroke, ki so po ulicah govorili slovensko, so mimoidoči kar oklofutali, prav tako v mestnem avtobusu. Še meni v Kopru je neka Italijanka tam na stopničkih pljunila pred noge, ko jo je moja stara mama nekaj vprašala po istrijsko. Še vedno se jih je držala tista stara nacionalistična in fašistična nadutost in vzvišenost nad manjvrednimi Ščavi in barbari, ki so sedaj postali zmagovalci in gospodarji. Ko me je mama peljala k slovenskemu

zdravniku v Trstu, jo je medicinska sestra, ko ji jaz nisem hotel odgovoriti po italijansko, lepo podučila, da tudi če je Slovenka, mora otroka naučiti italijansko, sicer ne bi iz njega nikoli nič postalo, ostal bo »Ščaveto«. Končno pa so vendarle dočakali odrešitev, Jugoslovani v Trstu sicer niso odkrili demokracije, ampak trgovine kavbojk, nato kave, raznega kiča in še marsikaj.

Trst je začel bogateti, zato se o fojbah ni govorilo do sprejema Slovenije v Evropsko skupnost. To dejanje je pomenilo priznavanje slovenskega naroda za enakopravnega ostalim zahodnim evropskim in seveda tudi vzvišenim Italijanom, zato nas je bilo treba ponovno spomniti, da smo barbari in ščavi.

Takrat se je v ozadju začela odvijati največja sramota za novo slovensko politiko, ki sta jo vodila predsednik vlade Lojze Peterle in zunanji minister Dimitrij Rupel. Očitno s t. i. španskim kompromisom in nato z oglejskimi dogovori nista pristala smo na plačilo odškodnine istrskim beguncem, ampak še na kaj drugega. Slovenski begunci iz časa fašizma, vsi interniranci, žrtve pobojev, ki jih je zakrivila Italija, po so bili žrtvovani za soglasje k vstopu v EU. Žrtev te sramotne politike sta bili tudi slovenska Tržaška kreditna banka in Banka Koper. Čigava politika je bila to, je zelo jasno

že po gonji nekaterih slovenskih novinarjev, ki so takrat pripravljali teren za rušenje vsega slovenskega gospodarstva v Italiji na prostoru, kjer živi slovenska manjšina. Takrat so tudi naši italijanski politiki prav smešno nasedli Italijanom, ko so očitno za prodajo koprške banke dobili v upravljanje 7. pomol tržaškega pristanišča, pa so ga morali zapustiti še preden so z njim zaslužili kakšno liro. V ta sklop štejem tudi razprodajo radijskih in televizijskih oddajnikov in pretvornikov koprškega RTV centra, ki sta bila med najbolj poslušanimi in tudi komercialno uspešnimi postajami v Italiji, a tudi trn v peti desničarjev in Vatikana ... Pa da ne naštevam še naprej.

Tako se je v Trstu zgodilo celo srečanje predstavnika italijanske levice Violanta in desnice Finija, ki sta s skupnim pokopom povojnih pobojev v Italiji ponovno začela utrjevati vzhodno mejo in braniti svoj Trst, a o tem kasneje. Takrat je tudi Berlusconi začel sanjati o svojem napadu na Vzhod, a je bil prav on tisti, ki je Italijo postavil na dno Juga. Razmere v svetu in zlasti na Balkanu so se namreč spremenile. Po razpadu Jugoslavije, vojni v Bosni in na Kosovu so ZDA in veliki kapital dobili svojo novo bazo, neprimerno bliže Srbiji, Rusiji in Bližnjemu vzhodu, kot pa je Italija.

Petdeset let po vojni, ko je večina pozabila na čiščenja Šohta, so se ob njem ponovno pojavili bagerji. Tokrat so ezuli, tako se italijanski begunci in optanti sami sebe imenujejo, začeli z državnim denarjem graditi ogromen spomenik svojim »infojbiranim patriotom«.

»Ob tem so z bagerjem lomastili tudi po tisti jami, v katero so Angleži porinili vsa trupla, kadavre in ostalo, kar so izvlekli iz Šohta. Kakšna civilizacija je to, kakšna kultura, ki lahko vse to skupaj mendra in ne pokoplje. Videl sem kosti, ki so molile iz zemlje, a oni se niso ustavili,« mi je dejal Jordan Zahar, ko je ves zaprepaden prišel k meni na radio. Nato mu je zastal glas, kot da mu gre na jok, in iztisnil iz sebe to, kar ga je bolelo:

»Kaj če so med tistimi kostmi in ostanki iz Šohta tudi bratovi? Nekdo mi je leta 1972 pripovedoval, da je spomladi 1944 videl mojega brata v Dutovljah, ki se je po zdravljenju v partizanski bolnici vračal z Dolenjske na krajše okrevanje domov. In eden izmed tistih izmučenih in pretepenih, ki so ga pahnili čez rob, mu je bil tako podoben ...«

Temu sledi zelo jasen sklep: v šohtu so našli trupla 6 moških talcev in ene mlade ženske, ki jih je »Guardia civica« pahnila v šoht leta 1944; 4 trupla padlih nemških vojakov, ostanke trupla oficirja, 8 konjskih

kadavrov in 4 razbitine vojaških vozov, ki so jih 6. maja 1945 v jamo vrgli domačini, in truplo znanega Collottijevega pomočnika Fabiana, ki je bil ustreljen po nalogu vojaškega sodišča Jugoslovanske vojske kot član Collottijeve bande, ali natančneje politične sekcije Posebnega inšpektorata za javno varnost iz Trsta. Njegovo truplo je bilo vrženo v jamo 6. maja 1945.

Ljudje, ki živijo v bližini Šohta, so mi povedali, da so po vojni v jamo začeli voziti tudi razne odpadke iz Trsta. Celo Američani so ob odhodu metali v Šoht svoje gospodinske aparate, kajti če bi jih prodali ali podarili, bi morali plačati carino. Tržaška uprava je po odhodu zaveznikov tudi razmišljala, da bi ta bazovski Šoht izkoristila za deponijo smeti. Na koncu vseh teh razprav so jamo zaprli z betonsko ploščo.

K razumevanju takratne propagande o fojbah mi je zelo pomagal tudi intervju, ki sem ga imel z znanim Dolinčanom Dragom Slavcem. Kot sumljiv Slovenec je bil že ob pripravah na drugo svetovno vojno upoklican v italijansko vojsko in nato poslan v Grčijo. Tam se je priključil grškim partizanom, nato je šel v Jugoslavijo k Titovim borcem, kjer si je nabral kar nekaj izkušenj. Vojna vihra ga je nato prinesla k italijanskim partizanom, pravzaprav jih je v Bormiu, Tiranu in tamkajšnjih krajih kar on osebno organiziral, zato so ga klicali

»Komandante Tito«. Že prve dni maja pa so mu njegovi italijanski tovariši začeli očitati, da njegovi Titovi partizanu po Trstu kar vsevprek pobijajo Italijane. V salojških časopisih so bili naslovi »Barbari slavi ammazano, per le vie del Trieste scorre sangue italiano« (Slovanski barbari koljejo, po tržaških ulicah teče italijanska kri).

»Iz heroja sem se v trenutku spremenil v barbara,« mi je dejal, »zato sem se takoj vrnil domov, kjer sem se že konec maja prepričal, da gre le lažno propagando.«

Tudi on se je ob tej pripovedi skupaj z mano spraševal, kako to, da se je ta informacija tako hitro razširila po Italiji, skorajda še preden naj bi se zgodila. In to prav od protifašistične C.L.N.A.I.

Primorski dnevnik je 5. 8. 1945 objavil uvodnik z naslovom Kraške jame: v njem piše, da je »Reuterjev dopisnik Cecile Sprigge začel raziskovati trditve iz pisanja rimske Libere stampe o 600 truplih v jamah med skalovjem nad Trstom, ki naj bi jih hladnokrvno ubili Jugoslovani okoli 14. maja. Sprigge je preiskal jamo in »rudnik« blizu Bazovice in izjavil, »da vest ne odgovarja resnici.«

Pisanje italijanskih časopisov o fojbah je seveda pritegnilo veliko pozornost zlasti na zahodu, tam, kjer so iskali vsako dlako v jajcu, da bi jo izkoristili za

propagando proti komunizmu, pa ne samo temu, ampak proti upornim Slovanom, ki niso hoteli sprejeti njihove diktature kapitala. Tako je novozelandski časopis Evening Post poslal svojega posebnega poročevalca P.A., ki se je z Novozelandci celo osebno spustil v to »brezno smrti«. Nato je 6. avgusta 1945 objavil članek v katerem v celoti zanika govorice, da bi bilo v njem 400 trupel italijanskih domoljubov in zraven še nekaj novozelandskih vojakov. Videl je le trupla nemških vojakov, kadavre konj in razbitine vozov.

Članek končuje z ugotovitvijo, da v jami ni tistih 400 trupel, ki naj bi jih notri vrgli partizani, da gre le za popolno načrtno laž.

The correspondent declares that the story about the disinterment of 400 corpses is a complete fabrication, as also is a report that the Bishop of Trieste and the Patriarch of Venice arranged for the burial of the corpses in a suitable place.

Izsek članka Poročilo z »jame smrti« / Lažna zgodba iz Trsta, (Vir Evening post 6. 8. 1945).

Dokumenti na naslednjih straneh:

- Splošno poročilo britanskih obveščevalnih služb o jugoslovanskih aretacijah in eksekucijah od maj do junija 1945 v Trstu (Vir: Raporti quasi segreti del G.M.A., Trieste agosto 1945).

- Kopija dopisa angleškega armadnega štaba iz Rima pristojnim za civilne zadeve v štabu za Julijsko krajino v katerem priporočajo, da se časopisnemu pisanju o 400 do 600 truplih v rudniku pri Trstu posveti čim večjo pozornost, tudi zato, da jih ne bi obtoževli, da prikrivajo jugoslovanski terorizem in kopija odgovora (Vir: The national archives, London, mapa Jugoslavia - Pit of Bazovizza).

- Dokument iz iste mape, ki zelo jasno zanika vse pisanje italijanskega tiska in priznava pritiske Rima (Vir: Isti).

TOP SECRET

AFHO MESSAGE CENTER

CORRECTED COPY - DESTROY ALL OTHERS

INCOMING MESSAGE

TOO:
ROUTINE

01/INCO

TOP SECRET

N 1123/02
W 2110/02
edf/jto

TO
SECRET

FROM: HEADQUARTERS ALCOM ROME

TO: AFHQ G-5 INFORMATION HEADQUARTERS MAIN XIII CORPS
SENIOR CIVIL AFFAIRS OFFICER VENEZIA GIULIA

REF NO THIS MESSAGE: 2901, 1 August 1945.

Cite ACEXE.

1. It was reported in the Italian press yesterday morning that "The General in command of the British Eighth Army has officially denied the news published by Italian press according to which 400-600 corpses had been discovered in a deep mine shaft in the TRIESTE Zone" and indicating no investigation would be held.

2. We are advised by the British Embassy here that a personal signal from ex Foreign Secretary EDEN was sent on 23rd July from POTSDAM which stated Mr EDEN considered full investigation into report of this atrocity should be carried out and that this was ex Prime Minister CHURCHILL'S view and also that of Field Marshal ALEXANDER. We also understand the State Department takes a serious view of the alleged atrocity and feels that unless full investigation is carried out, the American and British governments will later be accused by the Italians of suppressing evidence regarding Yugoslav terrorists' activities. Both Ambassadors fully share collaboration view and British Embassy have recommended to Foreign office that maximum publicity should be given.

3. In view of the above, we presume orders will be given for an immediate investigation and for a denial of the report referred to in Paragraph 1.

ACTION: G-5 (ACTION CHANGED TO SACS 3/8/45)

INFORMATION: SACS CAO G-2 US POLAD RESMIN G-3 IN
ENGRS PRO PWB **

MI IN 1454A 3 Aug 45 TOP SECRET 0446B REF NO 2901 md/X

TOP SECRET

COPY No.

THE MAKING OF AN EXACT COPY OF THIS MESSAGE IS FORBIDDEN

FX 31943

FHQ MESSAGE CENTER

OUTGOING MESSAGE

SECRET

PRIORITY

TO FOR ACTION: ALCOM
 FOR INFO : XIII CORPS
 REF NO : FX-31943
 SIGNED : SACMED CITE PHDSC

Reured ALCOM 2901 of 1 August.

1. Report published in Italian press and also cabled to UNITED STATES that Allies had already recovered large numbers of bodies from BASSOVIZZA pit near TRIESTE was completely false. As you are aware under present censorship arrangements no control is exercised at source over such reports and it appears PRO had no knowledge of matter until reports were published.

2. Denial that bodies had been recovered was issued officially by PRO Eighth Army and by XIII Corps as was most necessary. In fact denial did not state that investigation was not taking place. However, ROME press which published original malicious report also appears to have reported denial inaccurately.

3. Signal from Mister EDEN to which you refer in your paragraph 2 is well known here. Matter has, in fact, been under investigation by XIII Corps for some time. Investigation however presents considerable engineering difficulties. It is hoped these will shortly be overcome when full reports will be made available to all concerned.

4. Statement that investigation is proceeding will not at present be published.

5. For XIII Corps. Your I2 of 1 August refers.

AUTH: J G SWEETMAN, LT COLONEL

ORIGINATOR : DC/S

INFORMATION: SACS G-2 G-5 G-1(B) ENGRS CAO USPOLAD
 RESMIN INC PRO PWB **

MC OUT 969 4 Aug 45 SECRET 1100B Ref No: FX31943 js/v

COPY NO. 2

THE MAKING OF AN EXACT COPY OF THIS MESSAGE IS FORBIDDEN

COPY.

SECRET.

SUBJECT:- GENERAL REPORT ON JUGOSLAV ARRESTS AND EXECUTIONS IN
MAY/JUNE 1945

MAIN HQ 13 CORPS
33/2/GSI
3 Aug 45

AFHQ (attention G-2 Section).

1. INTRODUCTION

It is emphasised that this report is essentially of a general nature. The evidence which has been collected from a number of Allied and civilian sources in this area, has often been inconclusive and conflicting because of:-

- (a) absence of official records.
- (b) fear of reprisals which still dominates many Italian minds even preventing persons coming forward with evidence of disappearance of their kin.
- (c) limited personnel resources available to this HQ for prosecuting such an enquiry.

2. NUMBERS.

(a) Arrests.

Detailed lists of persons alleged to have been deported and still missing are being compiled by Welfare Branch of AMG 13 CORPS in close liaison with the TRIESTE Branch of the Italian Red Cross. So far lists of 1,450 names have been submitted to AFHQ and AC while a further 1,500 are under investigation. These figures divide into areas roughly as follows:-

TRIESTE Area	1,500
GORIZIA Area	1,000/1,500
POLA Area	500/600
MONFALCONE Area	150

Investigations have necessarily proved difficult owing to the following reasons:-

- (i) Fear of reprisals. During the last week two women helping in GORIZIA with the compiling of records were

*Petdeset let po vojni, ko je večina pozabila na ome-
njeno čiščenje šohta, so se ob njem ponovno pojavili
bagri. Istrski ezuli (domača slovenska raba za »esule«
– izgnanec) so začeli graditi ogromen spomenik »infoj-
biranim patriotom«. Na tisoče naj bi jih v to jamo zme-
tali Titovi partizani. Ob tem so z bagrom lomastili tudi
po tistih jamah, v katere so Angleži porinili vsa trupla,
kadavre in drugo, kar so zvelkli iz šohta. Kakšna civi-
lizacija je to, kakšna kultura, ki lahko vse to skupaj
mendra in ne pokoplje. Videl sem kosti, ki so pomolile
iz zemlje, a oni se niso ustavili. Ob tem me je ponovno
obšla misel, kaj če so med temi ostanki tudi bratovi?
Nekdo mi je leta 1972 pripovedoval, da je spomladi
1944 videl mojega brata v Dutovljah, ko se je po zdrav-
ljenju v partizanski bolnišnici vračal z Dolenjske na
krajše okrevanje domov. In eden od tistih izmučenih in
pretepenih, ki so ga pahnili čez rob, mu je bil tako po-
doben ...*

L'ELENCO DEI RESTI RECUPERATI TRATTO DAL RAPPORTO SEGRETO

«C'erano anche corpi di soldati tedeschi»

Pubblichiamo di seguito l'elenco dei resti esumati dagli angloamericani tra il settembre e l'ottobre del 1945. Al momento è l'unico rapporto ufficiale dettagliato su quanto fu riesumato dalla foiba di Basovizza. L'elenco, tratto dal punto 3 del rapporto segreto datato 13 ottobre 1945, fu inviato dal colonnello Earle B. Nichols della sezione informativa G-2 del Quartier generale delle Forze alleate all'Assistant Chief of Staff, il tenente colonnello J.G. Sweetman. Il documento è conservato negli archivi del Public Record Office di Londra.

«3. L'operazione è iniziata il 7 agosto, ma a causa di molti problemi "fastidiosi" dovuti all'equipaggiamento non idoneo, i lavori rimasero bloccati per due settimane fino alla sostituzione della penna, e nes-

sun soddisfacente recupero fu possibile fino al 21 settembre 1945. Il materiale recuperato durante tale periodo comprende sia molti oggetti vari mescolati a pietrisco, sia stivali contenenti i resti di piedi e un cadavere senza testa. Su 52 tentativi solo 38 furono portati a termine con successo.

Il migliore e più efficace recupero fu iniziato il 22 settembre e fu stilato un rapporto giornaliero del materiale recuperato qui sotto elencato.

22 settembre: una tunica e un braccio umano.

23 settembre: recupero insoddisfacente.

24 settembre: due carcasse di cavallo, parti di un'arma automatica e il fodero di una spada.

25 settembre: resti di un cavallo e tre corpi umani (uno di un tedesco WO, un altro presumibilmente di un tedesco), il terzo presumibil-

mente di sesso femminile.

26 settembre: quattro corpi umani, resti di cavallo e indumenti.

27 settembre: resti umani (human flesh), resti di cavallo e zoccoli.

28 settembre: un corpo umano, resti umani.

29 settembre: giorno dedicato alla manutenzione.

4 ottobre: resti umani, resti di cavallo, indumenti e uno stivale.

5 ottobre: resti umani, due piedi, resti di cavallo, capelli.

6 ottobre: resti umani, pietrisco, legname.

8 ottobre: pietrisco, due piedi, uno stivale, un berretto inglese "G.S." (si pensa appartenuto per ultimo a un membro della guardia).

9 ottobre: un corpo, due piedi, una mano, pietrisco.

Nota: durante il mese di ottobre i rapporti non sono stati ricevuti con continuità.

Fotokopija članka v časopisu »Il Piccolo« (10. januar 1995), ki povzema osrednji del poročila Angležev o čiščenju bazovskega šohta, brez končnega dela, v katerem ugotavljajo, da so prišli do dna, oziroma da v jami ni več materiala, ki bi nakazoval, da so v njem še drugi ostanki človeških trupel. Nadnaslov članka: Seznam izvlečenih ostankov po tajnem dokumentu, naslov: Bila so tudi trupla nemških vojakov.

Kako zgovoren naslov članka, a ne? Razume se ga lahko tudi, da Titovi partizani niso metali v fojbe samo italijanskih patriotov, ampak tudi nemške vojake. Le zakaj niso objavili kopije originala in sklepa zapisnika, če so že v uvodu povedali, da ga imajo, in objavili kopijo dela

zapisnika? Pri tem so pozabili navesti, da je te »raziskovalce« bazovskega Šohta vodil bivši inšpektor posebnega inšpektorata De Giorgi, za katerega nekateri trdijo, da je bil tudi med tistimi, ki so v uniformah Guardie civice metali ljudi v ta Šoht.

Murati 10 gennaio 1995

Speciale / Storia

Il Piccolo

Inchiesta segreta degli Alleati

A pochi metri di noi (e della base di Bazovizza), c'è una fossa comune con i resti di alcune delle vittime inebriate nel pozzo della miniera nel maggio del 1945. Si tratta degli stessi resti rimossi dalla folla di Bazovizza di via di viale della serie di documenti. In gran parte sono saliti, tedeschi, non però dei paesi degli anglo-americani. Tra l'altro e l'ordine del 1945 in seguito a una campagna di ricerca volta dei comandi al-

lioni sulla base delle notizie (oltre) della stampa dell'epoca. La circostanza è ancora in segreto o una ricerca compiuta dopo la scoperta di alcuni documenti negli archivi del Public Research Office di Londra. Sono cinque rapporti classici con nomi che permangono di ricostruire nel dettaglio di cosa fu del cacciatore, da parte degli uomini del comitato del 1.4. Corp. di salute, resti umani e cariche di canali

della Soka di Bazovizza. Allora la ricerca del cacciatore, effettivamente liberando una donna, era ben nota in città, tanto che a più riprese il Cia si lamentò per il motivo adottato chiedendo alle autorità alente di utilizzare i suoi altri documenti e di evitare l'uso e di evitare che era difficile, agli organi di stampa. Ma la ricerca stessa successivamente scopre il motivo delle varie operazioni, e a parte qualche immagine fotografata e distan-

za da noi si poteva l'impossibilità per la base a qualche livello, non era ancora sulle le tette di guerra nell'area di quei tre anni di ricerca. Oggi grazie a questi documenti siamo in grado di sapere che dal pozzo della miniera furono rimossi diversi resti umani e in base ad alcune testimonianze, interpretate anche scritte, che quei resti furono sepolti in una fossa comune scavata poco distanziata. E anche probabilmente si trovano ancora lì.

Infelmente l'impossibilità di dare un'idea generale se resti congegnati con la base e la segretezza dell'ordine, soprattutto occasionali gli ultimi e non tralasciare quei resti in un cimitero cittadino, come avviene per altri cimiteri di quel tipo e del periodo successivo. Grazie ai documenti degli archivi di Londra, inoltre, siamo in grado di aggiungere un nuovo tassello a quello che già allora, la stampa chiamò il mistero della fossa di Bazovizza.

Kopija uvodnega članka v časniku »Il Piccolo« z naslovom Tajna preiskava zaveznikov, v katerem sta na vsaki strani objavljena izseka zapisnika.

K tej jami pri Bazovici je kar nekaj let po vojni, redno ob dnevu mrtvih, prihajala delegacija borcev NOB in položila cvetje v spomin na tiste partizane in aktiviste antifašističnih organizacij, ki jih je italijanska Civilna straža zmetala v jamo. Nato jih dolgo let ni bilo in začeli so prihajati predstavniki »esulov«. Italijani so nekaj let po padcu berlinskega zidu, ob vstopanju Slovenije v Nato in Evropsko skupnost, ko so, ob veliki podpori

vlade, parlamenta in senata razglasili spominski dan na eksodus in fojbe ter kot višek propagande posneli film »Srce v breznu«. V italijanskem parlamentu se je celo slišalo, da je v fojbah končalo življenje 300 tisoč Italijanov. V bazoviškem rudniku naj bi jih bilo na tisoče, na spomenik so napisali, da je kar 500 kubičnih metrov jame nasute z materialom in trupli. Če bi bilo to res, bi morali Titovi partizani, ki so bili v Trstu le 40 dni, voditi v ta rudnik kilometre dolge kolone ljudi, ki bi se cele dneve vile iz Trsta do Bazovice. To bi zavezniški vojaki, njihove obveščevalne službe in novinarji, ki so bili ves čas v Trstu, gotovo videli in se o tem razpisali. Tako kot je vse jasno popisano in zapisano o zajetih Nemcih, fašistih in njihovih kolaboracionistih, ki so bili po zaslišanju in presoji posebnih komisij odpeljani proti Kozini in nato naprej ali pa na hitrih sodiščih obsojeni na smrt, kot na primer Collottijev pomočnik Fabian.

Kakšne pa so resnične številke o povojnih usmrčitvah na koporskem, tržaškem in goriškem območju? V skupnem poročilu italijanskih in slovenskih zgodovinarjev iz leta 2000 je to zapisano kot »... val nasilja, ki se je izražal v aretacijah več tisočev, po večini Italijanov, a tudi Slovencev, ki so nasprotovali jugoslovanskemu komunističnemu političnemu načrtu – del aretiranih je bil v presledkih izpuščen; v stotinah naglo izvršenih

obsodb – žrtve so bile večinoma vržene v kraška brezna, imenovane fojbe; ter v deportaciji velikega števila vojakov in civilistov, ki so deloma shirali ali bili ubiti med deportacijo po zaporih in po taboriščih za vojne ujetnike v raznih krajih Jugoslavije ...«.

Bolj malo ali skoraj nič ni zaleglo to skupno poročilo italijansko-slovenskih zgodovinarjev, kot tudi ne številne študije italijanskih zgodovinarjev, ki so zelo objektivno pristopili k tej občutljivi temi. Sčasoma se sicer številke manjšajo, te, ki se bodo najbolj približale resnici, pa bodo obveljale šele čez daljše obdobje, za bazovski Šoht pa še najbolj verjamem tem, ki so mi jih v pripovedih naštevati Jordan Zahar in drugi očitvidci.

S človeškega vidika, vsaj našega sedanjega časa, je možno samo eno pravilo: v brezno ne bi smel biti pah-njen nihče, niti eden! Že uboj enega samega je zločin. Sleherni mrtvi zasluži spoštovanje. Če pa so v tem breznu najprej izgubili življenje Slovenci, kar trdijo oči-vidci, bi na tem spomeniku moralo biti zapisano tudi to, pa ne samo v italijanskem jeziku, ampak tudi ali naj-prej v slovenskem, saj je postavljen na slovenski zem-lji. Če je postavljen s pietetnim namenom, bi moral spoštovati tudi žive.

Z betonsko ploščo in spomenikom, ki sta prekrila brezno rudniškega rova, so zapečatili vse dvome, ki bi

jih lahko kdo imel glede tega, kar je bilo v Šohtu in kar je lahko še ostalo po angleškem čiščenju ali po njihovem odhodu. S smerokazi, ki vodijo do njega, ostaja sodobna romarska svetinja in kamen nestrpnosti do slovenske manjšine in vsega slovenskega ter slovankega zaledja.

„Treba jih je odpreti!“

Ko sem Jordana vprašal, ali je sprava tu na Tržaškem sploh možna, mi je jasno odgovoril, da je, vendar samo ob odprtih fojbah. »Treba jih je odpreti in pogledati, kaj je v njih, če so trupla, jih je treba, tako kot velewa tudi zakon, primerno pokopati. Saj že s tem, ko nočejo odpreti fojb in nočejo pokopati trupel, kršijo svoj zakon in osnovno človeško pieteto. Ker pa imajo druge interese, rabijo le spomenik.«

Tudi v Sloveniji sem slišal, da so metali ljudi v fojbe, vendar nihče, ki je o tem govoril, ni bil priča tem dogodkom. Skoraj vsi so mi rekli, da so to slišali od drugih, prebrali ali pa videli po televiziji. Tisti, ki so to doživeli in bili na kraju dogajanja kot domačini ali partizani, pa so mi rekli, da so to laži, ali pa vsaj velika pretiravanja. Nekateri pa so mi zaupali posamezne primere, kot na primer usmrtitev nekega izdajalca iz vasi pri Kopru, katerega truplo so vrgli kar v jarek med njive in ga niso hoteli pokopati, ali pa zgodbo z Goriške o fašističnem

učitelju, ki je menda imel jetiko, pa je prav zato otrokom pljuval v usta, če so govorili po slovensko. Ta, ki je to pripovedoval, me je vprašal, kaj bi jaz naredil po vojni, če bi to storili mojemu otroku. »Mi smo ga po osvoboditvi šli iskat...« Nisem ga uspel vprašati, ali so ga našli, kot človek sedanjih moralnih norm sem ga hotel opomniti, da to, kar je počel, ni dovolj za obsodbo na smrt, da ta človek ni ubijal, da ni šlo za svetopisemsko pravilo zob za zob, vendar sem raje molčal, jetika je bila takrat smrtonosna bolezen. Spomnil sem se tudi, da je bila njihova vas med vojno popolnoma požgana, da so na desetine ljudi odpeljali v koncentracijska taborišča in da sem na njihovem spomeniku videl toliko imen, da jih niti preštel nisem. Podobno grdo zgodbo o svojem vaščanu mi je pripovedoval tudi nek moški izpod Slavnika. »Ta je bil s svojim ovajanjem ljudi iz naše in sosednjih vasi kriv za smrt devetih ljudi, nato pa je z Nemci zbežal pred partizani v Trst. Ko so partizani šli v Trst, smo mi vzeli kosirje in ga šli iskat.«

Še bi lahko našteval ... Ljudje pa so mi pripovedovali samo o maščevanju za grozote, ki so jih oni sami ali njihovi bližnji doživeli med vojno, ne pa o soudeležnosti do drugega naroda. Tudi povojni poboji v Sloveniji niso bili obračun z drugim narodom, ampak s pripadniki lastnega naroda, ki se je boril na strani okupatorja. Podobno se je dogajalo v Italiji, Franciji in še marsikje.

Partizanske enote so bile pod vodstvom levičarskih političnih sil, predvsem komunistov, ti pa so takrat pod vplivom Sovjetske zveze kot največjo svetinjo izpostavljali internacionalizem, to je enakost vseh delovnih ljudi, ne glede na narodno ali rasno pripadnost, najhujši sovražnik pa je bil izkoriščevalski razred s svojimi »lakaji«, to pa so bili fašisti ter njihovi kolaboracionisti. Navadni vojaki so bili delavci in kmetje, ti pa so ob predajah prestopali v partizanske vrste. Temu je treba dodati, da je razgledana mladina študirala tudi Danteja, ki je v svoji »Božanski komediji« izdajalce postavil v deveti krog pekla med najhujše grešnike.

Pri pisanju in govorjenju o fojbah se te dogodke v Istri pogosto povezuje s povojnimi poboji kolaboracionistov na severu Slovenije. Ti italijanski pisci pogosto enačijo jugoslovanske kolaboracionistične vojske z domoljubi in borci proti komunizmu, partizane pa z banditi in barbari, to jim pač ustreza. Tudi o povojnih pobojih v Jugoslaviji sem marsikaj slišal, prvič že kot študent leta 1970 na predavanjih akademika Borisa Ziherla o sociologiji kulture. V nekem provokativnem pogovoru o Titovem liku, ki ga je že po končani uri sprožil nek študent, nas je ta profesor vprašal, ali vemo, katera je največja Titova napaka, ki pa se bo pokazala šele čez čas, in takrat bo povzročila veliko škode. Vprašanje nas je prav presenetilo, in čeprav smo se večina imeli za

predstavnike nove študentske revolucije, smo kar obmolknili. Profesor, ki je bil avtoriteta dialektičnega materializma, je kar sam odgovoril: »To, da je po vojni vse pometel pod preprogo. Hotel je skriti, ker ga je bilo sram.«

Nato nam je pripovedoval, kako so zavezniki zahtevali javna sojenja jugoslovanskim kolaboracionističnim vojnim zločincem, na kar pa prav Tito, on osebno, ni hotel pristati. »Zakaj? Ker so bili najhujši ustaši, to je Hrvati, on pa je bil ponosen, da je Hrvat, ponosen na svoj narod in svoje soborce. On ni dovolil, da bi zaradi Jesenovca in drugih ustaških zločinov ves njegov narod javno obtožili ali oklicali za genocidni narod. Na Hrvaškem je bilo veliko žrtev fašizma in tudi veliko partizanov. Zato je rekel, da bomo že doma sami počistili z zločinci ...« Nato nam je razlagal, kako je to Titovo stališče ustrezalo Angležem, še posebej, ker so na lastne oči pred predajo videli, kaj so ustaši in drugi kolaboracionisti, ki so odklonili predajo in pomilostitev, počeli na mostu čez Dravo, kako so tam množici ujetnikov, ki so jih imeli s seboj kot živi ščit, rezali vratove in jih metali v reko. To jih je prepričalo, da bo Tito z njimi obračunal na enak način. »Ne pozabite konflikta, ki se je začel v Trstu,« je pripomnil. Tako je prišlo do vrnitve kolaborantov in do množičnega poboja. »Te okostnjake pod preprogo se bo prej ali slej našlo,« je dejal Boris

Ziherl. Povzel je, da se bo to zgodilo takrat, ko se bo pozabilo na to, kar so ti zločinci počeli pred tem, ker se ne bo več povezovalo zločina in kazni, to pa samo zato, ker nas je bilo sram povedati, kaj so počeli z ljudmi in ker ti zločinci niso šli na sodišča.

Nekaj mi je o tem pripovedoval tudi Slavko Weiss iz Pirana, ki je bil kot otrok skupaj z vso družino v enem od podružničnih taboriščih Jesenovca. V tem taborišču, kjer je eno najbolj grozljivih vlog odigral 'fra' Miroslav Filipović - Majstorović, je izgubilo življenje približno 80.000 ljudi: Srbov, Romov in drugih, tudi veliko Slovencev. Slavko je videl ustaše, ki so imeli ogrlice iz človeških oči, saj so za vsak par srbskih oči dobili odlikovanje. Ti so seveda zavrnili predajo in ponujeno amnestijo, ker so se bali maščevanja. Ko so ti zločinci skupaj z Nemci in kolaboracionističnimi vojskami bežali pred partizanskimi enotami, so vzeli s sabo za živi ščit zapornike, otroke, ženske. Celo ranjene in bolne, ki niso bili nevarni, so dali na vozove. Z mamo sta zbrala dovolj korajže, da sta med nekim napadom ušla in pribežala k partizanom.

V naših vaseh je na spomenikih in ploščah napisanih veliko imen, po deset, dvajset, trideset, štirideset, petdeset in še več. Številne plošče so postavljene na zidovih požganih hiš. Čas pa opravlja svoje in marsikje

sploh ne vedo več, koliko je pri njih bilo mrtvih. V Borštu, ki je z zaselkom Zabrežec štel približno 540 prebivalcev, so začeli zapirati ljudi že leta 1930, na prvem tržaškem procesu so tri njihove prebivalce obsodili na dolge zaporne kazni, na drugem pa še pet. Izven teh procesov so aretirali in zaprli ali konfinirali na jug Italije še osem Borštanov. Nekateri so se izognili zaporom z begom v Jugoslavijo, V letih 1942 in 1943 so iz te vasi odpeljali v posebne bataljone kot sumljive in nevarne državljane kar enainštirideset moških, med temi številne mladoletnike. Iz Boršta je šlo v partizane triinpetdeset borcev, sedemindvajset jih je padlo v boju, osem so jih ustrelili kot talce. Collottijevci so za nemška delovna taborišča v tej vasi odbrali devetindvajset žensk in moških, sedem se jih ni vrnilo. 8. januarja 1944 so odpeljali na mučenje pet Borštanov, 11. januarja pa še trinajst. Skupaj je bilo aretiranih kar 63 ljudi, od katerih jih je štirinajst umrlo v raznih zaporih in taboriščih. Podobno se je dogajalo po vsej Primorski, trpljenju in mrtvim je treba dodati še stotine požganih vasi, porušeno gospodarstvo, šolstvo ...

Kakšne posledice sproža tak teror nad ljudmi, v njihovih medsebojnih odnosih – strah, sovraštvo, celo izdajstva in maščevanja? Na Primorskem jih je predvsem utrdil v splošnem narodnem odporu, v katerem so si z organiziranim narodnoosvobodilnim gibanjem ter s

partizanskim bojevanjem reševali lastna življenja in ohranitev naroda. Kakšen davek pa je plačal ta narod – skoraj celo desetino vseh življenj. Vsaka vas bi lahko napisala knjigo ali pa posnela film.

To se ni dogajalo samo pri nas. V tej svetovni vojni ni šlo samo za spopad vojsk, ampak za fanatično iztrebljanje narodov in drugače mislečih. Take vojne vihre se ne končajo s podpisom predaje ali z razglasom, in tudi pri nas se niso. Vseh milijonov ljudi, njihovih bolečin in razvnetih strasti se ne da ustaviti s podpisom papirja. Druga svetovna vojna je po vsem svetu zahtevala več kot 55 milijonov življenj, po vojni pa v raznih maščevanjih in obračunih vsaj pet milijonov, največ na Daljnem vzhodu, Vzhodni Evropi, Nemčiji, Franciji in tudi Italiji. Meč se ne zaskoči med zamahom in tudi krogla v zraku se ne ustavi, celo rafal gre naprej. Kriv je tisti, ki je sprožil vojno morijo, sokrivi pa oni, ki so imeli možnost, da jo preprečijo, pa tega niso naredili, in tisti, ki so hujskali ljudi v sovraštvo do drugih. Taki ljudje, ki ubijajo ali pa se izživljajo nad ljudmi iz političnega prepričanja, fanatizmov, sovraštva ali pa iz lastnih interesov, objestnosti in raznih drugih oblik človeške izprijenosti, so bili med nami nekoč in še vedno so. To je dokazala tudi vojna ob razpadu Jugoslavije. O takih skrajnejših so mi pripovedovali številni ljudje, in celo navajali imena. Med temi je bil v naši krajih najbolj pogosto omenjen

Gaetano Collotti, še bolj kot Odilo Globocnik. Naš Jordan je Collottija osebno spoznal na električnem stolu, le malo pa je manjkalo, pa bi spoznal tudi tistega Globocnikovega »strokovnjaka« za ubijanje, ki je trepetajočim ljudem pred vrati krematorija milostno podelil zadnji udarec s posebnim batom.

V Trstu je v dneh po osvoboditvi jugoslovanska partizanska armada aretirala, vsaj tako pravijo nekateri dokumenti, približno 1500 ljudi vseh mogočih narodnosti in vojsk, ki so se tu zbrali in jim ni uspelo uiti, pa tudi domače kolaboracioniste, za katere je obstajal sum, da so sodelovali pri vojnih grozodejstvih. Najpomembnejši so zbežali z ladjami ali s kamioni, na katere so za živi ščit privezali zapornike iz Rižarne. Kot mi je povedal eden od pomembnih aktivistov in partizanskih častnikov iz Trsta, so vsi ti aretirani šli skozi preverbo posebne komisije, ki jo je vodil eden od oficirjev Jugoslovanske armade, kasneje zelo znan slovenski »oporečni« politik, ki je skoraj vse izpustil na svobodo. V zbirno taborišče in pred hitro vojaško sodišče je poslal le manjši del. Vse to je bilo zapisano in arhivirano, podatki so že dostopni. Partizanska vojska se je zavedala, da je Trst izredno občutljivo mesto, zato so jugoslovanske enote dobile zelo strogo navodilo, da morajo preprečiti vse oblike nasilja nad civilnim prebivalstvom in razne oblike maščevanja. To so mi v intervjujih

potrdili tudi: znana tržaška aktivista Vlada Bidovec in Stojan Udovič ter Branko Jerkič, pomočnik komandanta druge brigade VDV, ki je prva vdrla v Trst. Tudi oni so mi tako kot drugi, ki so v tistih dneh osvobajali Trst, omenjali le aretacije, ki so jih izvajale enote pod nadzorom Jugoslovanske armade in ki so tudi dokumentirane. O fojbah so mi vsi zatrjevali, da takrat o tem niso nič slišali in tudi ne videli. Ko sem vztrajal na uprašanju o fojbah, so me nekateri opozorili, da so takrat po Trstu sami domačini iskali izdajalce in zločince in da so v Trstu delovale tudi italijanske partizanske enote, ki niso bile pod kontrolo jugoslovanskih, vojakom pa je bilo prepovedano druženje z meščani.

Šohta niso preimenovali v fojbo Tržačani, ampak šele optanti in begunci iz Istre in Dalmacije, ki jim v Italiji pravijo »esuli« (izgnanci), s čimer zakrivajo tudi osebno odločitev (opcijo) za odhod čez mejo. To jamo so poistovetili s tistim pravim istrskim breznom in z jamami podzemne reke Fojbe pri Pazinu, v katero so fašisti začeli metati zavedne Hrvate, še pred osebnimi maščevanji po propadu fašistične Italije in preden so tamkajšnji člani KPI dobili od svojega vodstva nalog, da »počistijo teren« ob možnem izkrcanju zaveznikov v Istri. To kar se je že prej dogajalo v tem sosednjem hrvaškem delu Istre po razpadu fašistične Italije, so druge zgodbe. Neka znanka mi je pripovedovala tudi o svojem

sorodniku iz neke vasi pri Pazinu, ki je metal ljudi v to Foibo tako pred razpadom fašizma in tudi po njem, ob koncu vojne pa je zbežal v Trst, da vaščani ne bi še njega vrgli noter. Spomniti se je treba Mussolinijevega govora leta 1920 v Pulju, v katerem je jasno naročil, da je treba s »slovanskimi barbari« obračunati s silo. Leta 1927 pa je italijanski minister za javna dela Giuseppe Cobolli Gigli v udarnem fašističnem časopisu »Gerarchia« v pesniškem stilu zapisal, da so istrske fojbe pravi grob za tiste, ki kvarijo italijanski značaj Istre. Veliko pove tudi njegova pesem iz leta 1919, v kateri pravi, da imajo v Pulju areno, v Pazinu pa fojbe ... Bil je eden prvih, javno pisal in zagovarjal nujnost fobj. O njegovi barki »Menefrego« pa nam bo kasneje še kaj povedal Jordan Zahar. Pa še to je treba povedati, da bi razumeli tisti čas: Giuseppe Cobolli Gigli se je rodil v Trstu leta 1892 kot Josip Kobilj, sin slovenskega učitelja Nicolausa Kobilja iz Trsta. Po prvi svetovni vojni se je pridružil fašistom in si nadel vzdevek Giulio Italico in se tako podpisoval pod prispevke za fašistične časopise in revije. Leta 1928 si je uradno poitalijančil ime in priimek v Giuseppe Cobolli ter si pred vstopom v visoko politiko dodal še plemiški naziv Gigli.

Tu je treba vsaj malo osvežiti poznavanje Istre.

Istra je skrajni zahodni del Balkanskega polotoka, geografsko in zgodovinsko stičišče narodov in kultur. Preden so jo zasedle rimske legije, je bila domovina legendarnih Histrov, ki niso hoteli sprejeti suženjstva. Stari zapisi govorijo o množičnih pobojih zajetih Histrov, njihov kralj Epulon pa v zadnjem boju ukazal, da se pobije vse ženske in otroke, da jih ne bi Rimljani zaslužnili. Kaj se je z zajetimi ženskami in otroci dogajalo se ve, čeprav tega v filmih o epopeji Rima ne prikazujejo. Moški so se nato skupaj s svojim kraljem borili do zadnje kaplje krvi. V času Rima je bila Istra zelo pomembno logistično območje med vzhodom in zahodom ter severom in Sredozemskim morjem. Po razpadu zahodnega rimskega cesarstva je dominacijo nad tem prostorom, z zmago nad Goti, prevzel Istanbul. Zavojevalci in gospodarji Istre so se pogosto menjavali Goti, Langobardi, Franki, Slovani. Istrska mesta so se vedno borila za svojo samostojnost, vendar so stoletja bila pod bizantinskin cesarstvom nato pa pod beneško dominacijo. Francozi so jih priključili rimskemu cesarstvu, čez nekaj let pa ilirskim (slovanskim) provincam. Nato so za dolgo obdobje prišli pod avstrijsko krono, med obema svetovnima vojnama pa pod italijansko. Po drugi vojni je skora vsa Istra, razen manjšega tržaškega dela, pripadla Jugoslaviji ozirom Hrvaški in Sloveniji.

Istrsko podeželje je bilo slovansko, v mestih v notranjosti so govorili italijansko le velik igospodarji, zahodna obmorska mesta pa so imela italijansko kulturo. Ob kugah, ki so zdesetkale obmorska mesta so načrtno naseljevali bolj odporno slovansko prebivalstvo, ki pa je prevzemalo italijansko kulturo. Beneške republike se ni brigala za jezik ali nacionalna pripadnost, dovolj da so kmetje pridelovali hrano in veslali na galejah. Benečani so celo priseljevali Srbe, Bosance in Hrvate, ki so veljali za zdravo delovno silo, odporno na kuge in druge mestne bolezni. Avstrijci so nato priseljevali Uskoke (Srbe), ki so te kraje branili pred Turki, in svoje strokovnjake, med katerimi so bili povečini Slovenci, Čehi in Slovaki. V času fašizma pa je prišlo do sovražnega spreminjanja narodnostne strukture, ni šlo več samo za priseljevanje, ampak za etnocid. Uničevali so vse institucije ki so spominjale na prisotnost Slovanov, prepovedali so govoriti in peti po slovensko ali hrvaško, spremenili so vsa imena, celo na nagrobnih spomenikih. Javna raba slovenskega ali hrvaškega jezika, petje, je bilo kaznovano s pretepanjem, pitjem olja, požiganjem hiš in celo pobijanjem, sprejemanje italijanske kulture in vstopanje v fašistično stranko pa nagrajeno z delovnimi mesti v državnih službah in eksemplarnim napredovanjem. Najbolj pogosta so bila delovna mesta pri policiji in v zaporih kot pazniki. To je

povzročilo hudo sovraštvo med ljudmi in razdor med Slovenci Hrvati ter Italijani na drugi strani, ki so prej stoletja živeli v neki ustaljeni slogi ali sožitju.

Slovenci, Hrvati in Italijani živimo tu skupaj že od razpada rimskega cesarstva dalje. Predvsem mi smo veliko povzeli od našij sosedov, svoji materi rečemo enako mama, svoje stare starše pa ne kličemo po slovensko, ampak kar po italijansko nona in nono. Italijansak manjšina v mestih pa je ohranila svojo kulturo in nardno identiteto predvsem zaradi miroljubnosti slovenskega življa. Veliko prijateljstev se je stkalo skozi zgodovino med Slovenci in Italijani, pri vsakodnevne mboju za preživetje, pri plovbah po morju, skupnim protifašizmom in z ustvarjanjem nove Evrope. Žal to prijateljstvo pogosto skalijo stare nestrpnosti in nepozdravjene gnojne rane preteklosti. Te počasi zarašča nova koža sodelovanja, vendar spodaj še skeli in še lahko počijo.

Pri sožitju v Istri gre tudi za poseben ali zapoznel zgodovinski proces kristaloizacije narodnsoti. Tu so prisotni še ostanki ilirske krvi, beneške in slovenske, hrvaške in avstrijske kulture, ki je v preteklosti doživela izredno močno infuzijo uskoških genov, obstajajo tudi močni otoki romunske in celo sicilske krvi. Narodna zaves se je zaradi pogostega spreminjanja gospodarjev

ali dominantne kulture pogosto spreminjala in se še. Prav zaradi tega se nekateri še danes enostavno opredeljujejo za Istrane, kot pripadnike nekega posebnega naroda Istranov, mešanice Ilirov in vseh priseljencev.

Kaj se je takrat v času fašizma zgodilo s temi ljudmi v Istri, ki so več kot tisoč let živeli v strpnem sožitju, takem, kot so ga pač dopuščale zgodovinske in socialne razmere? Med seboj so sodelovali, trgovali, se spoštovali in celo ženili. Res je, da so se Slovenci in Hrvati s podeželja utapljali v italijanski urbani kulturi, vendar postajali so tudi umetniki, zdravniki in škofje. Zgodil se je fašizem, ki je skrajna oblika nacionalizma, ki temelji na večernosti naroda, ki izhaja iz stare rimske kulture. Italijani naj bi postali patricijio, slovanski barbari pa njihovi sužnji. Ta fašizem je sprožil grozen propagandni, gospodarski in militantni mehanizem, jih razglasil za manjvredne in če ne bodo pokorili in sprejelil italijanstvo jim zagrozil z vsemi vrstami prisile, celo s smrtjo v areni ali Fojbi. Pa ni ostalo samo pri grožnji. Spomnimo se dogodka v Strunjanu leta 1921, ko je skupina fašistov z vlaka streljala na otroke, ki so se igrali ob železniški postaji. Dva sta bila mrtva, dva poškodovana za vse življenje. Že čez dobra dva meseca so bile nove žrtve v Marezigah, Ospu ...

Politiki in njihovi mediji zaradi svojih trenutnih interesov pogosto usmerjajo pozornost samo na eno brezno človeške zgodovine. Na to nas spominja tudi pripoved Jordana Zaharja, vendar ta je le ena, ena med redkimi. Upoštevati moramo, da ima Italija neprimerno bolj razvito politiko, izkušeno in stabilno zunanjepolitično strategijo in neprimerno močnejše množične medije pa tudi bolj razvito narodno zavest, kot jo ima naša mlada država in še vedno razdvojen slovenski narod.

O fojbah se je začelo na veliko govoriti šele po osamosvojitvi Slovenije – ko se v Trstu niso več bali jugoslovanskih tankov. Pred tem so nekateri tržaški svetniki hoteli tisti opuščeni premogovniški rov pri Bazovici uporabiti celo kot deponijo za mestne odpadke. To je takratni tržaški župan Gianni Bartoli osebno povedal tudi Dušanu Fortiču kot jugoslovanskemu novinarju.

V rokah Julija Beltrama sem sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja videl in pozorno prebral z raznimi žigi in podpisi overjeni zapisnik angleške vojske, ki je po odhodu partizanov očistila ta rudnik. V njem je bilo kratko in jasno kronološko naštet in opisano vse, kar so potegnili ven. Med ostanki vojaških vozov in konjskimi kadavri sem med branjem zasledil le nekaj trupel v civilnih oblekah, nekaj v nemških uniformah ter nekaj

delov trupel, enako kot v svojem besedilu navaja Jordan.

Julija Beltrama ni več med nami, tistega zapisnika tudi ne. Original je seveda še v londonskih arhivih, kakšna kopija pa tudi v rimskih. Kam je izginila ta »slovenska kopija«, ali se je izgubila ali jo kdo skriva, pa se ne ve. Tudi v beograjskih arhivih bi se lahko kaj našlo, na primer telegram z dne 15. septembra 1945, v katerem z angleške vojaške uprave sporočajo jugoslovanski strani, da v premogovni jami, kot navaja pošiljatelj, »niso našli nobenega dokaza o domnevnem poboju novozelandskih vojakov. Njihova trupla naj bi bila vržena v Bazoviško jamo, vendar kot izhaja iz mojega telegrama št. 1680, dela v tisti jami niso pokazala ničesar, kar bi se nanašalo na ta primer.« – torej na italijansko prijavo, da so partizani vrgli v jamo skupaj s 600 italijanskimi patrioti tudi skupino novozelandskih vojakov.

Dokumente tega čiščenja sem že priobčil na straneh 135 – 138.

Marsikakšen dokaz ali dokument so zbrali tudi posamezniki (glej primer fotokopije dopisa gospodu Valentinu Breclju), društvo »Edinost«, da ne govorim o dokumentih in knjigah, ki so jih objavili slovenski in italijanski zgodovinarji. Nekateri italijanski mediji pa še

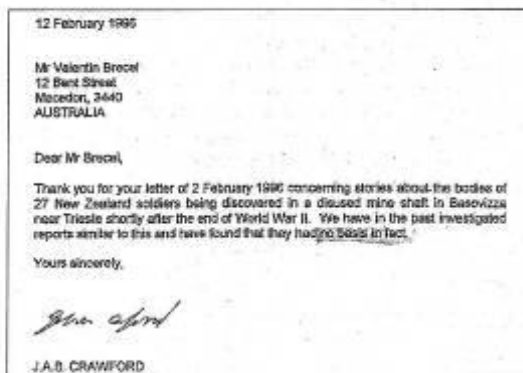
nadalje vztrajajo pri enostranskih razlagah, še posebej ob uradnem praznovanju eksodusa in fojb.

I morti nella foiba di Basovizza e la risposta del Ministero della difesa neozelandese

Non si basa sui fatti

Negli ultimi tempi è ritornata alla ribalta la questione delle foibe. Una pagina tragica della nostra storia recente sulla quale anche noi ci auguriamo venga fatta piena luce naturalmente dagli esperti, da chi ha le competenze per poterlo fare. Purtroppo si sono affacciati sulla scena molti pseudostorici che quella tragedia strumentalizzano. A ciò si aggiunga anche un altro aspetto preoccupante e cioè la disinformazione imperante.

Vi raccontiamo a questo proposito un piccolo ma illuminante frammento di questa vicenda di cui siamo venuti a conoscenza attraverso l'Unione emigranti sloveni del Friuli Venezia Giulia. Sul settimanale Epoca era uscito nell'aprile dell'anno scorso un articolo proprio sul tema foibe. In un nasso si leggeva "nel bozzo

della maniera abbandonata di Basovizza, tra centinaia e centinaia di morti, sono stati ritrovati anche i cadaveri di 27 soldati neozelandesi, tra i primi a occupare Trieste insieme con le truppe britanniche e uccisi non si sa come e da chi."

Quel giornale, a diversi mesi di distanza, è finito an-

che tra le mani di uno sloveno, Valentin Brezel, emigrato dopo la seconda guerra mondiale in Australia ed attivo membro del circolo di Melbourne dell'associazione degli emigranti sloveni. La notizia dell'uccisione e del ritrovamento dei corpi dei soldati neozelandesi nella foiba di Basovizza a lui

giungeva nuova, pur essendo emigrato da Trieste. Ed allora Brezel in una lettera del 2 febbraio si è rivolto al Ministero della difesa neozelandese, alla sezione storica, chiedendo chiarimenti.

La risposta non si è fatta attendere. Appena 10 giorni più tardi - e la cosa tra l'altro la dice lunga sull'efficienza di quel paese - il ministero della difesa neozelandese rispondeva in modo inequivocabile.

"Caro signor Brezel grazie per la sua lettera del 2 febbraio 1996 concernente la storia riguardo i corpi dei 27 neozelandesi scoperti nella miniera abbandonata di Basovizza presso Trieste subito dopo la fine della seconda guerra mondiale. In passato noi abbiamo indagato su simili rapporti ed abbiamo verificato che non sono basati sui fatti".

Fotokopija članka in pisma, ki ga je objavil »Novi Matjur« iz Čedad 25. aprila 1996.

Povzetek v prevodu: Nadnaslov: »Mrtvi v bazoviški fojbi in odgovor novozelandskega ministrstva za obrambo«. Naslov: »Ne temelji na dejstvu«. Članek govori, da je tržaški emigrant v Avstraliji, Valentin Brecelj, iskal odgovor na vprašanja o resnici o žrtvah v bazoviški fojbi, v katero naj bi Titovi partizani poleg več sto Italijanov vrgli tudi 27 novozelandskih vojakov, ki so v okviru angleških enot prišli v Trst. Brecelj se je z dopisom obrnil neposredno na novozelandsko ministrstvo za obrambo. Po desetih dneh je dobil pisni odgovor z datumom 12. februar 1996 in naslednjo vsebino: »Dragi gospod Brecelj, hvala za vaše pismo z dne 2. februarja 1996 v zvezi z zgodbo o truplih 27 novozelandskih vojakih, odkritih v opuščnem rudniškem rovu v Bazovici pri Trstu takoj po koncu druge svetovne vojne. V preteklosti smo raziskovali podobna poročila in ugotovili, da ne temeljijo na dejstvih. S spoštovanjem.« Sledi lastnoročni podpis pristojne osebe.

Odprta ostajajo tudi vprašanja, zakaj pred postavitvijo spomenika ni nihče preverjal, kaj je notri, zakaj niso v skladu z zakonom pokopali človeških posmrtnih ostankov, zakaj so tako hiteli, zakaj so ta svoj spomenik postavili prav tu na tej slovenski zemlji, kjer so fašisti naredili največ gorja. Mar v porog vsem ljudem, ki si želijo spravo, mir in sožitje?

V Italiji se je razpravljalo tudi o odprtju jame, vendar je v pismu znanega italijanskega politika, takrat notranjega ministra Giulia Andreottija njihovim parlamentcem, z dne 4. 2. 1959, zelo jasno zapisano, da so bile v premogovnik vržene tudi velike količine eksploziva in nafte, kar bi pri teh delih predstavljalo veliko nevarnost. Ob angleškem čiščenju, ko je težka kovinska zajemalka padala v brezno in zajemala material, ni bilo nobene eksplozije, te niso slišali mladi opazovalci dogajanja in tudi v zapisniku ni nobene take zaznambe. Po nekaterih informacijah so po končanem čiščenju nekaj trupel iz skupne jame prekopali na pokopališče pri Sveti Ani, nato pa so to premogovno jamo Angleži uporabili za deponijo starega nemškega vojnega materiala in streliva. Od ljudi sem celo slišal, da naj bi v to jamo pripeljali in odvrgli marsikaj, celo večji tovor kosti. Brezno so si ogledovali tudi jamarji, vendar videli naj bi le odpadni material. O tem šohtu in dogodkih ob njem se je razvilo veliko pripovedi in zgodb, s katerimi se je se je začela vedno bolj okoriščati politika.

Ob razkrivanju novih dokumentov, ki sem jih objavil tudi v dopolnjeni izdaji knjige in e- knjige Fojba laži, pa naj bi bilo na dnu Šohta, pod zemljinami in prodom do katerega so prišli angleški inženirci, pokopanih veliko trupel italijanskih vojakov še iz prve svetovne vojne, ki so jih na soški fronti zajeli Avstrijci, ali pa so

dezertirali, a so nato v tržaškem pristanišču, zlasti Silosu, množično umirali zaradi lakote in španske gripe. Trupla teh vojakov »italijanske sramote«, naj bi nato po italijanski okupaciji Trsta, po nalogu italijanskega polkovnika Grassija, zmetali v »posebno vojaško pokopališče« to je v bazovski Šoht in jih s pomočjo ročnih bomb prekrili s tem kar se je krušilo s sten jaška.

Mogoče pa se bo vsaj v Sloveniji našel kakšen korajžen politik, posameznik ali organizacija, ki bo zahtevala odprtje tega Šohta ali Fojbe, če ne drugače pa z tožbami italijanske države in tako razkrila gnojno jamo njihovega fašizma.

R. Governatorato = Trieste

Fonogramma

27 novembre 1918

AL COLONNATO CIVICO XIV CORPO D'ART.

N. 14. / Gov. = Pregrei provvedere, affinché, broci gli opportuni accor-
di con la direzione sanità d'armata e con l'ufficio del Governo, vi
sieno sempre e in gran numero, nel cimitero speciale militare, posti di
sponibili per l'interamento stop

D'ordine il Colonnello Capo R.N. GRASSI

Lettera al Gen. C. S. G.

*Primi accordi con la Direzione la-
ment. Armata e con l'Ufficio del Governo.
Provvedo a che nel cimitero speciale mil.
vi siano sempre a disposizione, posti dispo-
nibili per l'interamento*

M.

M. Ivančič: Fojba Iloži

**Dopis polkovnika Grassija, da je na »posebnem voja-
škem pokopališču vedno dovolj prostora«. (Vir:
Biblioteca Civica Attilio Hortis, Trst/ Primož San-
cin)**

TRETJI DEL – NOVE PERUTI

Po drugi svetovni vojni je nastopil poseben čas vsestranskega poleta naproti sanjam, ki jih je bila zatrla vojna. Tudi ta čas težko razumemo tisti, ki ga nismo doživeli. Hujše kot so grozote, bolj si ljudje zaželiyo miru in ustvarjalnosti, bolj znajo ceniti svobodo in vse to sprošča izredno delovno vnemo ter ustvarjalnost. To je veljalo toliko bolj za območje Trsta, kjer so številni Slovenci s solzami v očeh spremljali odhod partizanske vojske, nato pa ob vseh obljubah in čokoladah z razočaranjem sprejemali odločitve in odnos anglo-ameriške uprave do njih. To grenkobo so mi izpričali vsi intervjuvanci, ki so doživljali tisti čas. Vsi so opazili, da se do njih obnašajo nekoliko oziroma opazno drugače kot do Italijanov, in da so ponovno vpeljali staro zakonodajo iz prejšnjih časov. Ljudje so na uradih in v uniformah zelo hitro opazili nekdanje fašiste in kolaboracioniste. S kakšnim razočaranjem mi je na primer Danilo Vodopivec pripovedoval zgodbo o svojem italijanskem učitelju, ki je šolsko drvarnico spremenil v zapor, kamor se je vsako jutro šel podelat na časopisni papir, nato pa tja zapiral tiste otroke, ki so med poukom spregovorili slovensko, pa še tepel jih je in jim glavo zabijal v tablo.

Tega fašista je nato v svobodnem Trstu srečal v uniformi visokega oficirja »čerinov«, to je mestne policije anglo-ameriške uprave Cone A STO. Tudi Collottijevega šefa Giuseppa Guelia so po nekaterih pripovedih zaposlili v svojih službah, vsaj do zelo zanimivega sodnega procesa, na katerem je dobil neko minimalno kazen.

Prav zaradi takega odnosa anglo-ameriških sil in doživetega razočaranja je v tistem času veliko mladih zamejcev šlo na študij čez mejo v matično domovino. Mogoče bo kdo, ki išče izgovor, rekel, da je Jordan tak antifašist, ker se je šolal v Jugoslaviji. Res se je v Jugoslaviji posvečalo pozornost idejnim vprašanjem, bratstvu in enotnosti, razvoju socializma v svetu, liku Tita ipd. O konkretni vsebini fašizma pa so se veliko več naučili tisti Slovenci, ki so ostali v Italiji in tam študirali, ker so fašizem ponovno doživljali v novih pojavnih oblikah kot neofašizem, postfašizem pa še v kakšni drugi obliki nacionalizma in grobega zaničevalnega odnosa do Slovencev.

Vrnimo se v tiste prve povojne čase. Takrat so se vojne rane vsaj mladim ljudem hitro zacelile. Tudi Jordan Zahar je hotel razpreti zaceljene peruti in si zaželel poletet.

Življenje se je začelo normalizirati. Ljudje so spet iskali delo v Trstu, tja in nazaj so hodili peš. Tudi moj oče. Mama se je nekega dne sama odpravila na direk-cijo državnih železnic in napisala prošnjo, da bi spet vozil vlak. In to se je v kratkem tudi zgodilo. Oče ni več pešalil.

Dnevi so minevali, mama pa je postajala vse bolj ne-mirna – moj brat Milan se še vedno ni oglasil. Nekega dne se je odpravila po sledih njegovega partizanstva. V nekaj tednih je obredla vso Dolenjsko. Ko je prišla nazaj, je bila vsa žalostna in potrta, sploh ni hotela govoriti. Nekaj groznega je doživela. Prišla je v domo-branske vasi, kjer so partizane obtoževali poveljnih pobojev, da so z ujetimi belogardisti in domobranci polnili jame. Govorilo se je o tisočih. V teh krajih ni mogla več iskati svojega partizana. Vrnila se je in o tem ni hotela več govoriti. Saj ji ne bi verjeli. Po naših izkušnjah in spoznanjih »naši« niso bili zmožni česa takega.

Oče mi je že našel delo v ladjedelnici, kjer naj bi barval ladje, mama pa je bila odločnejša od očeta in me je poslala v Postojno, da bi se vpisal z novim šolskim le-tom na gimnazijski študij, ki mi ga je v Trstu prekinila vojna. Tudi meni je bilo že dovolj tega Trsta. Tu se je

v času anglo-ameriške oblasti izvajal tak politični pritisk na nas, da ga nisem več prenašal.

Če sem hotel v tujino, sem moral po dokumente. In kam so me poslali po novo osebno izkaznico, ki so jo sedaj izdajali Angleži? Na »Via Cologna« številka 6, v prvo nadstropje! Strašno, prav v stavbo pri Collottijevi mučilnici, v kateri sem toliko hudega pretrpel! Pred vrati je bila vrsta. Ko sem vstopil, sem moral najprej dati prstne odtise. Tam sta stala dva policaja, pa zaslišim, kako je prvi rekel drugemu: »Hai visto? Stanno tornando.« (Si videl? Vračajo se.) Tudi jaz sem ju prepoznal – oba sta bila Collottijeva pomočnika. In te so Angleži zaposlovali in jih postavljali prav sem pred bivšo mučilnico. Pa tudi po mestnih ulicah sem srečeval Collottijeve pomočnike. To me je dokončno prepričalo, da moram proč, čim dlje od Trsta.

Na Kozino sem šel peš in ko sem na železniški postaji vprašal po vlaku za Postojno, so rekli, da bo mogoče prišel naslednji dan iz Pulja.

V Postojni sem z veliko muko napisal dve prošnji v slovenščini za šolo in za dijaški dom, nato sem se vrnil in čakal oktober, ko naj bi se začel pouk. Oktobra me je v Postojno pospremila tudi mama. Na glavi je tako kot Šavrinke prinesla žimnico in posteljnino, a o domu in šoli ni bilo ne duha, ne sluha. Vrnila sva se

domov, kjer sem ob mamini pomoči vztrajal pri svoji odločitvi in se novembra sam ponovno napotil v Postojno.

Prvi dan sem prespal na slami v veliki prazni telovadnici. Z menoj je bil tudi Štoka, sošolec mojega brata. Njegovi so imeli trgovino kuhinjske posode v Trstu. Njemu pa se je hitro zamerila slama, zato je drugi dan odšel v Ljubljano. Po maturi je nadaljeval študij ladjedelništva v Zagrebu. Ponovno sem ga srečal mnogo let pozneje na orientekspresu, ko se je selil z ženo in otrokoma v Argentino, kjer mu je stric zapustil trgovino kuhinjske opreme. Tako je bilo konec njegovih ladjedelniških ambicij. Opozoril me je, da če bom kdaj šel v Zagreb, naj nikomur ne pokažem potnega lista, ker so tam mlade ženske, ki rade lovijo lastnike inozemskih potnih listov, zaradi poroke, seveda. Pa še na druge pasti študija v Zagrebu me je opozoril.

V Postojni sem preživel dve najhujši zimi, tam je bila prava Sibirija, zato je bil moj beg na novo pomorsko šolo v Koper prava odrešitev. Ko sem še bil v 7. razredu gimnazije v Postojni, sem že razmišljal, da bom v Ljubljani nadaljeval študij in postal konstruktor mostov. Vendar je bila v glavi zasidrana tudi misel na ladijskega konstruktorja, ki mi jo je že prej vsadila

moja učiteljica v osnovni šoli. Ta je pognala prave korenine.

V zadnjem gimnazijskem letniku sem spoznal veliko kolegov, ki so presedlali k nam iz raznih semenišč. Najprej me je to zelo presenetilo, vendar ko sem se spomnil na vse omejitve študija za Slovence v Italiji, sem to dojel. Če me stari dr. Žagar ne bi brezplačno sprejel v svojo zasebno šolo, bi moral tudi jaz na to pot, bila je edina. Vinko Lavrenčič in nato za njim še Fulvio Tomizza sta prišla iz istega semenišča, pa Boris Pahor, Mario Magajna, Ciril Zlobec, vsi so prišli do študija po isti poti in izigrali italijansko barikado. Kakšno bogastvo je bila ta povojna šola, odprta vsem, ki so imeli vsaj malo talenta, ne glede na gmotno stanje.

Postojnska gimnazija je leta 1947, po ukinitvi višjih razredov na Goriškem, Tolminskem in v Idriji, zelo »nabreknila«. Od male do velike mature so se tam gnetli vsi dijaki višjih razredov z vse Primorske. Med njimi sva bila tudi moj sošolec Andrej Burger in jaz. Ko sva prve dni februarja prišla na popoldanski pouk, sva z Andrejem opazila na srednjem stebri glavnega vhoda šolskih vrat malo vizitko, ki jo je tja zataknil dr. Frane Škerlj, sodnik v Kopru. Na njej je pisalo: »IMAMO

NAMEN USTANOVITI SLOVENSKO POMORSKO TRGOVSKO AKADEMIJO V KOPRU.«

Prva slovenska pomorska šola

Škerljevo sporočilo, da lahko ustanovimo prvo slovensko pomorsko šolo, je padlo na rodovitna tla. V takratnem 7. razredu gimnazije se je razvnela vroča razprava, v kateri sva sodelovala tudi midva z Andrejem. Odločila sva se, da se čim prej odpeljeva v Koper in obiščeva dr. Škerlja. Zato sva že naslednji dan zelo zgodaj šla na avtobus za Koper. To je bil v resnici ameriški vojaški kamion Dodge, za silo preurejen v potniško vozilo. Bilo je krepko pod ničlo in divjala je prava snežna nevihta, ki je na Postojnskem še posebej zoprna. Na takratni avtobusni progi čez Ilirsko Bistrico in Podgrad sva bila edina potnika. V tako slabem vremenu se ljudem ni dalo potovali. Morala sva prestopiti mejno črto med Benečijo-Julijsko krajino, kamor je takrat še uradno sodila Postojna, in cono B Svobodnega tržaškega ozemlja, kamor je sodil Koper. Na mejnem prehodu v Rižani sva doživela strog pregled in končno prišla prvič v življenju v Koper. Bilo je lepo sončno vreme z rahlo burjo. In tam je bilo morje, neskončno lepo in privlačno. Razlika v podnebni klimi je močno spodbudila najine načrte.

Dr. Škerlj, ki je bil tudi predsednik koprskega sodišča, naju je lepo sprejel. Naravnost nama je povedal, da je sedaj pravi čas za ustanovitev slovenske pomorske šole, kasneje, ko bo meja določena in bo Cona A pripadla Italiji, Cona B pa Jugoslaviji, bodo v Beogradu rekli, da je v državi že dovolj pomorskih šol. Povedal je, da je že rezerviral dve stavbi, eno v Barkovljah v Trstu, drugo pa v Semedeli pri Kopru.

»Tu imamo svojo oblast in lahko vse potrebno takoj uredimo,« je pojasnjeval. »Šolo bi teoretično lahko odprli še pred 1. marcem, seveda, če vi do takrat zberete skupaj vsaj 10 do 12 dijakov, vendar to skorajda ni mogoče. Lahko pa s poukom začnemo tudi oktobra, z novim šolskim letom.«

Preostali del dneva sva presedela na obali v Semedeli, nasproti velikanske italijanske potniške ladje Rex, ki je ležala prevrnjena in napol potopljena v morju. Uživala sva v lepoti morja in sonca, pojedla vsak po eno pomarančo in začela razmišljati, kako bi organizirala nabor za pomorsko šolo. Bila sva vsa prevzeta s to idejo, ki naj bi pomagala pri ponovnem preboju našega naroda na morje in odpravila te preklete meje, ki ga ločujejo od morskih prostranstev. Zavedala sva se, da je izhod na morje in uveljavitev na njem odločilnega pomena tudi za vsesplošno uveljavitev našega

naroda v družini drugih razvitih narodov. Ugotovila sva tudi, da morava hitro ukrepati.

Vrnila sva se v Postojno in takoj začela z delom, da bi lahko naša pomorska šola odprla vrata že 1. marca. Andrej je z velikim uspehom začel z mojstrsko izpe-ljano propagando med najboljšimi dijaki. Znal je upo-rabiti prave besede, saj je bil odličnjak. V enem tednu smo pridobili enega dijaka iz 8. razreda gimnazije, šest dijakov iz 7. razreda, tri dijake iz 6. razreda in devet dijakov iz ostalih razredov. Jaz sem na ravnateljstvu uredil, da so vsi prijavljeni dobili spričevala, v bolnišnici pa sem organiziral zdravniški pregled z rentgenskim posnetkom. Uspelo nam je dobiti celo avtobus za prevoz vseh devetnajst dijakov z vso prtljago. Samo malice iz menze nam niso dali za popotnico. Ta-krat je bila hrana na živilske karte in jo je bilo zelo težko dobiti.

Proti večeru smo izstopili iz avtobusa v Kopru pri Ta-vernici. Prtljago smo spravili v malo gostilno na glavni ulici in se napotili v dijaški dom koprške gimnazije. Tam pa nas upravnik Franc ni hotel sprejeti niti pod streho. K sreči je bil tisti dan pustni torek in večina dijakov je bila odsotnih, tako da smo s prav gusarsko predrznostjo zasedli nekaj praznih postelj.

Ko smo se naslednji dan predstavili dr. Škerlju, je malo manjkalo, da ni omedlel. Čeprav ga je naša četa zelo presenetila, se je hitro znašel. Odredil je, da je nekaj zapornikov šlo z nami v Žusterno. Tam so nam pomagali počistiti stavbo, urediti menzo, prostore za bivanje in urediti stavbo, v kateri naj bi potekal pouk. Naslednje jutro pa sta prišli dve kuharici iz dijaškega doma v Trstu in prinesli tudi nekaj kuhinjskega pribora. Z njima je prišel iz tržaškega dijaškega doma tudi Srečko Košuta kot novi upravnik našega dijaškega doma. Škerlj je nabavil hrano iz Brkinov in mi smo udobno zaživali v svojem novem domu.

Dr. Škerlj je hitro dobil tudi učitelje in 1. marca 1947 je bilo vse pripravljeno: učilnice, profesorji in dom, tako da smo lahko uradno krstili šolo z velikim napisom: »SLOVENSKA POMORSKA TRGOVSKA AKADEMIJA«.

Po prireditvi ob odprtju šole smo se vsi dijaki, vidno ganjeni, strnili okrog ravnatelja in mu postavljali razna vprašanja, tudi kje so meje našega morja. Nismo ga presenetili, takoj je odgovoril: »Naša obala je od Timave do Dragonje. Mussolini je v Pulju leta 1920 izjavil, da je Jadransko morje samo italijansko, da sta italijanski obe obali, tudi ta od Trsta do Albanije.

Sedaj, ko smo si ta delček pri Semedeli priborili, smo začeli Slovincem odpirati okno v svet.«

V naslednjih dneh je »prikapljalo« še 10 dijakov iz raznih krajev: s tržaške italijanske navtične šole, s slovenske gimnazije v Trstu, iz italijanskih partizanskih enot v Nadiških dolinah, iz enot slovenskih partizanov iz Bosne, iz ruske aviacije z Madžarske, z reške navigacije, iz posebnih bataljonov na Sardiniji in iz zavezniških enot v Franciji, kjer so bili tudi naši prekomorci. Na začetku nas je bilo skupaj 29 mladih ljudi, ki smo hitro odrasli.

S poukom smo začeli že 3. marca. Že prvi dan so nastale težave z učnim načrtom. Čeprav je imel dr. Škerlj veliko izkušenj iz svojega službovanja na pomorski šoli v Bakru, se je tu pri nas pojavil problem z velikim številom jezikov, ki smo jih glede na razmere morali uvesti. Smo pa z izrednim veseljem sprejeli slovenščino kot materni jezik, ki pa je bil za mnoge dijake kot nov, saj smo mnogi izhajali z območij, kjer je bil dvajset let prepovedan. Učili pa smo se še italijanščino, ker smo bili na Svobodnem tržaškem ozemlju, srbohrvaščino, ker smo računali na poslovne stike v Jugoslaviji, in angleščino, ki je nujna za delo pomorščakov, naslednje leto pa celo ruščino. Vsega tega

smo se lotili z veliko vnemo, da bi le dosegli zastavljeni cilj.

Pomorska šola se je rodila ob morju, vendar smo želeli, da bi postala šola vseh Slovencev, zato smo naredili nekaj reklame tudi v Ljubljani, in sicer v izložbi blizu Figovca na Gosposvetski cesti. To se nam je obrestovalo že jeseni, ko se je začelo novo šolsko leto 1947–1948 in so k nam prišli dijaki iz raznih krajev Slovenije. V začetku šolskega leta je iz Ljubljane pripeljal kar poln avtobus novih »pomorščakov«. Prvi večer, ko sva z Andrejem sedela na obali ob malem 'portiču', sva opazovala, kako so se kradoma približevali novi dijaki, se s prstom dotikali morske vode in preizkušali njeno slanost.

Ker je Andrej slišal od starejših rudarjev iz Idrije, kako so novince »krstili«, nama je prišlo na misel, da bi »krstili« tudi naše novince. Organizirali smo »krst pomorščakov«. Pisani sprevod se je razvil prosto po domišljiji. Vodil ga je kolega Šibenik, ki je bil v vlogi čarovnika. Na pomolu se je prva za krst junaško ponudila naša Jola Grudnova. Pomolila je nogo v morje, nekdo pa jo je z velikim kosom lesa, ki ga je vrgel v vodo, vso pošprical, jaz sem pa to fotografiral. Nato sem prinesel iz kuhinje pollitrski lonček in ga, polnega morske vode, potisnil »čarovniku« v roke, ta pa žrtvi, naj jo

izpije. Obred se je v takem slogu nadaljeval z velikim navdušenjem in splošnim odobravanjem. V nekoliko spremenjenih oblikah se je ohranil še vse do danes.

Naših slovesnosti pa tudi ceremonij nismo mogli izpeljati brez himne. Boris Miklavčič je napisal tekst in nam ga pokazal. Dober je bil, zato ga je Marjan Šibenik, ki se je spoznal na note, še uglasbil. Peli pa smo seveda vsi, tako tisti s posluhom kot tisti brez posluha.

Šola je bila ustanovljena, a kakšna pomorska šola naj bi bila brez svojega plovila. Zato smo morali nujno priskrbeti kakšno ladjico. Nad Žusterno, v redko naseljenem Podmarkovcu, je samevala večja vila, last nekdanjega Koprčana Giuseppa Cobolla, Slovenca po rodu, ki je v Rimu postal »Sua Eccellenza« ali minister za javna dela. Zapustil je lepo jadrnico »Menefrego« (ime je nosila po znani fašistični frazi »Se požvižgam« ali »Kaj me briga«), ki je zapuščena čakala v Poreču. Ta barka je imela tudi pomožni motor Millecento Fiat. Naš ravnatelj je dobil dovoljenje, da jo sme naša šola uporabljati.

Tako so se ravnatelj Škerlj, mornariški tehnik John in dijak Slavko Slavec odpeljali v Poreč, se pogumno vkrcali in odpluli proti Kopru. Še zdaleč si niso mogli misliti, da bo to njihov pravi krst na morju, krut in

svečan. Na poti proti Savudriji jih je doletela nevihta. Večji val je pljusknil na motor, ki se je ustavil in pustil ladjico v razburkanem morju brez pogona. Dve pomožni vesli v neizkušениh rokah je nista zmogli privesiti v malo savudrijsko пристanišče in neusmiljena nevihta jo je čez noč zanesla v Gradež, čez vse teritorialne vode in meje v Tržaškem zalivu Cone B, Cone A in Republike Italije. Ribiči in oblasti so naše tri brodolomce po morski tradiciji lepo sprejeli in po treh dneh jih je trabakul iz Chioggie privlekel mimo Žusterne v Koper.

Veselje v domu je bilo neizmerno, saj smo jih že vsi obupani in s slabimi slutnjami težko pričakovali. Ko so se naši trije junaki vrnili v dom, slavlju ni bilo ne konca, ne kraja. Ko pa je naš upravnik zagledal ravnatelja Škerlja, mu je hitro pokvaril to slavlje. Kot dobrodošlico mu je zakričal: »Franc, nimamo več krompirja!« Tako, ko se ena dogodivščina še ni dobro končala, se je že odpirala nova: potovanje po krompir v Goriška brda s predpotopnim kamionom in to čez vse, komaj postavljene, razmejitvene črte, ki so razkosale našo primorsko deželo na štiri dele. Medtem ko so šli oni po krompir, smo mi jadrnico popravili, pobarvali in lepšali, tako da smo jo lahko že 1. 7. 1947 slovesno krstili za JADRAN. Ta je še danes pomembno plovilo slovenske pomorske šole, vsem dijakom v veselje.

V podpalubju pa je morda še skrit star fašistični izizvalni napis »Menefrego«.

HIMNA SLOVENSKEH POMORŠČAKOV

Mid smo slovenski pomorščaki
Ne ustraši nas vihar morja
Ne silni vali črni ne oblaki
Ne uklonijo slovenskega arca

Glej, v vetru se vije trobojnica nam
Sam gorski aneg na njej blesti
In z njim se staplja naša kri
Po sredi se sinji morja trah lakri,
To Domovine naše simbol je norih dni.

In pluli bomo skoz viharje,
Skoz meglo, dež, prek vseh meja
Dovsod bo naša Domovina
In njena slava in ponos - hura!

SPESNIL V ŠOL. L. 1947.
BORIS HIKLUNDIČ, Š. R. LADG.
UGLASNIL:
ŠIBENIK HARJAN I. R. 200

Kopija starega zapisa himne slovenskih pomorščakov.

Vendar se nismo ustavili samo pri tej barki – dobili smo tudi dovoljenje, da iz zapuščine koprške ladjedelnice lahko odpeljemo precej slabo vzdrževan šolski čoln za učenje veslanja na osem vesel. Popravili smo ga in ga krstili za GALEB.

Število gojencev se je naglo večalo in sam »Galeb« ni več uspel ustreči vsem potrebam. V šolskem letu 1947/48 smo osnovali »ladjedelski oddelek« in ta je dobil nalogo, naj nariše nov veslaški šolski čoln na 10 vesel. Zgradili so ga po naših načrtih v piranski ladjedelnici. Ker je v tem času umrl naš sošolec Slavko Slavec, smo čoln krstili z imenom »S. SLAVEC«. Kasneje ga je kapetan Štolfa nadgradil z dvema jadroma tipa »pirat« in tako menda še danes služi pri učenju jadranja!

Drugo šolsko leto smo sklenili s potovanjem po Jadranu s tovorno jadrnico »Viševica«, ki smo jo najeli z vso šestčlansko posadko. V Piranu smo zaradi stabilnosti opremili ladjo z balastom, zgradili kabino za dijakinje in posebno za profesorje. V podpalubju smo vgradili še dodatna zasilna ležišča za dijake, v sredi pa veliko mizo za menzo. Iz Kopra smo odpluli 16. 8. 1948 mimo Pulja čez razburkani Kvarner, kjer smo vsi spoznali morsko bolezen, posebno še naša

kolegica Sava. Njo smo enostavno privezali za ograjo, da nam ne bi padla v morje.

Med potjo smo bili tudi gostje na navtični šoli v Malem Lošinju. Tam smo v ladjedelnici še posebej občudovali serijo lesenih motornih torpednih čolnov v gradnji. Videli smo tudi takrat največjo leseno tovorno ladjo »Veli Jože«, ki so jo še gradili. Nato smo pluli mimo Zadra v Šepurine, kjer je bila 'matična luka' naše »Viševice«. Ves otok nas je prišel pozdravit in pogostili so nas s hrano in z vinom. Ustavili smo se tudi v Šibeniku.

Na plovbi proti Splitu smo se malo po razvitju jader srečali z »Velebitom«, oz. »M/J Jadranom«, znamenito šolsko jadrnico vojne mornarice Vojno pomorske akademije iz Splita. Srečanje je bilo zelo občuteno.

Mimo Korčule in Mljeta smo prispeli v Boko Kotorsko, kjer smo bili gostje tamkajšnje pomorske šole. Ob vrnitvi smo se ustavili v Dubrovniku, kjer so nas sprejeli z godbo in pozdravnim govorom župana. Obiskali smo še Lastovo in Modro špiljo na otočku Biševo. Od tam smo odpluli na Vis, kjer smo poslušali zgodbo o avstro-ogrskemu pomorcu Tegethofu, po materi Slovincu, ki jo je zagodel Italijanom, ko jim je v bitki pred Visom potopil njihovo ultramoderno vojno ladjo »Re d'Italia«. Tudi ob vrnitvi smo se ponovno ustavili v

Šibeniku, kjer smo spet bili gostje tamkajšnje pomorske šole.

Poseben vtis nam je pustil obisk Raba. Tudi tu nas je pričakal župan z godbo na pihala. V pretresljivem govoru nam je razkril žalostno zgodbo o koncentracijskem taborišču, kjer so Italijani v letih 1941–1943 imeli zaprte pretežno slovenske taboriščnike. Pred velikim križem zraven barak, kjer so trpeli celo majhni otroci, smo zapeli nekaj slovenskih partizanskih in narodnih pesmi in žalostinko. Na visoki ograji iz bo-deče žice so še viseli čeveljčki in oblekice otrok iz taborišča, ki jih je ponoči v hudem neurju zalil in odnesel nenadni morski val. Na pokopališču, kjer počiva več kot 4500 slovenskih rojakov, od tega veliko majhnih otrok, smo pustili cvetje.

Na Reki smo 10. 9. 1948 praznovali dan mornarice. Naš kapetan Lenarčič pa je praznoval petdesetletnico in smo mu prinesli originalno steklenico Bakarske vodice, ki so nam jo dali v Bakru, ko smo bili na obisku pri tamkajšnji navtični šoli, kjer je včasih služboval naš ravnatelj Škerlj.

Tisto jutro na Reki se je pokvaril mestni hladilnik, ribiški čolni pa so se vrnili z nočnega lova polni rib, predvsem tunov. Dobili smo v dar mnogo velikih rib, ki jih je naš spretni kuhar spremenil v odlične

pečenke. Obiskala nas je tudi inšpektorska komisija s prof. Bizjakom na čelu. Prav takrat pa so vsi »navtičarji in strojarji« odšli na Trsat na izlet in na ladji smo dežurali samo ladjedelci. Prikazati bi morali vajo splošnega alarma v primeru požara na ladji. Kot je predpisano, smo dvignili tudi ustrezne zastavice na jabor, vendar smo pozabili postaviti na prvo mesto zastavico, da gre le za vajo. S tem smo povzročili v vsem pristanišču splošni preplah in mnogi so nam hiteli na pomoč!

Potovanje se je končalo 14. 9. 1948, ko smo končno pripluli v Koper, kjer so nam priredili velik sprejem z vojaško godbo na pihala in s pozdravnimi govori. Bogat in pester ogled krajev, ki smo jih obiskali ob jadranski obali, je bil uspešno sklenjen. Potovanje je doseglo svoj namen, saj smo slovensko pomorsko šolo predstavili vsej jugoslovanski obali. Ob tem smo jih povsod prijetno presenetili, da smo tudi Slovenci pomorski narod.

Takratna generacija, in Jordan z njo, je imela srečo, da se je tedaj umaknila iz Trsta. Kmalu po njihovem odhodu je Tito prekinil s Stalinom in se oddaljil od njegovega izkrivljanja komunističnih idej in krvoločnega diktatorskega vladanja. V zraku je zadišalo po vojaškemu napadu in mogoče celo novi vojni med vzhodom in

zahodom. V Trstu so v tem času boja za nove meje, kljub temu ali prav zato, ker so ga spremenili v protikomunistično trdnjavo boja za zahodno demokracijo, ta spor med stalinizmom in titoizmom, kot so imenovali novo Titovo pot, ki se približevala zahodu, znali izkoristiti za svoje namene in sprostil se je ogromen zelo zanimiv in kontroverzen propagandni stroj v korist Stalina in njegovemu izvoznemu internacionalističnemu komunizmu. Njegov glasnik je bil vodja tržaških komunistov Vittorio Vidali, Italijan iz Milj. Ljudje, ki so ga dobro poznali, so mi povedali, da je bil tudi on hrvaško-slovenskega rodu, da je pred tem živel v ZDA in v Mehiki in da se je po uboju Trockega vrnil domov kot veliki pravoverni zagovornik Stalina. Čeprav je zagovarjal internacionalizem, pri katerem je za revolucijo pomemben le delavski razred, nacionalna privrženost pa je kvečjemu ovira, fašizem in nacizem najvišja oblika kapitalizma in edini pravi, nezmotljivi ideolog in vojskovodja Joseph Vissarionovich Stalin, je na zborovanjih najprej poudarjal, da je Italijan in borec za priključitev Trsta k Italiji, šele nato pa komunist.

V tej groteskni politični zmešnjavi se je večina tržaških Slovencev opredelila za Stalina in v skladu z doktrino internacionalizma vpisovala svoje otroke v italijanske šole. K temu je prispevalo tudi nezaupanje do novega šolskega kadra, saj so anglo-ameriške oblasti v

slovenskih šolah zaposlovale tudi prebegle protikomunistične učitelje iz Slovenije. Slovenci svojih otrok tudi niso več tako številčno pošiljali na študij v Slovenijo, čeprav so jim tam ponujali veliko ugodnosti. Ves ta spor se je čutil tudi v Jugoslaviji, pa ne samo kot sestavni del boja za Trst, Jordan pa ga je doživljal tudi med študijem v Zagrebu. V Slovenijo je prišel ob času povojne obnove in razcveta, tudi sam z obnovljeno mladostno energijo in novimi pričakovanji.

Prvi dijaki prve slovenske pomorske šole v Kopru 1. 3. 1947. V prvi vrsti tretji z desne sedi Jordanov prijatelj Andrej Burger, peti z leve stoji Jordan.

Študij v Zagrebu

V tretjem letniku pomorske šole v Kopru smo osnovali ladjedelski oddelek, na Reki pa smo kupili poster »Zagrebačko sveučilište« in ga v razredu prilepili na steno nad katedrom. Cilj je bil jasen: po maturi gremo v Zagreb na ladjedelstvo.

Za prvo potovanje v Zagreb smo se pripravljali celo leto. Ustanovili smo »modelarski odsek« in zgradili več jadrnic v zmanjšanem merilu. Z njimi smo šli na tekmovalstvo prav v Zagreb. To priložnost smo izkoristili in šli po informacije na fakulteto. Ker smo prihajali s Svobodnega tržaškega ozemlja, cone B, so nas imeli za tujce. Napisati smo morali prošnjo za vpis, za štipendijo, za študentski dom, jaz pa še tudi prošnjo za živilske nakaznice. Z velikim presenečenjem smo dobili tudi program za sprejemni izpit iz matematike in geometrije.

Za pripravo smo imeli vsega 45 dni časa. Na srečo sem v 4. letniku v odsotnosti profesorja matematike sam celo predaval ta predmet. Navtičarjem pa sem predaval astronomsko trigonometrijo, ki smo jo nujno potrebovali za navtiko. Sprejemni izpit smo dobro prestali, tudi zato ker za matematiko ni bilo treba znati srbohrvaščine. Ko pa smo se vpisovali na univerzo,

smo v obrazec napisali, da smo »polpismeni«, ker nismo znali cirilice.

Andrej in Riko sta dobila štipendijo, meni so jo zavrnil. Prošnjo za študentski dom so zavrnil vsem trem, meni pa tudi prošnjo za živilske nakaznice. Ker nisem imel denarja, sem skoraj 15 dni trpel hudo lakoto. Vendar se nisem vdal in sem šel po uradih iskat odgovor zaradi zavrnjenih prošenj. V začetku novembra sem pozno, ampak vendarle, odkril tisto nadebudno uradnico, ki je bila vsega tega kriva. Branila se je, da vendarle nisem tujec, »saj Trst je naš«.

Po kominformu je moralo mnogo tujih študentov zapustiti univerzo. To nam je pomagalo, da smo dobili zasebno sobo, kar je bil seveda najpomembnejši pogoj za nadaljevanje študija. Naša soba je počasi postala pravi center slovenskih študentov. Okoli božiča je prišel k nam še Ivan Gorenc, spoznali smo Henrika Magajno in Marka Volka, pa še Kontlerja iz Maribora, ki se je najprej vpisal na pravo, potem pa je prijadral k ladjedelcem.

Študij smo vzeli zelo resno in se krepko trudili, da smo se držali predpisanih rokov za oddajo programov in za opravljanje izpitov. Imeli pa smo tudi dobre predavatelje: Frana Bošnjakovića za termodinamiko, znanstvenika evropskega slovesa, in Konstantina

Čališeva iz skupine Stjepana Prokofijeviča Timošenka za trdnost, profesorja svetovnega slovesa. To sem ugotovil kasneje, ko sem bil na delu v Švici in Nemčiji.

Šest let klavzure na tehniškem študiju pusti mlademu človeku trajne znake suhoparnosti. Družabnosti ni bilo skoraj nič. Samo po en dober film na teden, in to po zaslugi Tita, ker je, tako piše tudi Dedijer, tudi on rad gledal en dober film na teden. To je bilo tudi vsem nam všeč. Včasih smo obiskali še opero. Hrvati so ljubitelji dobre glasbe in si jo znajo tudi organizirati. Opera je bila zelo dobro zasedena in odličnih gostovanj ni manjkalo. Sicer pa je to naše življenje zaznamovalo 14 ur študija na dan ob zelo revni študentski menzi in v hladnem stanovanju brez kurjave. Neke zime nam je zmrznila voda v steklenici sredi sobe. Gnala nas je želja, da bi študij čim prej končali.

Od 112 vpisanih, 100 fantov in 12 deklet, nas je bilo osem Slovencev. Ivan in Riko sta šla nazaj v Ljubljano na fakulteto za strojništvo. Magajna je prvi končal, nato pa še Andrej, Kontler in jaz prav sredi zime, na silvestrovo 1955.

Z Andrejem sva se poslovila na železniški postaji v Postojni in to naju je spominjalo na roman Lajoša Zylahyja, ki smo ga recitirali v mladih letih: »Vrata so

se zaprla, za nami in pred nami je praznina. V žepu imamo diplomo, ali nas bo zaščitila pred neznanim?»

Vstopil sem v življenje s srcem v grlu, kot takrat, ko sem šel prvič v šolo v Trst na sprejemne izpite za prvo gimnazijo.

Dva tedna kasneje sem se oženil. Po desetih letih sanjarjenja in dvorjenja sva se z Vesno odločila za ta usodni korak, brez dela in brez plače, revna kot cerkveni miši. Morala pa sva se odločiti tudi za naslednji usodni korak – s trebuhom za kruhom po svetu!

ČETRTI DEL – POLET V VIŠAVE

Tistega povojnega horuka in petletk, ko je bilo treba obnoviti državo, je bilo kmalu konec. Tudi ladij je bilo dovolj za domače potrebe, v mednarodno trgovino pa se je Jugoslavija zelo počasi vključevala. V tem zastoju zaleta je nastopila tudi kriza za mlade inženirje ladjedelništva. V Jordanu pa je tisti zagon, ki mu ga je vcepila že pomorska akademija v Kopru, zajel nov veter, katerega energijo je lahko sprostil le na prostranem morju mednarodne konkurence, kjer je tudi več priložnosti za realizacijo velikih pričakovanj mladega strokovnjaka. Tako je Jordan Zahar razprl svoje peruti.

To je bil čas, ki ni bil naklonjen ladjedelnici. Poslal sem 12 prošenj za delo in dobil same negativne odgovore, in odločil sem se, da grem iskat delo v tujino. Na glavni železniški postaji v Trstu sem kupil nemško slovnico in vozno karto za Švico. Tu sem srečal kolega Srebotnjaka iz postojnske gimnazije, ki je imel izreden dar za glasbo. Ravnokar se je vračal s prakse v Londonu in je hitel domov na kratek obisk, saj je moral naprej v Leningrad na neko specializacijo. Na postaji pri kavici v baru sva poslušala najnovejšo popevko iz San Rema »Arivederci Roma« in on je rekel: »Vidiš, to

ni klasično, je pa donosno!« Tako lahkotno je pripovedoval o potovanjih po Evropi, da mi je precej odleglo, ko sem vprašal po voznem redu vlaka za Zürich. Odpravil sem se v Baden pri Zürichu na obisk h kolegu Volku, ki je delal v znani tovarni Brown Bover. Imel sem namen, da si malo ogledam zahodni svet, in odločil sem se iti najprej za Švico, od tu pa mogoče še naprej.

Prvi dan sem na poti z železniške postaje proti stanovanju, ki sem ga že rezerviral, moral stopiti v javno stranišče. Čistoča, ki sem jo tu zagledal, me je prav presenetila. Vajen sem bil zagrebških stranišč, ki so že na daleč zaudarjala zaradi umazanije. Tu pa topla voda, milo in čista brisača, neverjetno.

Ko sem stopil v hišo, kjer sem dobil sobo, sem že v veži zagledal dobro očiščeno puško, čelado na nahrbtniku in težke vojaške čevlje. Čudni predmeti za to miroljubno deželo. Kasneje sem zvedel, da je to vojaška oprema gospodinjinega sina, ki je stalno v polni bojni pripravljenosti, en mesec na leto pa mora služiti vojaški rok. Pa ne samo to, vsako nedeljo zjutraj je moral na strelišču vaditi z orožjem. Po teh informacijah sem šele razumel, zakaj so mi svetovali, naj pri iskanju stanovanja prej preverim, da ni kje v bližini kakšno strelišče.

Nekaj zelo posebnega je bila ta Švica, sem se pa hitro vživel. Tako me je neka 68-letna vdova iz bližnje sosesčine prav lepo prosila, če bi zvečer prišel k nji igrat karte. Odkar je dala vedeti, da bi se rada spet poročila, so začeli enkrat na teden prihajati k njej snubci. Vsi so bili starejši kmetje. Tistega dne je bilo pred hišo parkiranih samo pet velikih Mercedesov. Eden je manjkal, igra pa se v trojicah, zato so me nujno rabili. Gospa me je tudi prosila, naj ne povem, da sem »Italijan«, ker bi sicer bili snubci užaljeni. Ko so zvedeli, da sem končal univerzo, so se vsi začudili, kako more mlad človek tako po nepotrebnem zapravljati čas za študij. Ko sem po končani igri odhajal, je na moje začudenje ta gospa gostiteljica od mene zahtevala en frank. Za pivo vendar! Kako sem bil v zadregi.

Po treh mesecih bivanja v Švici sem nekega dne dobil med pošto tudi lepo zeleno položnico z davčnega urada. Plačati sem moral zame kar čedno vsotico za vzdrževanje javnih stranišč. Topla voda, milo in čista brisača niso bili več presenečenje.

Takšnih položnic, ki so me vsakič znova presenetile, je bilo kar nekaj: prispevek za letalo Mirage, prispevek za nekaj novih tankov, prispevek za centralno gretje katoliških cerkva in tako naprej. Res imajo dodelan davčni sistem in perfektno davkarijo!

Ta nevtralna država, dobro informirana, pa mi je dala pomemben odgovor na moje mladostniško iskanje – ne hodi nikamor iz Evrope! In tega sem se držal. To mi je potrdil tudi nek madžarski inženir, po rodu plemič, ki sem ga srečal v pisarni pri Brownu Boveriju. Ob madžarski revoluciji je zbežal od doma in poslali so ga v neko podružnico v New York. Zelo jasno mi je povedal: »Takega življenja, kot je v Ameriki, pa res nočem, se pa raje vrnem v Budimpešto. Pri nas je revščina, so pa odnosi bolj človeški.« In vrnil se je v svojo Budimpešto.

Iz čiste radovednosti sem kmalu po prihodu v Švico obiskal podjetje Browna Boverija, in oddelek za turbopolnilce ali turboladerje v Badnu. Tu sem se srečal z zelo prijaznim mladim vodjem raziskovalcev, dr. Jennyjem, ki mi je po krajšem pogovoru tudi ponudil delo. Mislim, da me je vzel v službo samo zato, ker sem znal italijansko in ker nisem bil pravi Italijan, je pa lahko z mano izpopolnjeval svojo skromno italijanščino. Sumil je, da ga italijanski kolegi pri Fiatu v Torinu podcenjujejo, ker ne zna dobro njihovega jezika, tudi oni seveda niso znali dobro njegovega. Takoj me je obremenil tudi z zelo zahtevnimi toplotnimi izračuni. Projektiral je namreč nov turbopolnillec za velike ladijske motorje. S seboj sem naključno imel Bošnjakovićevo knjigo o toploti v hrvaškem jeziku. Skrivaj

sem iskal v njej pomoč, sram me je bilo in počutil sem se manjvrednega. Okoli mene so bili nemški strokovnjaki in mladi inženirji iz Finske in Švedske. Ko so slišali, da sem Italijan, so se že muzali, ko pa so zvedeli, da sem študiral na Balkanu, pa še bolj. Zato sem knjigo skrbno skrival. Dr. Jenny pa je opazil, da nekaj skrivam, in je šel pogledat, kaj je to. V zadregi sem mu pokazal mojo tajnost. Vzel je to knjigo in za dolgo izginil. Ko se je vrnil, je imel v rokah mojo in še svojo knjigo in rekel: »Vidiš, kakšno srečo imaš, ti imaš original, jaz pa sem se med študijem moral zadovoljiti s prevodom!« Bošnjaković je bil namreč tudi njegov profesor na ETH v Zürichu. Predaval pa jim je le občasno, ker je istočasno poučeval še v Leipzigu in Berlinu. Pri njem je tudi doktoriral.

Ko sem šel od doma, je imela hčerka Alenka komaj 34 dni. Oprijemalo se me je domotožje po družinici. Dobil sem prvo plačo v življenju in ugotovil, da je Švica zelo draga. S to plačo ne bi preživil svoje družine v Švici. Tako zelo mi je bilo hudo, da sem zbolel za gastritisom živčnega izvora, ki me je zelo zdelal. Komaj pol leta sem bil v tujini, pa sem se že moral zaradi zdravja vrniti domov. V Švici je bilo zdravljenje draga stvar.

Dr. Jenny je to moje stanje razumel in delo mi je pošiljal na dom v Trst. S prihranjenim denarjem smo

kupili Fiat 600. Jenny me je ponovno vabil, naj pridem k njemu. Dobili bi nov ladijski dizel motor od Sulzerja in jaz bi na njem delal poskuse z novim turbopolnilcem, in to za trikrat večjo plačo. Jaz pa sem izbral pot v ladjedelnico v Hamburgu.

Dvigalo

Že na fakulteti v Zagrebu sem razmišljal, kako bi prišel do zaposlitve v Nemčiji. Sošolec Katić je bil v vojnem času kot hrvaški mornar v službi nemške vojne mornarice na Baltiku. Pokazal mi je celo fotografijo iz tistih časov, kako se rokuje z admiralom Dönitzem. Pomagal sem mu, da so ga spustili na študentski izlet na Dunaj, in na osnovi tega mu je uspelo dobiti tudi dovoljenje za prakso v Hamburgu in vzpostaviti zveze z ladjedelnico »Deutsche Werft«. Tačas se je vrnil iz Šibenika kolega Tence, ki je delal pri Brodospasu, tam pa je šlo vedno slabše. Pomagal sem mu navezati stike v Hamburgu, on pa mi je obljubil pomoč, kadar jo bom potreboval. No, zdaj sem se iz Švice preselil v Hamburg, najprej sam, brez družine. Mesto je bilo zelo porušeno in zaradi izredne stanovanjske stiske si lastnega stanovanja nisi mogel niti zamisliti, dela pa je bilo veliko. Tisti prvi dan, ko sem prišel v »Deutsche Werft«, je v časopisu pisalo, da je ta ladjedelnica

največja na svetu, zgradili so že po 14 ladij na leto. Že naslednji mesec je to prvenstvo izgubila na račun japonskih ladjedelnic »Hitachi«. En mesec sem stanoval pri Tencetu, potem pa sem našel sobo in poklical ženo Vesno. Prišla je z Alenko, ki je imela 18 mesecev.

V ladjedelnici sem želel delati pri konstruiranju trupa, toda tehnični direktor Dorman me je poslal na opremo ladij, kjer je kar nekaj ladij čakalo na težka dvigala. Misli sem, da bom pri konstrukciji teh dvigal enostavno uporabil predpise »Germanische Lloyd«, vendar ti so bili uporabni le za dvigala do 50 ton nosilnosti, jaz pa sem imel zahtevo za dvigalo za 70 ton. Zato je tudi toliko ladij čakalo še nedokončanih. Moral sem torej ta dvigala vse od začetka na novo konstruirati in dimenzionirati. Poleg tega nisem našel nikogar, ki bi imel kaj izkušenj in bi mi lahko pomagal. Lahkomi-selno sem udaril nekaj zelo posrečenih rešitev. Kot sem šele kasneje ugotovi, so bili vsi zadovoljni in tudi malo presenečeni nad mojo predrznostjo.

Pripravil sem vse načrte, da so jih poslali na odobritev »Germanische Lloyd«. Jaz sem jih videl šele kasneje v šefovi sobi, ko ga ni bilo tam. Vsi so bili rdeči in korigirani. Dobesedno prestrašil sem se. Bil sem prepričan, da je vsega konec. Odslovili me bodo kot nesposobnega. Pospravil sem svoje stvari in čakal na

usodni trenutek. Nič se ni zgodilo. Po nekaj dnevih sem vprašal šefa, kaj je z zadevo. On pa mi je rekel, da so vsi načrti v delavnicah in upa, da bomo končno stvari premaknili naprej. Opogumil sem se in vprašal, kaj je s korekturami. Povedal mi je, da je bil generalni direktor, ki vtika nos v vse stvari, zelo zadovoljen. Načrti so bili pri »Lloydu« sprejeti s korekturami, kar pomeni, da niso bili predimenzionirani, zato je načrte pohvalil. No, to je bil novi krst.

S šefom sva se malo bolje spoznala tako, da mi je prinesel mali italijansko-nemški slovarček. Ko sem ga odprl, je na platnicah pisalo: »Papirnica - Stoka - Trst«. Kupil ga je leta 1926, ko je iskal delo v Trstu, ker je v Hamburgu vladala brezposelnost. Spomnil se je celo slovenskega inženirja Košute iz Križa, ki je zgubil službo, ker je bil Slovenec in ni hotel v fašistično stranko. V Trstu je raziskoval arhive starih vojnih ladij »Wien«, »St. Stefan« in »Wiribus Units«. Povedal mi je, da je ob tem prišel do zanimive ugotovitve, zakaj so Italijani potopili te ladje, ko je bilo prve svetovne vojne že skoraj konec. Bali so se namreč, da bi morali te ladje deliti kot vojni plen skupaj s Srbi, saj so bili ti z njimi v istem vojnem zavezništvu. Potopili so jih samo zato, da kakšna težka križarka ne bi prišla v roke Srbije. Torej so že vedeli, da po vojni ne bodo več

prijatelji. Nas pa so v šoli učili čisto drugače, da je šlo za veliki bojni podvig italijanskih torpednih čolnov.

Meni so kmalu naročili tudi načrte za 120-tonsko dvigalo. To me je zelo obremenilo. V tem času je ladjedelnica začela graditi hiše za svoje ljudi in ponudila se mi je priložnost, da dobim neko izpraznjeno stanovanje, vendar bi moral obljubiti, da ostanem pri njih vsaj tri leta. Stopil sem torej k prokuristu, da uredim stvar. In glej – tega človeka pa poznam! To je bil von August Dietrich Allers, šef SS urada v Trstu v času vojne, Globocnikov pajdaš. Moji materi je vrnil očetovo kolo, ko so očeta aretirali. Allers je ravnokar prišel iz zapora, kjer je odsedel sedem let zaradi sodelovanja pri množičnih evtanazijah ob rojstvu pohabljenih in judovskih otrok.

Ko me je vprašal, od kod prihajam, sem mu rekel: »Trst.«

A on: »Prav iz Trsta ali iz okolice?«

No, naj bo: »Jaz sem iz Boršta!«

In on se je tega spomnil. Spomnil se je tudi Collottija in napada njegove bande na bunker v vasi. Ko sem mu povedal, da me je Collotti dvakrat mučil na električnem stolu, je povedal, da ga njegovi sodelavci niso marali, ker je bil brez razlogov zelo nasilen s

prebivalstvom. Čudili so se njego-vemu cinizmu, ker bi končno lahko šel tudi domov, saj je Italija položila orožje.

Pogovor z Allersom je bil zelo zanimiv, ker je poznal moj rojstni kraj in marsikaj, kar se je pri nas dogajalo v času vojne. Med drugim me je vprašal, če smo opazili, da je decembra 1944 ukazal svojim ljudem, naj ne streljajo več ujetnikov, čeprav bi zaradi tega ukaza lahko nastradal. Tako je ravnal, ker je slutil, da je vojna tako že izgubljena. Spomnil se je moje matere in tudi bicikla. In prav skrbno je vprašal, če se je oče vrnil.

Več let pozneje, ko sem že zapustil Hamburg in ko so v Trstu pripravljali proces »Rižarna«, mi je pisal, ali bi lahko moja mati v primeru, da pride do razprave na sodišču, nastopila kot priča in povedala, kako je on lepo ravnal z njo, tako da ga ne bi imeli za suroveža. No, v Trst ni nikoli več prišel.

Dobil sem stanovanje in prijavil sem se na prosto mesto v oddelku za projektiranje. Kljub temu da je bilo veliko konkurentov, je tehnični direktor Dorman izbral mene. Projektni oddelek, to so sanje vsakega mladega inženirja. In bil sem srečen. Odprl se mi je dostop do vseh informacij.

Projektant, ki je bil prej odgovoren za stabilnost ladij in je odšel k »Germanische Lloyd«, je trdil, da so naše ladje nestabilne, kar nam je zelo škodilo. To je našega generalnega direktorja zelo razjezilo in zahteval je, da se to tudi strokovno razčisti. Naloga je padla name, ki sem pravkar prišel. Bilo je prav v času pred božičem, ko so vsi že na tihem praznovali advent in se nikomur ni dalo preveč delati. Po tednu dni trdega dela sem ugotovil, da je napaka na našem integratorju. Po 25 letih dela ta finomehanični aparat ni bil več zanesljiv. Takoj so kupili novega in od takrat sem bil odgovoren za izračune stabilnosti ladij. Takrat smo dobili iz Izraela naročilo za prvo ladjo hladilnik, ki pa je nismo mogli hitro projektirati, saj smo imeli težave z njeno prostornino, zato so nam zaradi zakasnitve tekli penali. Ponovno so izbrali mene, da to uredim. Popravl sem izračune in dimenzije ladje, tako da smo naslednjo naredili brez napake in v dogovorjenem roku. Tako je v mojo pristojnost prišlo poleg težkih dvigal in stabilnosti ladij tudi preverjanje volumna vseh novih projektov.

V ladjedelstvu se je kriza še bolj poglobila. Prodalo se je vedno manj ladij in vedno več predprojektov je bilo treba narediti. Tako sem pri naslednjem naročilu moral voditi odsek za posebne projekte, hladilne ladje, ladje s težkimi dvigali in za splovitev ladij. Vse je

potekalo v najlepšem redu in že pri prvi splovitvi trupa se je ta lepo zazibal na valovih Elbe, celo sam se je pravilno postavil proti vlačilcem, ki so ga nato odvedli v naš suhi dok, kjer smo ga spojili s premcem in krmnim strojnim delom.

Novi dok so kupili zato, ker so postajale ladje vedno večje in smo jih morali splaviti v dveh delih in nato v doku zvariti skupaj. Ladjedelnica se je morala opremiti za gradnjo vedno večjih ladij. Odločali so se med novim velikim navozom ali suhim dokom, zato je bilo pomembno predvideti, kakšna bo največja možna ladja. Dolgo sem se ukvarjal s tem in nazadnje podtaknil rezultat na rob moje štirimetrske risalne mize. Na ovojnico sem napisal samo »D MAX = 500.000 t«. Naslednji mesec, ko je isti podatek izšel v strokovnem časopisu »Shipbuildingu«, pa so vsi mislili, da sem jaz to objavil. Kakšno naključje! Novi navoz za gradnjo tako velike ladje je segal 300 m v dolžino in 50 m v širino. Danes na njem raste trava.

Vedno manj dela smo imeli. Nemški ladjar je naročil le šest ladij, in to po dve ladji v treh ladjedelnicah. Poleg tega bi jih morali zgraditi po načrtih naše konkurenčne ladjedelnice. Bil je avgust, večina projektantov je bila na počitnicah, jaz pa sem čakal na september, ko bom šel domov na trgatev. Urad je bil

skoraj prazen, ko je prišel generalni direktor z načrti novih ladij. Vse tri ladjedelnice so že začele z gradnjo železne konstrukcije reber. On pa je podvomil v stabilnost teh ladij in od mene zahteval, naj v najkrajšem času preverim. Po desetih dneh sem uspel dokazati, da ima prav in da bi ladja morala biti širša za 600 milimetrov. Ko me je vprašal, zakaj 600 mm, in ne 900 mm, sem ga opozoril, da bo ta širina povzročila veliko reakcijo pri naših konkurentih in bodo zahtevali dokaz. Jaz 600 mm lahko dokažem, več pa ne morem. Ladje, ki so bile prvotno predvidene za 18 metrov širine, bi morale imeti 18, 6 metra, kar pa zahteva popolno prilagoditev načrtov in novo konstrukcijo reber. Po spremenjenih načrtih smo naredili prvo ladjo in jo preizkusili. Konkurenti so nam grozili, da bodo zahtevali odškodnino, če se bo na vožnji izkazalo, da je ni bilo potrebno razširiti. Ladja je pred preizkusnim izplutjem iz Hamburga vkrcala kletko z gazelo, ki jo je zoološki vrt pošiljal na Nizozemsko. Na poti je ladjo zajela izredno huda nevihta, a v Rotterdamu je srečno pristala. Inšpektor »Germanische Lloyd«, ki se je peljal z ladjo, je komaj živ stopil v luško kapitanijo in nam od tam poslal naslednji teleks: »Noben gumb na hlačah ni več vzdržal, gazela je poginila! Naša ekipa, ki je na ladji opravljala razne meritve, je med nevihto ležala pod mizami v salonu,

ker na povsem nagnjenem podu niso mogli stati. Merili so odklon nagiba ladje, ki je bil do 45 stopinj. Torej je bila razširitev potrebna, pa še kako!»

Kriza se je še naprej poglobljala. Vse več navozov je bilo praznih. Ob tem so se seveda pojavljale informacije, ki nam niso obetale dobre prihodnosti. Nekdo je tedaj rekel: »Prvi naj gredo tujci!« O tem sem prav resno razmišljal in se na to tudi pripravljaj.

Po novem letu smo se vrnili v urade in prvič nismo imeli kaj delati. Položaj je bil videti prav obupen. Tisti dan smo dobili v urad prvo napravo za pošiljanje in sprejemanje teleksov. Ko sem si jo ogledoval in preizkušal, je iz nje prišlo sporočilo našega dobrega klienta iz Norveške. Prosili so nas za ponudbo za 16.000-tonsko ladjo za prevoz železove rude iz Švedske v Brazilijo in aluminijeve rude iz Brazilije na Švedsko. Takoj sem jim odgovoril in poslal prve podatke, oni pa nazaj nova povpraševanja. Ta »tam-tam-tam« je trajal kar nekaj časa, na koncu pa so naročili kar štirinajst ladij, 16.000-tonskih »bulkcarrierjev«, to je ladij za prevoz sipkega tovora.

To nas je za nekaj časa rešilo, a mednarodna konkurenca je bila vedno hujša. Nemška vlada ni dala nobene podpore ladjedelniški industriji, zato smo z našimi ladjami težko konkurirali. Direktor pa je sumil

Italijane, zato je poslal na počitnice v Genovo našega finančnega direktorja, ta pa je od tam prinesel tipičen predračun za ladjo iz neke genovske ladjedelnice. Ker so me imeli za Italijana, so mi naročili primerjavo z našim predračunom, kot sem ga delal za naše ladje. Ugotovil sem, da so njihove ladje v resnici za 30 odstotkov dražje in da razliko krije vlada, čeprav je bilo to v nasprotju s predpisi Evropske gospodarske skupnosti. »Italija nas vara!« je kričal generalni direktor in prav besno protestiral v Bonnu. A vse zaman.

Kljub krizi v ladjedelništvu se je Hamburg, kot vsa Zahodna Nemčija, hitro razvijal. Ljudje so bili iznajdljivi, organizirani in delavni, v Nemčijo pa je prihajalo vse več tujih delavcev in strokovnjakov. Hamburg je bil po vojni pod angleško zasedbo in ti so zelo temeljito izvajali odredbe mirovne pogodbe. Minirali so suhi dok, kjer so Nemci zgradil svojo največjo vojno ladjo »Bismarck«. Že drugi dan po miniranju pa se je začela obnova tega doka za civilne namene. Prav blizu naše ladjedelnice so minirali tudi težki bunker za podmornice. Veliko skladišče, ki je stalo ob njem, pa so na srečo prepustili ladjedelnici, in mi smo se vselili vanj z oddelkom za opremo. Vsi drugi uradi so delali v zelo revnih barakah. Naša ladjedelnica je bila edina, ki ni delala vojnih ladij in zavezniki je niso nikoli bombardirali.

Na našo ladjedelnico je mejila nova tovarna letal »Atlas«, ki je nastala tam, kjer je bilo v času vojne koncentracijsko taborišče za italijanske ujetnike. Naši starejši sodelavci so vedeli povedati, da je vsako jutro odprta barka, tipa »maona«, odpeljala trupla mrtvih taboriščnikov na drugi breg Elbe. »Nihče pa ni nič rekel, nič slišal in tudi nič videl!«

Tovarni letal je šlo boljše kot nam, oni so stalno iskali novo tehnično osebje. Nekega dne je iz Genove prišel tudi nek italijanski inženir. Naslednji dan je lokalni časopis »Bild« na kratko objavil: »Prišel je italijanski inženir, ki se izdaja za doktorja, a je navaden diplomirani inženir«. Mesec dni pozneje, ko mu je podjetje dalo stanovanje, je poklical iz Genove še mlado nosečo ženo. Ta je na poti predčasno rodila kar na hitrem vlaku TEE, ko je vozil skozi Frankfurt. In »Bild« je spet poročal: »Tisti italijanski inženir, ki se izdaja za doktorja, je postal oče, župan Frankfurta pa je njegovemu sinu podelil častno plaketo občine Frankfurt.« Inženirju pa je bilo tega dovolj in kmalu je z družino izginil na jug.

Nekega dne sta prišla k nam v ladijsko odpremo dva poljska ladjedelska inženirja iz gdanskih ladjedelnice. Jaksch je bil starejši, popolnoma gologlav. Lase je izgubil v času odpora v Varšavi, ko je dva meseca

preživel v strupenih mestnih kanalizacijah. Ob varšavski vstaji je vodil četo osemdesetih partizanov, a ob koncu vojne je ostal živ samo on.

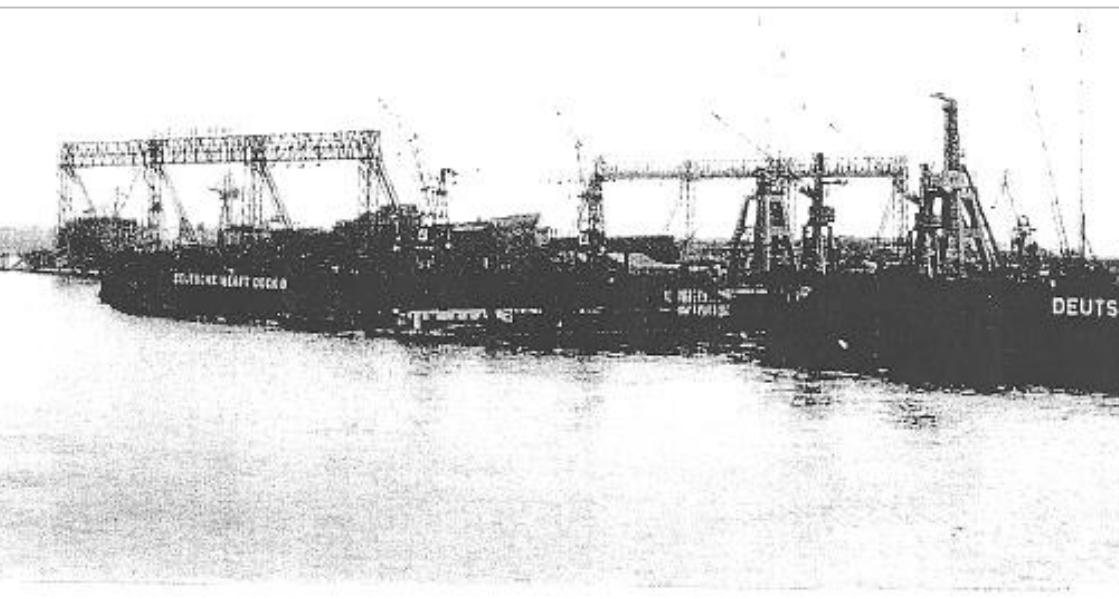
Naučil sem se nekaj poljskih stavkov in led je bil takoj prebit. Zelo sta bila prijazna, a njun prihod je povzročil izbruhe sovraštva s strani nemških kolegov, zlasti tistih, ki so se vrnili z vzhodne fronte. Namerno so ju zavajali z napačnimi informacijami, slišali smo celo psovke, kot »Polnische schweine« in podobne. Oba sta bila prijavljena na ameriški ambasadi kot kandidata za preselitev v severno Ameriko, toda sezname so bili brezupno dolgi. Jakschova žena je pričakovala naraščaj in je šla na Dunaj, samo zato, da bi se otrok rodil v Avstriji in bi lahko dobil potni list nevtralne države. To so bile sanje vseh takratnih beguncev. Prav takrat pa so Rusi izstrelili v vesolje Jurija Gagarina in že naslednji dan so ameriški konzulati poklicali vse prijavljene begunce, ki so imeli univerzitetno diplomu iz tehničnih ved. Kennedy je Američanom obljubil Luno, zato je potreboval strokovnjake z vsega sveta. NASA je angažirala tudi našega Bošnjakovića.

Iz bruseljskih uradov Evropske gospodarske skupnosti sem dobil informacijo, da nameravajo projektirati ladjo na atomski pogon in iščejo ladijske projektante, ki bi sodelovali. Ves čas ob delu sem se dodatno

izobraževal in hodil na specializirane tečaje, tako sem poskušal biti v koraku z razvojem in vsemi novostmi na področju ladjedelništva. Poslal sem ponudbo, ampak so načrt že menjali in projekt za ladjo je dobila državna ladjedelnica »Howald«, ta pa je del projektiranja prenesla na zasebne urade. Prek teh sem se vključil tudi jaz. Računal sem plan balasta in stabilnost. S temi podatki mi je uspelo dokazati, da bi po moji metodi lahko dobili popolnoma mirujočo ladjo. To je nujno potrebno za montažo pogonskih palic reaktorja. Moj predlog je bil sprejet in tudi izveden. Ladjo smo uspešno preizkusili na plitkem blatnem dnu rečnega rokava Elbe v Gesthagu, prav tam, kjer je Nobel proizvajal svoj dinamit, ko so ga nagnali iz Švedske.

Pred božičnimi prazniki mi je prijatelj Volk iz Švice poslal časopisni oglas – iskali so ladjedelskega inženirja za projektiranje hidrokrilcev, po možnosti z znanjem italijanskega jezika, ker so jih gradili v Mesini na Siciliji. To je bilo podjetje »Supramara« iz Lucerna. V Hamburgu je bil tisti čas letni ladjedelski simpozij in tam sem srečal tehničnega direktorja »Supramara«. Ko sem ga vprašal, za kaj sploh gre, mi je rekel, da bi potrebovali italijanskega inženirja ladjedelstva, toda ne preveč temperamentnega, ker imajo v mesinski ladjedelnici že težave v odnosih z Italijani.

Ponudbe so bile mikavne, a jaz ne bi rad zapustil »Deutsche Werfta«. Priboril sem si svoje mesto in vsi so imeli zaupanje vame. Ampak kriza je postajala vse hujša in čas je že bil, da grem bliže domu!

Hamburg – ladjedelnica DEUTSCHE WERFT, 10. 05. 1957, v tistem trenutku največja na svetu.

S »Supramarom« v Lucernu sem se dogovoril, da nastopim delo pri njih 1. aprila 1962. Po pravilih iz Hamburga sem moral delo odpovedati zadnji dan februarja. Ko sem jim povedal, da grem v Švico, so se vsi čudili. Stari šef ni mogel razumeti, saj sem bil tu kot doma. Za božič sem dobil 20 mark božičnice, ki pa mi

po pravilih, ker sem bil v odhajanju, ni pripadala, zato je stari šef že naslednji dan prišel k meni in tistih 20 mark sem moral vrniti. Šefa je bilo pri tem zelo sram, vendar pravila so pravila. Nemci so dosledni.

Ko sem dal odpoved, je prišel k meni moj kolega Pihler. Z njim sem delal v Opremi in na koncu še v Projektivi. V imenu direkcije me je vprašal, če bi ostal za višjo plačo. Bila sva v dobrih prijateljskih odnosih. Povedal sem mu odkrito, da se sicer bojim krize, vendar pa potrebujem več sonca. Klimo severa se sicer prenaša nekaj časa, ampak sčasoma si človek zaželi domače atmosfere. Zato sem hotel na jug.

Izdal mi je skrivnost, ki pa so jo nekateri poznali. Njegov stric je bil glavni direktor koncerna »Gutte Hoffnung Hütte«. »Deutsche Werft« je bil skupaj z Manovo tovarno ladijskih dizlov in s tovarno ladijskih parnih kotlov del tega koncerna. Tako je Pihler prišel z Bavarske, da bi sčasoma postal generalni direktor. Rekel mi je, da to vsi vedo in zato se mu tudi klanjajo. Jaz sem sicer nekaj slutil – pogosto je bil odsoten, ker je študiral tudi pravo in ekonomijo, zraven pa se je mučil še z italijanščino in francoščino. Rad se je družil z mano, čeprav sem bil zelo strog, a korekten. Še danes se obiskujeva. Ko je šel v pokoj, je kupil v Boznu

deset tisoč trt, ki jih sam obdeluje. Njegova žena, ki je po očetu podedovala dve ladji, pa je postala ladjarka.

Vodne peruti

V Švico smo prišli zadnje dni marca. Alenka je bila stara 6 let. Tu se začne šolsko leto za osnovne šole na velikonočni ponedeljek in otrok mora imeti 7 let. Alenka je morala s šolo počakati in je tako izgubila eno leto. V Švici dobi tujec dovoljenje za bivanje, če ima dovoljenje za delo. Po delovnem dogovoru imajo socialno zavarovanje le tisti, ki delajo. Po tem zakonu bi se morali Alenka in Vesna vrniti domov v Italijo. Kdor ima univerzitetno diplomo, ga imenujejo akademik, ta pa sme obdržati pri sebi družino, vendar brez socialnega zavarovanja. Jaz sem se obvezal, da ostanim 5 let, čeprav bo družina brez zdravstvenega zavarovanja.

Švica je čudovita dežela, vendar za tujca polna neprijetnih presenečenj, še posebej če prideš z družino. Pravi srednji vek v moderni izvedbi.

Prvi dan, ko smo se vselili v stanovanje in plačali za mesec dni vnaprej, nas je pozno ponoči zbudil glavni zidar podjetja, ki je zgradilo hišo. Zahteval je, naj iz

garaže takoj odpeljem avto, saj jo že ves čas on uporablja. Ob nerazumljivi nemščini je bilo najpametneje popustiti. Pozneje nas je upravnik hiše za to primerno poplačal, saj smo mu z mirno rešitvijo spora marsikaj prihranili. Zidarjevo moč smo spoznali, ko smo po nesreči polomili plastični pokrov straniščne školjke. Kupili smo enakega, vendar ko smo ga vplačali, nam ga trgovec ni hotel predati v roke. Montirati jo sme samo zidar, ki je bil glavni skrbnik stavbe. Tudi svojega pralnega stroja nismo smeli uporabljati, ampak smo se morali postaviti v vrsto z drugimi podnajemniki pred skupnim pralnim strojem, ki ga je ta zidar montiral v kleti. Polovica kleti je bila protiatomski bunker, hočeš nočeš, smo morali tudi za tega vsak mesec nekaj doplačati. Ko smo v stanovanje prinesli televizor, so nas opozorili, da smemo uporabiti samo skupno anteno, za dodatno plačilo, seveda!

V kuhinji smo smeli uporabiti samo gospodarjev hladilnik, naš je romal na podstrešje pod ključ. V pogodbi je bil tudi dodatek za pogled na Alpe, ki pa jih nismo videli. Razgled smo imeli le na travnik s kravami, s katerega je strašno zaudarjala polita gnojnica. Pa nič ni pomagalo, če smo protestirali. Na drugi strani hiše je bilo skladišče steklenic za velike marquete. Tu je ropotalo že zgodaj zjutraj, ko so jih nakladali razni prevozniki. Odločili smo se, da si poiščemo

drugo stanovanje. Prvo nedeljo smo se odpeljali na kratek izlet v okolico, da bi občudovali to čudovito naravo. Od vsega tega ni bilo nič. Na prvem postanku je prišel k nam človek, ki nam je pomolil pobotnico s komunalnim žigom: »Alpenblick - 1 Frank«. Kjer koli smo se hoteli ustaviti, povsod isto. Parkiranje je treba plačati. Nazadnje smo se iz protesta vrnili domov. Draga Švica, ti si pa res draga! Čakala pa so nas še nova presenečenja.

1. aprila 1962 sem se predstavil pri Hannsu von Schertelu, v njegovem podjetju »Supramara«, ki se je specializiralo za hidrokrilce. Gradil jih je z isto ekipo kot v vojnih časih na Baltiku. Spadal je v skupino von Brauna, ki je za nemško armado razvijala tajno orožje. Hidrokrilec je med vožnjo zelo miren, zato je hotel von Braun na njegovo palubo vgraditi rakete, s katerimi bi lahko z rek in priobalnih morij napadali utrdbe na kopnem ali pa večje ruske vojne ladje. Angleži so uspeli vse zbombardirati, njegove skrite delavnice in tudi gliserje. Po vojni se je vsa njegova ekipa umaknila v Lucern, kjer so nadaljevali projektiranje hidrokrilcev za civilne namene.

Tu so uspeli, in po jezeru Maggiore je kmalu poletela 10-tonska »Freccia d'oro« (Zlata puščica). Nad njo se je navdušil sicilijanski industrialec Leopoldo

Rodriquez in kupil licenco za gradnjo teh čolnov v Mesini. Posli so dobro uspevali. Zgradili so še večja plovila, 20-tonsko in nato 50-tonsko, hoteli pa so še večje. Prav zato so me povabili v svoje podjetje.

Von Schertel me je sprejel v svoji pisarni. Okna so bila zatemnjena in samo na njegovi mizi, kjer je noč in dan nekaj snoval, je gorela mala namizna luč. Nekoliko zmeden sem ga vprašal, kaj pričakuje od mene. Vzel je malo vizitko in na hrbtni strani napisal: »Hidrokrilec – 300 potnikov – 100 km/h!«

Vzelo mi je sapo. V veliki zadregi sem ga vprašal v kolikem času. In on je zraven še napisal: »5 let«, in me odslovil. Očitno sem ga motil pri njegovem delu.

Projekt smo imenovali »PT-150 – 300 potnikov – 100 km/h«. Če letalo leti zato, ker ima krila v zraku, leti hidrokrilec zato, ker ima krila v vodi. Razlika je samo v gostoti zraka in vode. Zato mi ni bil nikoli razumljiv izraz »hidrogliser«, ki so ga začeli uporabljati v Jugoslaviji. Tu nič ne glisira, ampak dobesedno leti, ladjo nosi in poganja v vodi. Ta ladja se pa pravilno imenuje »hidrokrilec«, torej telo, ki se stabilno giblje s krili v vodi.

»Supramara« je bilo zelo urejeno in uspešno podjetje, zaposlovalo je že 46 ljudi raznih strok, a jedro so še

vedno bili vojni veterani. Dali so mi proste roke in dostop do vseh podatkov. Da bi lahko začel projektirati novo ladjo, ki še ni bila dobro definirana, sem moral preštudirati vse gradivo.

Švica je posebna država, tam se lahko preseliš samo dvakrat na leto, 1. marca in 1. septembra, tako je bilo takrat urejeno v našem kantonu. Z Vesno sva ponovno pričakovala otroka in morali smo dobiti večje stanovanje, ki bi bilo tudi za Alenko bližje šoli in za Vesno bližje nakupovalnemu centru. Iskali smo tudi bolj miren del.

V času selitev so prevozniki zelo dragi, zato smo jih morali že nekaj mesecev poprej rezervirati in plačati prevoznika, še preden smo izbrali novo stanovanje. Zamudniki plačajo potem še več! Sedaj smo morali najti primerno stanovanje.

Načelno so tujce silili v nova, najbolj draga stanovanja. Pa še druge težave so bile. Prošnjo za stanovanje so mi zavrnil kar na šestih koncih in povsod s podobno obrazložitvijo: »Če bi vas sprejeli, bi se drugi prebivalci lahko užalili, ker ste Italijan.« Takega odgovora pa nisem slišal samo od zasebnikov, ampak tudi od uslužbencev v velikih ustanovah in bankah. Zadnji trenutek, pred iztekom selitvenega termina, se nas je usmilil naš upravnik in nam brez prošnje ponudil

dobro, že rabljeno stanovanje, namenjeno domačinom. To pa zato, ker smo govorili nemško in ker smo mu ob prihodu napravili uslugo s tem, da smo pustili garažo njihovemu muhastemu zidarju. Povsod se sreča dobre ljudi.

Nazadnje sem moral menjati še vozniško dovoljenje in registrsko tablico. Ta je bila enostavna in prav čudovita. Številke so se začele z ena in naprej, enke se po cestah Lucerna ne vidi več, sem pa še opazil avtomobile s številko 2 in 4. Te tablice so pravi ponos lastnikov. Tablica namreč ne pripada avtomobilu, ampak lastniku, ki jo lahko natakne na katero koli vozilo. Včasih je prav opazno samo začasno pripeta, da se vidi, da ima gospodar več avtomobilov na isto tablico. Pozimi, ko je preveč snega, lahko tablico odnesete na avtomobilski urad in jo vložite v varstvo. Od tega trenutka dalje ne plačate več ne takse, ne zavarovalnine. Čudovito!

Z obnovo vozniškega dovoljenja pa je bilo mnogo bolj zapleteno. Izpit je bilo potrebno opraviti praktično, pisno in ustno. Po nasvetu kolegov, ki so to že uredili, sem vadil vzvratno vožnjo po strmem makadamskem klancu, polnem ostrih ovinkov. Krave, ki so se tam posle, so vse mirno opazovale, najbrž so bile tega že navajene.

Prišel je dan izpita, opravil sem ga ustno, pisno in tudi praktično. Zelo dobro, celo po tistem strmem klancu, kar je inštruktor upravičil kot nujno za tujce, saj ne poznajo švicarskih cest in lahko pridejo v hude škripce, ko se morajo na hribovitem terenu umakniti poštnemu avtobusu, ki ima povsod in vedno prednost. V trenutku pa, ko bi mi morali dati vozniško dovoljenje, ki velja za vse življenje, so ugotovili, da nisem prišel na izpit prek šole za voznike in so me hoteli odsloviti brez dokumenta in to s čudno obrazložitvijo: »Vi služite v Švici in morate omogočiti zaslužek tudi našim učiteljem.« Tujci, ki služijo v Švici, naj bi ta denar v Švici tudi porabili.

Švicarsko gospodarstvo je potrebovalo vedno več ljudi, to pa so bili seveda tujci, a Švicarji so se začeli temu upirati in raslo je nezadovoljstvo pa tudi nestrpnost, posebej do Italijanov. Jaz se tu nisem mogel izgovarjati na slovenske korenine, saj oni v svoji večnacionalni državi priznavajo predvsem državljanstvo. Branil sem se, da nisem prišel v Švico služiti, ampak da me je Švica, ki nima ladjedelcev, povabila iz Hamburga v Lucern, in to za omejen čas. Dopovedal se jim, da sem tu na njihovo željo, njim na uslugo. To so razumeli in mi tudi takoj dali vozniško dovoljenje.

Delo mi je postajalo vedno bolj zanimivo, saj sem potoval tudi na jug Italije. V Mesini sem vodil konstrukcijo čolna hidrokrilca PT 20 »ALBATROS«, ki se bo, ob razstavi v Lusani, vozil po Ženevskem jezeru. Krili sta bili nekoliko drugačni zaradi plitke jezerske vode ob pristanih. Vodil sem tudi korekture na krilih zaradi vdorov zraka in brizganja. Pa ni šlo vse gladko. Ko je delavec pisal ime čolna po celem trupu, je padel z odra in se smrtno ponesrečil. Bil je eden od mnogih, ki so samo od časa do časa dobiti kakšno manjše delo. Zapustil je pet majhnih nepreskrbljenih otrok. Ves kolektiv je žaloval.

Za hidrokrilce smo iskali vedno boljše in lažje materiale. Italijanska metalurgija je začela uspešno izdelovati aluminijaste plošče z dodatkom magnezija, ki je bil v morski vodi dobro odporen na korozijo. Presegli so eksplozivnost zmesi aluminija in magnezija in napravili odlično leguro. To nas je še nekoliko zbližalo z Italijani. Tudi sam sem nekoliko ublažil odnose med »Supramarom« in Rodriquezom. Prej so se naši tehniki obnašali preveč superiorno in s tem žalil ponosne Sicilijane. Mene pa so imeli za kontinentalca.

V Mesino sem večkrat zahajal poslovno pa tudi zasebno. Ko sem bil na prijateljskem obisku pri tehničnem vodji, so me predstavili njegovi stari mami kot

Tržačana. Povedal mi je, da je v času prve svetovne vojne videla mnogo avstrijskih vojakov, ki so jih vkleunjene vodili s fronte čez Mesino na otok Asinaro. »Ampak nobeden ni imel ne rogov, ne repa, kot so jih tu prikazovali,« je sočutno in razumevajoče dodala. Verjetno je videla tudi mojega strica Miho, ki so ga takoj v začetnih ofenzivah ujeli na Kalvariji pri Gorici. Tudi on je šel v verigah skozi Mesino. Pa po prvi svetovni vojni tega ni bilo konec, tudi Vesnin stric Jože je kasneje, pred drugo svetovno vojno, korakal v verigah po ulicah Mesine proti zaporu na Stromboliju – bil je eden od obsojencev na znanem procesu proti Marušiču in tovarišem.

Iz mrzle Švice smo šli v tople kraje tudi na izlet. Neko prosto soboto in nedeljo sredi januarja smo se odpravili na izlet v južne kraje in se odpeljali v Taormino. Z nami je šel tudi inženirjem Vargo iz Budimpešte, ki je prišel k nam naravnost iz Kaira. Tam je za Naserja kot strokovnjak za nihanja načrtoval nadzvočno letalo. V Taormini smo se celo kopali v morju. V hotelu »Yolly« ni bilo tekoče vode, obriti sem se moral z mineralno. Hotel je bil prazen. V večernih urah smo se pogovarjali z barmanom in ga spraševali o mafiji. Nič ni vedel! »To so samo fantazije s kontinenta,« je dejal. Ko smo se zvečer sprehajali po mestu, se Varga ni mogel načuditi, koliko svetlolasih žensk se vidi in kako so vsi

moški visoki. V Švici pa so bili vsi Sicilijani prav pri-
tlikavi.

Po potresu na začetku stoletja, ko je Etna pošteno stresla, je popolnoma porušena Mesina ostala brez vodovoda. Po 50 letih jim ga še ni uspelo popraviti ali potegniti novega iz Catanie. Vsakič, ko so delavci začeli delati, je nekdo z bližnjih gričev streljal nanje. V Mesini pa ob gradnji stavb postavijo še lastni rezervoar za vodo, za katerega morajo najemniki plačati tudi najemnino. Ko je kazalo, da se bom moral zaradi delovnih nalog začasno preseliti v Mesino, sem si že poiskal stanovanje, seveda z lastnim rezervoarjem za pitno vodo. Stanarina je bila večja od tiste v Lucernu. Vsak južni veter pa prinese toliko peska iz Sahare, tako da med hojo kar škriplje pod podplati.

V Švici je postajalo trenje med domačini in tujci vedno bolj nevarno. Matični uradi, kamor smo se tujci morali javljati, so stalno izobešali nova pravila, ki jih je bilo treba spoštovati, sicer so te žandarji na tvoje stroške pospremili v Chiasso, na mejni prehod z Italijo. Tujcem nam ni ostalo drugega, kot da pridno plačujemo vse, kar so Švicarji zahtevali. Za vsak protest je grozil izgon.

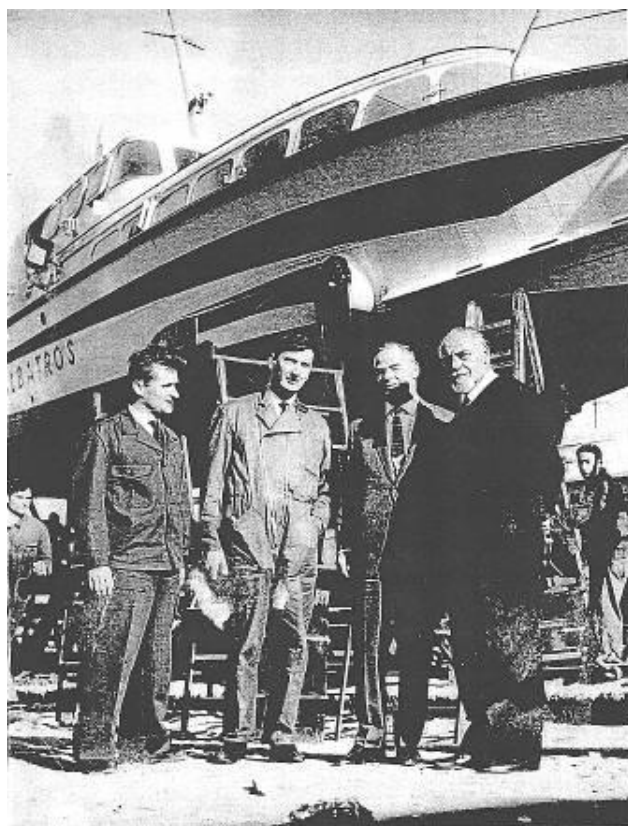
Nekega jutra sredi zime, ko sem peljal Alenko v italijanski vrtec, ta je bil v kletnih prostorih italijanskega

konzulata, so me v ozki ulici ob uperjenih žarometih zaustavili trije mladi Švicarji z velikim volčjakom. Ko sem spustil otroka iz avta proti vhodu v vrtec, so pogнали proti njemu volčjaka. Takrat sem imel v rokah šop ključev, ki sem jih instinktivno vrgel v psa, da bi tako preusmeril njegovo pozornost. Fantje so me fizično napadli in ob tem kričali: »Italienische Schweine!«. Alenka se je tega zelo hudo ustrašila, doživela je tak šok, da se še danes boji psov, ta strah je prenesla celo na svoje hčere. Kasneje sem premleval v sebi o tem nacionalizmu in šovinizmu, se spomnil na odnos Nemcev do poljskih kolegov in na vse tisto, kar so nam Slovencem v Trstu počeli Italijani.

V italijanskem vrtcu ni bilo otrok italijanskih delavcev, saj ti niso dobili dovoljenja za preselitev otrok, ampak le otroci italijanskih Švicarjev iz Ticina. Alenka je prišla v Švico iz Hamburga, kjer se je naučila lepe nemščine, in ker ni znala niti besedice italijansko, saj smo doma govorili slovensko, v javnosti pa nemško, so tu matere, italijanske Švicarke, prepovedale otrokom, da bi se igrali z njo, ker govori nemško. In to v nemškem kantonu!

Po drugi svetovni vojni so nemški Švicarji zasovražili nemščino in Nemce, tudi njihova švicarska nemščina se je jasno ločila od prave nemščine. Ta nestrpnost,

ki se je kazala tudi v uporabi spakedrane nemščine, se je zaostrovala zlasti pri mlajših ljudeh. Meni je koristilo, me vsaj niso imeli za Italijana, ampak za nekoliko manj zaničevanega – Nemca. Kot Italijan bi bil zanje samo »činkalo« (čefur), tako pa sem izpadel kot Nemec ali Avstrijec. Če bi dejal, da sem Slovenec, bi mogoče bil še na slabšem, čeprav z nami takrat niso bili obremenjeni.

PT-20 »ALBATROS«, hidrokrilec za Ženevsko jezero, Mesina 17. 1. 1964, Jordan je drugi z leve.

Načrtovanje

Delo v projektnem uradu se je lepo razvijalo. Predelal sem vse informacije in druge podatke, ki so bili pomembni za gradnjo hidrokrilcev, in začel s projektiranjem popolnoma novega tipa »vodnih letal«. Tovarna hitrih dizlov »Maybach« nam je ponudila dva dizel motorja, ki sta se do sedaj dobro obnesla na železniških lokomotivah.

PT-150 ni bil navaden projekt, kot sem jih razvijal v Hamburgu za običajne ladje. Pri teh so v registrih določeni standardi, dimenzije, nosilnost elementov in nadzor gradnje. Na osnovi tega se lahko ladjo zavaruje. Za hidrokrilce teh standardov ni bilo in »Supramara« jih je morala sama zavarovati, če je hotela dobiti dovoljenje za plovbo zunaj desetih milj od obale. Pri gradnji trupa sem moral že upoštevati nove predpise konvencije iz leta 1960 o zaščiti človeških življenj na morju. Stabilnost vožnje na krili sem moral zato obdelati čisto na novo. Za konstrukcijo kril sem moral dobiti pravo površino, težo in težišče. Na osnovi tega bo nato von Schertel obdelal hidrodinamiko, za kar je imel ob dolgoletni praksi že poseben instinkt. Končno nam je Maybach poslal podatke za motorje, ki nam jih je ponudil, in pogoje za montažo: lahko

dostopen prostor, hlajenje med vožnjo in redno servisiranje. To mi je vzelo veliko dragocenega prostora.

Pri projektiranju hidrokrilca je zelo pomembno pravilno dimenzioniranje priključkov kril in nosilcev ter podlage za motor, ležajev in dolgih propelerskih osov, kar mora biti pritrjeno na lahek aluminijasti trup. Magnezijски aluminij, ki so ga razvili v Italiji, je, poleg tega da je bil bolj odporen na korozijo, dovoljeval tudi večje napetosti.

Vijake je razvijal inženir Schatte, znani ekspert na tem področju, ki je pred vojno študiral v Leningradu, nato pa delal v skupini Von Brauna. Vijaki za hidrokrilca so posebni, saj morajo biti primerni za vožnjo s hitrostjo 20 milj na uro in za drsenje na krilih do 50 milj na uro. Nad to hitrostjo bi bili primerni le tako imenovani superavitirani propelerji. Upoštevati je bilo treba tudi, da se dizel motorji brez reduktorjev vrtijo s hitrostjo 1200 obratov na minuto. Vse mora služiti prevozu do 300 potnikov, in to z maksimalno hitrostjo po morju, ki je lahko razburkano do 3. stopnje po Boforjevi lestvici. Pri tej plovbi je bilo treba upoštevati še 30-odstotno varčevanje z gorivom.

V trup novega hidrokrilca smo vgradili dva dizel motorja s skupno 7400 konjskih sil. To je bila za takratno tehnologijo zelo drzna odločitev, še posebej, če

upoštevamo, da je bila debelina plošč 4 milimetre, samo ob ojačanih delih pa največ 6 milimetrov. Pretekla je že polovica časa, ki mi ga je von Schertel dal na razpolago za gradnjo tega velikana, pred mano pa je bilo še mnogo dela.

Res zanimivo delo, ki bo preizkušeno šele na prvi vožnji. Štiri leta trdega dela, lahko bi rekel 24 ur na dan, saj sem o tem razmišljal tudi ponoči. Tu gre končno za varnost ljudi.

V tem času je Rodriquez gradil s polno paro za Macao, Novo Zelandijo, Egipt in Argentino, tudi zaradi tega sem imel veliko dela. Hotel me je poslati celo v Argentino, kjer bi moral predati v redno uporabo tri velike ladje. Takrat sem dobil sporočilo, da moj oče umira v tržaški bolnišnici zaradi raka na želodcu. Seveda sem se odločil, da obiščem očeta. Hudo je trpel, a kljub temu se je še vedno lahko zbral in trezno razmišljal. Pripovedoval mi je, kako je leta 1917 kot 22-letni vojak na St. Mihelu ob Soči prestal 10. italijansko ofenzivo. Od stodvajsetih vojakov njegove »kompanije« jih je ostalo živih samo enajst. Pretila pa je že naslednja ofenziva, v kateri bi gotovo padel. Da bi se izvlekel iz tistega pekla, je po nasvetu nekega ljubljanskega zdravnika, ki je bil v tisti četi po kazni, pojedel žlico

solí z malo vode. Dobil je enake bolezenske znake, kot jih povzroča tifus, in takoj so ga odstranili v zaledni Štanjel. Rekli so mu, da bo zaradi posledic te bolezni stalno bolehal na želodcu, in tako je tudi bilo. On je to vzel kot plačilo za življenje, ki ga je lahko užival do 67. leta starosti. Tudi jaz bi rad imel tak pogum.

Izlet v Argentino je odpadel, vendar mi za to ni bilo nikdar žal. Kmalu po smrti mojega očeta sem dobil iz ladjedelnice v Hamburgu poštno obvestilo o smrti našega bivšega tehničnega direktorja Dormana. Ko ga je na moji mizi zagledal naš starejši sodelavec Schatte, ga je nesel tehničnemu direktorju Büllerju in skupaj sta hudo žalovala. Bil je njun študijski kolega. Takrat sem tudi ugotovil, zakaj so imeli ti nemški inženirji tako zaupanje vame. Leta 1936 je prof. Čališev, moj profesor iz Zagreba, predaval o trdnosti tudi v Berlinu. Pripadal je skupini Timošenka iz Politehnikuma v Leningradu, ki je izdelala dragoceno teorijo o trdnosti, ta pa je bila za industrijo izrednega pomena. Nato so Nemci poslali v Leningrad na izpopolnjevanje skupino študentov ladjedelstva. To so bili Dorman, Schatte, Büller, dr. Weiss in še nekateri drugi, ki so vso vojno sodelovali v skupini von Brauna za tajna orožja. V pogodbi Ribbentrop-Molotov je bilo posebno določilo, v katerem so predvideli takojšnjo vrnitev teh študentov. Neverjetno, vendar resnično: Nemčija je v

mojem času imela slabo razvito znanost o trdnosti. Sedaj mi je postalo jasno, zakaj me je Dorman v Hamburgu vedno uporabljal tam, kjer so bili problemi s trdnostjo. To izjemno znanje so mi priznavali povsod in mi tudi zaupali najpomembnejše projekte, tudi pri »Supramaru« in »Rodriquezu«.

»Supramara« je dobil od nemške vojne mornarice naročilo za projekt in gradnjo posebnega hidrokrilca, katerega trup bi bil narejen v celoti iz lesenih vezanih plošč, tako da bi bil neopazen za radarje. Sedaj sem moral, razen na potovanja v Mesino, vsaj še enkrat mesečno za en teden v Hamburg, kjer je »Supramara« prav za ta projekt odprl podružnico, saj v Švici zaradi njene nevtralnosti nismo smeli izvajati vojaških projektov. Da sem lahko sodeloval pri tej raziskavi, sem moral dobiti posebno dovoljenje Nata z žigom »Streng Geheim« (strogo zaupno).

Lepo je bilo ponovno potovati v Hamburg, kjer sem obiskal vse svoje nekdanje kolege.

»Deutsche Werft« je v tem času počasi propadal do končne likvidacije. Vsakdo si je pomagal, kot je mogel. Pihler je čakal na primerno mesto pri največjem nemškem ladjarju, ki je bil tudi del velikega »Gutte Hofnungs Hütte«. Zadovoljen sem bil, da sem se kljub

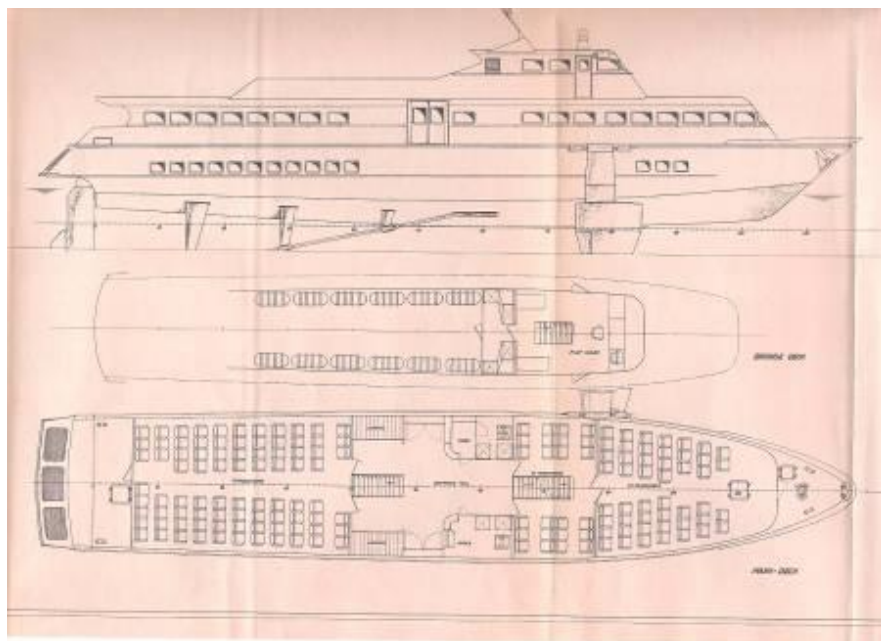
vsem velikim ponudbam za napredovanje odločil pravočasno menjati delodajalca.

V Lubecku so preuredili veliko delavnico za to gradnjo in jo opremili s klimatskimi napravami za konstantno temperaturo in vlago. Tudi pri tem projektu sem se moral pošteno potruditi, da sem lahko na to leseno strukturo prenesel ogromne reakcijske sile kril in pogona. »Germanische Lloyd« je testiral vse vezane plošče, namenjene za vgradnjo. Mislim, da so za te plošče v Afriki posekali cel pragozd prvovrstnega lesa.

Iz Anglije so nam poslali za pogon plinske turbine, vendar je v tistem trenutku, ko so jih raztovarjali iz letala, prišel protiukaz, in so jih morali odpeljati nazaj v Anglijo. Zato nismo tega objekta nikdar dokončali. Angleži so namreč posumili, da bi čoln lahko prodali Izraelcem, ki so se pripravljali na spopad z Arabci. Menda so nekaj podobnega že skuhalo Francozi in Nato je postal previden. Zaradi Izraelcev naših hidrokrilcev niso dovolili prodati niti na Ciper.

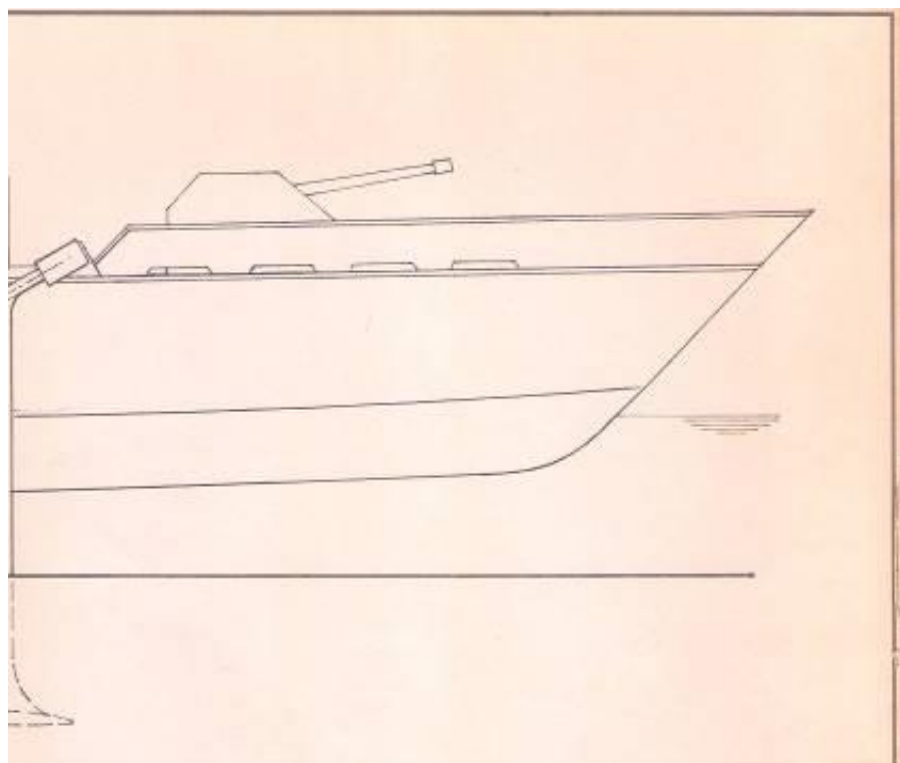
V družini sem dobil naraščaj. Vsem nam v veselje je na svet prijokal David. Posebno Alenka ga je ponosno kazala svojim prijateljicam. Presenetilo nas je dejstvo, da v Švici nobeno cepljenje otrok ni obvezno. Starši to opravijo neobvezno in na lastne stroške. To je bilo ravno v času, ko so prihajale grozne vesti iz Francije,

kjer so se rojevali pohabljeni otroci zaradi napačnih cepiv. Ljudje so takrat začeli izgubljati zaupanje v cepiva. Mogoče so imeli konservativni Švicarji le prav?

Del načrta hidrokrilca PT 150.

Na naslednji strani: Dela načrta za hidrokrilec TSS 300. Jordanov hidrokrilec, ki je bil prvotno načrtovan za potniški promet, je bil prirejen tudi za prevoz vozil čez Rokavski preliv, pa tudi kot bojno plovilo z raketami voda- zemlja.

 Konstruktionsbüro Hamburg	Außenansicht eines 300 Tonnen Tragflügelbootes	Name ZAHAR Datum 14.5.65	Zeichnungs-Nr. 1 Maßstab 1:100
---	---	--	--

Hidrokrilec PT-150 med linijsko vožnjo na Norveškem.

PETI DEL – PRISTANEK NA TR- DIH TLEH

Ob veselju, ki ga prinesejo otroci, pa je mene začelo skrbeti moje zdravje. Po Collottijevemu mučenju sem vedno po malem krvavel, kar me sprva ni skrbelo. Kljub temu, da sem to več let skušal popraviti tudi z dietno prehrano, izboljšanja ni bilo.

Nekega popoldneva smo imeli pomemben poslovni sestanek. Z norveškim ladjarjem bi morali podpisati kupoprodajno pogodbo za moj projekt PT-150. Namesto da bi se vrnil v urad, sem se odpravil k specialistu za notranje bolezni. Pa nisem prišel do njega, že na stopnicah sem omedlel in iz mene je izteklo toliko krvi, da je iz drugega nadstropja pricurljala do vhoda v stavbo.

V bolnišnici so me takoj sprejeli in me oskrbeli, vendar le zato, ker je Rodriguez naključno izvedel, kaj se je zgodilo in je bolnišnici takoj poslal garancijo za stroške. Brez te bi kljub nujnosti primera čakal pred vrati bolnišnice. Švica je pač taka: ali denar, ali nič.

To je bilo v času božiča, operirali so me prav pred praznikom. Potrdilo, da ni rak, me je opogumilo. Toda prva operacija ni nič pomagala, spet sem močno krvavel in na silvestrovo so me še enkrat operirali. Imel pa sem veliko srečo, ker je za božični čas vzel v najem te čudovito opremljene operacijske dvorane znan nemški specialist za srčne bolezni. Ker je bil moj primer nujen, je moral asistirati mlademu švicarskemu kirurgu. S skupnim znanjem sta našla žilo na tankem črevesju, ki je bila vzrok tem krvavitvam, in jo zakrpala. Ta nemški kirurg mi je kasneje povedal, da je našel podobne okvare tudi pri drugih žrtvah gestapa, ki so preživele mučenja z električnim tokom.

Po drugi operaciji sem postal alergičen na penicilin in zdravniki so mi lahko pomagali samo s sulfamidi iz prve svetovne vojne. Visoka vročina se kar enajst dni ni hotela spustiti pod 40 stopinj. Še dobro, da je vzdržalo srce. Moja Vesna je rekla, da mi je pomagal njen angel varuh. Kadar je človek v stiski, verjame tudi temu.

Nekaj mesecev po operacijah sem sam šel v bolnišnico na pregled, mimogrede pa še pozdravit kolege v podjetju. Ko me je slišal glavni direktor, me je povabil v svojo pisarno in se mi lepo zahvalil, da sem še pravočasno končal projekt nove letеče ladje PT-150. Bil je

ves srečen, da so projekt že prodali na Norveško. Ko mi je pokazal neke male spremembe na komandnem mostu, ki so jih naredili po želji Norvežanov, sem opazil, da je na originalnem projektu z britvico izbrisano moje ime in podpis. Staremu direktorju je bilo zelo nerodno. Poklical je po telefonu odgovornega in ta mu je enostavno odgovoril, da se je to zgodilo zaradi nepazljivosti.

Stari gentleman je popravil napako, v načrte je ponovno vnesel moj podpis, preklical množico starih ponudb po vsem svetu in jim poslal nove z mojim podpisom!

Kljub uspešni operaciji vseeno še celo leto nisem mogel voziti avtomobila in seveda tudi ne delati. V Švici pa velja zelo primitiven zakon: če ne prideš na delo, ne dobiš plače. Nisem imel popolnega bolniškega zavarovanja, plačati sem moral obe operaciji in vse, kar spada zraven. Rešila me je samo Vesnina gospodinjska spretnost.

Na srečo sem med zdravljenjem lahko nekaj manjšega tudi naredil. »Supramara« je dobil pomembno naročilo od nemške vojne mornarice, jaz pa sem probleme s področja trdnosti rešil tako rekoč v postelji. Dobil sem nekaj za preživetje in za moralno podporo, da nisem obupal.

Bolezen mi je težko načela življenjsko kariero. »Komaj 37 let imam in vsega je konec,« sem premleval.

Med mojo boleznijo je »Supramaro« kupil nek Iranec in naše podjetje naj bi se selilo v Singapur. Mogoče bi moral tudi jaz na Daljni vzhod ali pa se tja vsaj občasno odpraviti, česar pa mi moje zdravstveno stanje ne bi dovolilo.

Decembra 1965, ko je moje zdravje postajalo že razmeroma stabilno, smo se preselil domov. V Lucern je prišel Vesnin brat in nas odpeljal domov z avtomobilom, sam še nisem bil sposoben takega napora. Na meji v Chiassu smo ob slovesu od Švice nazdravili z odličnim ticinskim merlotom. Vesna je bila srečna, da me pelje domov živega.

Preden sem zapustil Lucern, ko sem nekega dne čakal na avtobus, sem v kiosku naključno opazil v nekem italijanskem časopisu članek, ki je imel v naslovu z velikimi črkami napisano ime »COLLOTTI«. Prav stisnilo me je in mi skalilo veselje ob vrnitvi v rojstni kraj. Ni se odprla le stara rana v trebuhu, še to v spominu je bilo treba obuditi. Nisem mogel verjeti svojim očem:

»Il presidente della Repubblica ha insignito dott. Gaetano Collotti con la medaglia di bronzo in memoria,

per la salvezza dell' italianita di Trieste. Catagnia gli ha promesso un monumento«. (Predsednik Republike je odlikoval dr. Gaetana Collottija s spominsko bronasto medaljo za rešitev italijanskosti Trsta. Mesto Catania je obljubilo, da mu bo postavilo spomenik.)

In kaj je bil poglobitni motiv za to priznanje? Da je v Kobaridu ustrelil dva mladoletna fanta, ki sta šla zvečer na sestanek mladinske organizacije. Dva »bandita« seveda, ne pa dva fanta.

Odlok, za katerega prej nisem vedel, je bil sicer prejet že leta 1953, vendar sedaj se je polemika, tako kot moja rana, ponovno odprla. Očitno je aktualna politika rabila še vedno krvavo kost. Ker človek vedno vsega ne verjame časopisom, sem kasneje pogledal v uradni list in ponovno me je streslo.

Supplemento ordinario alla "Gazzetta Ufficiale" n. 19 del 16 gennaio 1954

edizione in abbonamento postale

GAZZETTA UFFICIALE

DELLA REPUBBLICA ITALIANA

PARTE PRIMA

ROMA - Sabato, 16 gennaio 1954

SI PUBBLICA TUTTI I GIORNI
MENO I FESTIVI

DIREZIONE E REDAZIONE PRESSO IL MINISTERO DI GRAZIA E GIUSTIZIA - UFFICIO PUBBLICAZIONE DELLE LEGGI - TELEF. 550-139 51-236 51-554
AMMINISTRAZIONE PRESSO LA LIBRERIA DELLO STATO - PIAZZA GIUSEPPE VERDI 10, ROMA - TELEF. 341-089 841-737 850-144

MINISTERO DELLA DIFESA - ESERCITO

MEDAGLIA DI BRONZO

Ricompense al valor militare

Decreto Presidenziale 15 agosto 1953
registrato alla Corte dei conti il 28 settembre 1953
registro n. 37 Esercito, foglio n. 197

COLLOTTI Gaetano di Alessandro e di Di Stefano Maria,
di Castelbuono (Palermo), classe 1917, vice commissario ag-
giunto di P. S., ispettorato speciale P. S. per la Venezia Giulia.

Sono state conferite le seguenti decorazioni al valor militare:

Kopija izrezkov iz uradnega lista Republike Italije z dne 16. januarja 1954, ki je objavil predsednikov odlok o podelitvi odlikovanja Gaetanu Collottiju z dne 25. avgusta 1953, s katerim je bil Collotti odlikovan z bronasto medaljo za hrabrost.

Prevod zadnjega izseka:

BRONASTA MEDALJA

COLLOTTI Gaetano, sin Alessandra in Di Stefano Marie, iz Castelbuona (Palermo), letnik 1917, namestnik poverjenika Javne varnosti, posebnega nadzorništva JV za Julijsko krajino.

Unità 14. 2. 1956
PAGINE ISTRIANE

LA RISPOSTA DEL GOVERNO A UN'INTERROGAZIONE DELLE SINISTRE

**La medaglia al valor militare
per l'uccisione di un partigiano**

Il criminale fascista Gaetano Collotti e le sue gesta a Trieste

ROMA, 13. — Il governo ha affermato di essere pienamente d'accordo sulla concessione della medaglia di bronzo al vice commissario di P.S. Gaetano Collotti, criminale fascista, giustiziato dai partigiani nei giorni dell'insurrezione patriottica. Appena si apprese della concessione della decorazione alla

to all'armistizio, l'istruttoria della proposta fu successivamente ripresa, quindi decisa favorevolmente, nulla essendo emerso dalla pratica che potesse influire sulla decisione in senso negativo.

Ciò premesso, si aggiunge che dalle ulteriori ricerche ora svolte è risultata l'impeccabilità

che sembra abbia fatto carriera sotto Scelba e il cui scopo preciso era la repressione dei focolai di opposizione al nazifascismo già esistenti prima dell'armistizio fra le popolazioni italiane e slave della zona carsica. Come braccio destro di Guelfi, Collotti diresse personalmente

Fotokopija polemičnega članka iz časopisa »Unità« z dne 14. 2. 1956. Po protestu levice se je v italijanskem parlamentu razvila polemika.

Prevod naslova: Odgovor vlade na protest levice / Odlikovanje za vojaške zasluge za uboj partizana / Fašistični kriminalec Gaetano Collotti in njegova dejanja v Trstu.

Vrnitev

Med Jordanovo odsotnostjo, že v času njegovega študija, se je v teh naših obmejnih mestih veliko spremenilo. Italijanski prebivalci z naše strani meje, ki so množično optirali za Italijo, velika večina je bila s hrvaške Istre in Dalmacije, so preplavili Trst. Tu so prevzeli politiko, gospodarstvo in kulturne institucije tega nekdanjega svobodnega pristaniškega mesta ter še bolj spremenili narodnostno strukturo mesta in številnih slovenskih vasi. V tej koncentraciji široko podprte moči se je marsikje ohranil vzvišeni in podcenjevalni odnos do Slovencev. Trst ni bil več mesto odprtih perspektiv in smelih načrtov, ob meji in lastnemu zapiranju je postal slepo črevo. Jordan je vedel, v kakšen Trst se vrača.

Po desetih letih bivanja v razmeroma urejenih državah, kot sta Nemčija in Švica, bom moral ponovno prenašati italijansko dvoličnost in poniževanje nas manjšincev. Spet me bodo zmerjali s »slavocomunistom« in »infojbatorjem«. Človek podvomi, če ima ta dvatisočletna kultura še kaj vrednosti, ali pa se je v tolikih letih popolnoma izničila in izpridila.

Dom pa je vendarle dom, pa čeprav tudi tu ni bilo več tako kot nekoč. Vrnili smo se v začetku decembra in se vselili v mamino hišo. Končno doma po toliko letih! Atmosfera pa je postajala vedno težja. Moja mati je

imela ob praznikih hude krize, vse odkar se moj brat ni vrnil od partizanov. Mi sami, naša povratniška družina, pa je imela že dovolj svojih problemov in pred božičem smo se preselili v Trst.

2. januarja 1966 sem nastopil delo pri Fabianiju, lastniku srednjevelikega podjetja za popravilo ladij. Prijatelj Andrej, ki je bil tehnični direktor »Splošne plovbe« v Piranu, me je med mojim okrevanjem obiskal v Švici in mi pomagal dobiti to službo v Trstu. Andrej je mislil, da bo to usluga za vse ladje, ki jih je že pripeljal na popravilo v Trst, Fabiani pa je na ta račun čakal nove ladje, ki bodo prišle k njim na popravilo. Kriza v ladjedelništvu pa se je še naprej nadaljevala in »Splošna plovba« je morala ohranjati pri življenju domačo ladjedelnico »Drugi oktober«.

Osebno sem Fabianiju omogočil, da je z mojim mednarodno priznanim strokovnim znanjem povečal svojo konkurenčnost. V Trstu je bilo takrat kar štiriinajst srednjevelikih podjetij za popravilo ladij, a nobeno ni imelo inženirja konstruktorja, zato me je Fabiani tem podjetjem enostavno dajal »na posodo«. Vsi ti gospodarji so v večini imeli le osnovnošolsko izobrazbo in so se na račun inženirjev le posmehovali ter s tem skrivali strah pred svojim neznanjem.

Zdravje se mi je naglo popravljalo in normaliziralo. Fizično sem se vedno bolje počutil, moje telo se je prilagodilo krajšemu črevesju ali pa obratno, celo zredil sem se. Začel sem tudi iskati drugo službo. Pri Fabianiju me je najbolj motilo to, da je vsakič, ko mi je izročil plačo, pripomnil, da jo daje samo zato, ker sem Andrejev prijatelj. To ni bilo pogodu ne meni, ne Andreju.

Delo mi je ponudil istrski ezul Torcello, bivši podmorničar, ki je imel samo osnovno šolo. Njegova žena, ki je bila doma z Reke, je imela dobre veze v Jugoslaviji in je od tam dobivala ladje v popravilo. Predvsem so bile to ladje »Jugolinije«, ki so jih barvali v Tržiču in Pulju ali pa obnavljali v dokih v Trogirju, Reki, Trstu in Benetkah.

Inženir Lipi, direktor ladjedelnice v Tržiču, me je nekega dne vprašal, ali se ne sramujem delati tega manjvrednega dela. Niti pomislil nisem na to. Moj oče je delal kot zadnji na dnu lestvice in ponosen bi bil, če bi me videl, kako vodim skupino dvaindevetdesetih njegovih kolegov. Pa še trte doma sem lahko obdeloval.

Nekega dne, ko sem doma v vinogradu rezal trte, je prišlo pismo iz Norveške. Tehnični direktor »Supramara« mi je sporočil, da je bil na poizkusni vožnji

mojega hidrokrilca PT-150. Dosegli so hitrost 89 kilometrov na uro, kar se je zelo približalo projektnemu cilju 100 kilometrov na uro. Moj trud je bil poplačan. Škoda, da nisem bil več zraven. Čez nekaj časa sem dobil še eno podobno pismo. Moj dunajski kolega, inž. Jaksch, mi je sporočil, da je bil na prvi redni vožnji, ki je bila tudi uradni preizkus. Ladja je bila polna do zadnjega kotička, predvsem ljudi iz norveške ladjar-ske družbe. Kot je znano, so Norvežani zelo navezani na morje in na vse, kar k morju spada; vsi so hoteli biti zraven pri tem vodnem čudežu na krilih. Vreme ni bilo za to prav nič primerno, divjala je nevihta B6 po Boforjevi lestvici. V takem primeru ne gre nihče na odprto morje. Predrznost in kaviar, vodka, šampanjec in hlapi najboljšega viskija so najbrž pripomogli, da se niso ustavili. Vozili so po zalivu Oslo, po visokih valovih in v močnem vetru. Posadka in gostje so na varnost čisto pozabili. Moji kolegi, ki so biti na ladji, pa so stalno opazovali moje raztegljive spoje, ki so se razvlekli do skrajnosti. Srčno so upali, da sem trup ladje dovolj dobro dimenzioniral in da bo vzdržal. Najbrž niso nikoli toliko mislili name kot takrat.

Torcello je bil poln iniciativ. Zamislil si je malo potniško ladjo za turistične izlete po Dalmaciji, zato me je poslal pogledat podobno ladjo na Norveško. Obiskal sem Trondheim, in to prav sredi najhujše zime. Ko

sem prišel tja, so bile ulice prazne. Prav tisti dan so v Oslu odprli mamutsko skakalnico, pravo letalnico, in vsi so se kasneje čudili, da nisem tudi jaz prišel na ta dogodek. Jaz pa nisem doma s snega, ampak z morja.

Ladja, ki sem si jo ogledal, je bila zelo lepo vzdrževana in je služila za nočno vožnjo po Trondheimskem fjordu, potniki so na njej lahko tudi prespali. Pogodbo bi verjetno tudi podpisali, ampak zataknilo se je z dovoljenji oziroma s skladnostjo med italijanskim in norveškim ladijskim registrom. Vprašal sem jih, zakaj prodajajo tako lepo ladjo. Povedali so mi, da jo bodo nadomestili z hidrokrilcem PT-150. Ko so ugotovili, da sem njegov projektant, so mi na upravi ladjarja priredili pravo slavlje. Simpatični so ti Norvežani! Povabili so me tudi v najboljši hotel na svojo specialiteto: bele golobe s severnega pola.

Oktobra 1986, ko je bil zgrajen tretji hidrokrilec »Supramara PT-150«, je »Guinness International« vnesel ta moj projekt v svoj seznam svetovnih posebnosti. V slovenski izdaji iz leta 1989 je med rekorderji zapisano: »156-tonski gliserji tipa Supramara PTS 150 Mk III vozijo čez Ore Sound med Malmöjem in Köbenhavnom. Sprejmejo po 250 potnikov, vozijo pa s hitrostjo 40 vozlov (74 km/h). Zgradili so jih v ladjedelnici

Westermoen Hydrofoil Ltd. v Mandalu na Norveškem.«

Po vpisu hidrokrilca PT-150 v »Guinnessovo knjigo« so se po svetu začeli zanimati, kdo je konstruktor. Našli so ga v vinogradu nad Trstom, Američani so ga celo povabili na predavanja na svoje univerze, kar pa je bilo za njegovo bolezen že preveč naporno. Tudi v Italiji so se mu njegovi kolegi inženirji na pobudo Rodriqueza oddolžili s podelitvijo priznanja Častni križ za razvoj inženirstva. V njegovem Trstu pa Jordanu strokovnosti niso hoteli priznati, v svoji matični domovini pa je tudi ostal neznan.

Diploma, ki je podpisana v Republiki San Marino.

Tržaški aborigin

V ladjedelnici v Tržiču je Torcelli z mojo strokovno pomočjo uspel pobarvati štiri potniške ladje »Jugolinije«, vendar naprej ni šlo. Moral sem dati odpoved, saj to ni bila samo kriza tržaškega ladjarstva, ampak tudi socialnega sistema. Italija je rabila ladijske konstruktorje, vendar tu doma, v tem tržaškem šovinističnem vzdušju, meni kot Slovencu moje strokovnosti niso priznavali. Nisem mogel več računati na delovno mesto v klasični obliki, ampak samo na občasna dela ali naročila, kar pa je zahtevalo tudi drugačno organizacijo življenja. Odločil sem se, da s prihranki in z denarjem, ki ga je dobila Vesna od prodaje očetove parcele, končam začeto gradnjo nove družinske hiše na Katinari in da si potem poiščem novo delo. Nekaj denarja nam je posodila tudi slovenska banka z Opčin, kredit pa zahteva odplačilo. Da bi ustanovil svoje podjetje in začel na novo, je bilo že malo prepozno, sam vinograd in to, kar smo lahko zaslužili z osmico, pa ni bilo dovolj.

Takrat so teroristi napadli nemški naftovod, ki iz Trsta pelje do Ingolstata na Bavarskem. Nastala je ogromna škoda, ki pa je meni prinesla veliko srečo. Pri obnovi je sodelovalo tudi nemško-avstrijsko podjetje. Pri delu so se zaradi neznanja jezikov srečevali

s številnimi problemi, ponudil sem jim svoje znanje in oni so ga sprejeli, vsaj za določen čas. Centralna uprava naftovoda je bila v Münchnu, od tam so prihajala vsa navodila. Čeprav je bila merodajni jezik angleščina, se je vse dognalo v nemščini in italijanščini, ki pa že od prve svetovne vojne ne gresta radi skupaj.

Posredniška vloga, ki sem jo opravljal že v Mesini med Sicilijani in Švicarji, se je tu spet obnesla. Nemci so me imeli radi zaradi moje komunikativnosti in slovenske delavnosti, ki je vsaj malo podobna njihovi. Jaz sem delal pri njih in poznal njihov način dela, naučil sem se njihove discipline in tudi predanosti delu, pa tudi tovariškega odnosa v prostem času ali pa ob počitnicah, ko so prihajali k nam na morje. Doma sem obdeloval vinograde in ker nisem bil zdravstveno zavarovan, sem si uredil status kmetijskega proizvajalca. Postal sem »kmet«, ki je bil na »začasnem delu« inženir, odgovoren za kvaliteto in varnost.

Nemška tehnična direkcija je v to podružnico v Trstu v vsakoletnem planu posebej najavila sodelovanje z mano, vendar me je tukajšnje personalno vodstvo brisalo s seznama zaposlenih. Po 17 letih takega početja jih je nemški direktorat vprašal, zakaj tako ravnaajo. Italijanski personalni šef mu je odgovoril: »On ni niti istrski begunec, niti italijanski patriot, ni član

nobenega italijanskega združenja, on je 'aborigeno'. Mi aboriginov nočemo!»

Jordana je ta stavek hudo prizadel. Večkrat mi je to ponovil, kot tudi tisti del o mučenju. Ta italijanski šef s temi besedami ni samo hotel povedati, da je Jordan manjvredni domorodec, ampak da sodi v najmanj razvito človeško raso. Tako so nekoč v času fašizma in nacizma klasificirali ljudi na večvredne, manjvredne in najmanj vredne rase. S tem je ta šef veliko povedal predvsem o sebi in o svoji kulturi, ki ni sposobna razumeti in spoštovati kulture drugih, niti svojih sosedov. Vse, kar je drugačno, nerazumljivo, je manjvredno. Še so žive ideje fašizma. Kako hudo se pozna, da niso doživeli očiščevalne katarze, kot so jo Nemci.

Nemci pa so cenili moje delo in so me vsako leto, kljub nasprotovanju uprave v Trstu, na novo zaposlovali za določen čas. Kmalu so začeli zapirati delovna mesta tudi pri naftovodu. Med prvimi sem bil na listi seveda tudi jaz kot aborigin. Za tem sem moral požreti še najbolj grenko tableto, moral sem se preleviti v trgovca. Pri tržaški trgovinski zbornici sem vložil prošnjo za to dejavnost, za kar je takrat zadostovalo spričevalo 4. razreda osnovne šole. Ker so nam leta 1945 collottijevci razdejali stanovanje in za njimi ni ostalo skoraj nič, nisem mogel več dobiti svojih spričeval italijanske

osnovne šole. Spričevalo male mature je ostalo v zbombardirani šoli, zato sem predložil univerzitetno diplomu iz Zagreba. Kljub temu so mi štiri leta zavračali prošnjo z isto obrazložitvijo, da nisem predložil potrebnih dokumentov.

Ker meni ni uspelo, je na urade šla pogledat moja žena Vesna. Na zbornici je srečala direktorico odseka za import-eksport in zgodil se je čudež: takoj sem dobil dovoljenje in odprl sem urad za uvozno-izvozno dejavnost. Lotil sem se prodaje rezervnih delov ladjedelnicam v Jugoslaviji, tako da je spet zadišalo po ladjah. Vendar ne za dolgo, Jugoslavija se je že začela razkrajati.

V šestdesetem letu starosti sem začel razmišljati, da je že čas za upokojitev, a me je poklical tukajšnji direktor naftovoda v Trstu in me dobresedno zaprosil, naj prevzamem zelo nevarno delo na morskem privezu, ker ga njegovi inženirji nočejo, saj se bojijo, da bi v primeru slabega izida izgubili zaposlitev. Spomnil sem ga na sedemnajstletno šikaniranje z mojo 'začasnostjo', in res je posredoval in mi zagotovil normalno delovno pogodbo. Ko so pregledovali stare dokumente, so namreč ugotovili, da se pri delih, ki sem jih vodil, ni nikoli zgodila nobena nesreča. Njihov inšpektor za varnost pri delu se je smrtno ponesrečil v

skladišču, za katerega je imel dovoljenje za dostop samo on. Na pogrebu me je direktor zaprosil, naj ne grem še v pokoj. Dobil je osemdeset novih delavcev brez izkušenj in pri tem bi mu bila moja pomoč v veliko korist. Tu pri varnosti torej ni potreben status istrskega ezula in tudi ne italijanski patriotizem, ampak so pravi pogoji samo znanje, resnost in disciplina.

Ko te na delu vsi začnejo prvi pozdravljati, tudi tisti, ki o tebi nič ne vedo in te morda še nikoli niso videli, je znak, da postajaš prestar in da bi bil čas, da se umakneš.

Sedaj uživam v pokoju, še posebej, ker imam nekaj trt. Čeprav delo v vinogradu postaja z leti vedno težje, to vendarle odtehta dobra družba ob osmicah. Vse bi bilo lepo, če me ne bi bolečine v trebuhu spominjale na to, kar sem preživel, na mučenja, Collottija in njegovo fašistično bando. Pa ne samo bolečine v trebuhu, še hujše so tiste, ki ti jih povzročajo v glavi, ko ti s propagando perejo pamet in povrhu še postavijo spomenik fojbam prav tam, kjer so tvoje ljudi metali v jamo, in to z obtožbo, da si ti, oziroma tvoj narod, nad njimi izvajal genocid. S to lažjo, ki so jo že spremenili v medijsko resnico, smo ostali osamljeni. Niti matična država nas ne brani. Med nami in Slovenijo je meja, ki je kljub odstranitvi zapornic ostala v glavah. Ta

meja še vedno deli dva svetova in mi smo stisnjeni tu v kotu, s spomenikom fojbam na plečih. Nekaj utehe dobimo ob pogledu na naše spomenike, še posebej kadar se zraven zasliši slovenska pesem.

Pogled izmed naftnih rezervoarjev v dolini na Boršt v Bregu. Foto: M. I.

Jordan seveda v svojih letih veliko razmišlja o preteklosti. Boli ga tudi razdvojenost Slovencev. Žal se tudi pri Slovencih v zamejstvu še vedno čuti pregrada med levico in desnico. Zanimivo pa je, da ko je po vojni prevladala enotna levica, je prišlo do razkola celo znotraj nje same. Spomnimo se absurdnosti kominforma, ko so ljudi nahujskali, da so v imenu Stalina pretepali titoiste, kot so imenovali tiste komuniste, ki so podprli jugoslovanski odmik od stalinizma.

Po vseh burnih dogodkih, tudi tistih, ki so se v Trstu sprostili po podpisu Osimskih sporazumov, se razmere vendarle počasi umirjajo. Čeprav izredno vplivna diaspora ezulov še vedno s pomočjo desničarskih politikov izkrivlja celotno zgodovinsko sliko, počasi vendarle prodira evropska misel odpiranja in združevanja ljudi, ki so jih nekoč delile meje na ozemlju in v glavah. Mladi gledajo naprej, združujejo jih nove ideje in nova svetovna realnost. Vedno več pa je tudi tistih, ki obiskujejo Rižarno in odkrivajo zgodovinska dejstva.

Nove generacije Slovencev v Italiji niso več obremenjene s spori med vidalijevci in babičanci ali stalinisti in titoisti, in tudi ne z bojem med skrajno levico in desnico. Mogoče bo prodrlo tudi nekdanje skupno spoznanje, kdo in zakaj je sprl te ljudi, ali pa da so bili

nekoč skupaj žrtve neke ideologije, da so nekoč skupaj stali v vrsti pred krematorijem Slovenci, Hrvati, Italijani in Židje, prepričani ateisti in bogaboječi verniki. Mogoče bo italijanska večina poleg Rižarne spoznala tudi tisti prvi spomenik na bazoviški ali po domače bazovski gmajni.

Rižarno obiskujejo predvsem mladi italijanski šolarji, prav odkrivajo jo. To mi je v intervjuju leta 2008 potrdil tudi Rihard Gorup ali Ricardo Gorupi, ki je eden od stebrov ohranjanja spomina na Rižarno: »Lani smo imeli okrog 80 tisoč obiskovalcev, večinoma mladino iz srednjih šol in fakultet, večinoma iz Italije, celo z juga. Mladi, ki prihajajo na ogled tega uničevalnega zapora, so izredno čuteči do tega vprašanja.«

Tudi spomenik bazoviškim junakom postaja priljubljena točka obiska, skrb in zavest vedno večjega števila mladih. To dokazuje tudi internetna anketa »Primorskega dnevnika« iz leta 2010, ko je na vprašanje »Se boš udeležil nedeljske proslave ob 80-letnici ustrelitve Bazoviških junakov?« kar 82 % oseb odgovorilo pritrdilno.

Bazoviški spomenik Bidovcu, Marušiču, Milošu in Valenčiču je pravi simbol časa, ne samo tistega daljnega, ampak tudi sedanjega, v to nas prepričujejo stalne mašaške akcije. »Bazovski prstopavc« Vojko Mijot,

dolgoletni član odbora za ohranitev spomina na te slovenske junake, mi je v pogovoru o tej vasi in njihovem spomeniku pripovedoval, kako so se v preteklosti ti vplivi političnih sprememb poznali pri skrbi za ta spomenik. Bila so obdobja, ko se je nanj skorajda pozabilo, a so izbruhi nasilja desničarskih Italijanov, ki so z večkratnimi skrunitvami spomenika dokazovali svoje sovraštvo, ponovno spomnili na zgodovinske dogodke in s tem vedno sprožili enoten odgovor vseh antifašistov. Borčevske, kulturne in športne organizacije so sicer redno pripravljale spominske slovesnosti in polagale vence, vendar te so ostajale na bolj formalnem nivoju. Pravi premik je bila velika proslava ob dvajsetletnici osvoboditve, ko se je v to vključila mladina z enkratno štafeto od tromeje pri Trbižu, prek Benečije in Goriške do Bazovice. Že 35 let pa poteka na dan proslave dobro obiskan planinski pohod, ki se zaključi pri spomeniku.

»Lepo je, da se ob tem spomeniku vedno vidi mlade. Ustanovili so poseben odbor za ohranjanje spomina na te naše junake, ki ga vseskozi vodi profesor Milan Pahor iz Trsta, strokovnjak za novejšo zgodovino in znan vodja tabornikov. V odboru namenjamo posebno skrb prisotnosti mladine in izredno pazimo, da ne bi prihajalo do prevelikega vpliva dnevnice politike na potek

proslav ali do političnih razdorov. Nam gre za ohranjanje enotnega spomina naroda,« poudarja Vojko Mijot.

Ta odbor se je povezal tudi z Opčinami, kjer so bili ustreljeni slovenski domoljubi drugega tržaškega procesa: Pinko Tomažič, Viktor Bobek, Ivan Ivančič, Simon Kos in Ivan Vadnal in kjer je bilo še ogromno drugih žrtev v času fašizma in ob končnih bojih za osvoboditev Trsta. Ni čudno, da so tudi tu italijanski desničarji odkrili neko jamo in tudi to razglasili za fojbo. Vsako leto pa pred obletnico pripravijo posebno skupno slovenost v Prešernovem gaju v Kranju, kjer so izredno številni primorski begunci, slovenski predvojni ezuli, ki so bežali v Jugoslavijo pred fašističnim terorjem, postavili prvi spomenik svojim ustreljenim junakom že leta 1930, takoj po usmrčitvi Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča. Na ploščo pa so zapisali tudi ime istrskega junaka Vladimirja Gortana, ki je mučeniško umrl že leto prej.

»Na te naše junake, na to našo zgodovino in začetek boja za ohranitev slovenstva bi radi opozorili vso Slovenijo, Evropo pa, da so ti naši junaki prve žrtve skupnega evropskega antifašizma. To, da naš narod tega ne čuti, premalo ceni in ne zna posredovati ostalim, se mi zdi zelo slabo. Upanje pa nam sedaj dajejo mladi,« razmišlja dalje Vojko Mijot.

Naši rojaki se za ohranitev spomina in proti asimilaciji borijo tudi z izredno razvejano kulturno dejavnostjo. V Bazovici še delujeta dva zbor odraslih in en otroški, včasih so delovali štirje. Imajo tudi razne druge dejavnosti, ki omogočajo vključevanje vseh prebivalcev, prirejajo kulturne prireditve in predavanja, celo krožek za klekljanje imajo. Pri njih je zelo veselo za pusta in ob poletnih veselicah ali šagrah. Posebej delavni so pri raznih športnih dejavnostih, kjer jim gre predvsem za vključevanje mladine. V športnem centru „Zarja“ gojijo nogomet, balinanje in lokostrelstvo.

Prav te razmere, v katerih živi naša manjšina v Italiji, jih držijo skupaj, krepijo njihovo enotnost, čeprav so še vedno opazne posledice nekdane razdvojenosti ob kominformu, v strankarskem političnem življenju pa se še vedno borita dva pola, levi in desni. To pa nima samo negativnih posledic, v nekaterih vaseh imajo zaradi tega po dve kulturni društvi ali pa po dva zbora, ki med sabo tekmujeta, kdo bo boljši in uspešnejši. Tudi to jih na nek način spodbuja. Ali kot mi je dejal neki zamejski zborovodja, za katerega bi dejal, da pripada levici: »Slovenci moramo obiskovati tudi naše slovenske cerkve in v njih peti po slovensko, sicer bodo tam začeli peti Italijani.«

Še je torej ostalo živega veliko tistega nekdanjega duha enotnosti, ko so tudi skojevke hodile k maši in pele na koru, ali kot mi je pripovedoval Štefan Bratina, da je njihov partijski sekretar bil vsako nedeljo pri maši in v znak spoštovanja do njihovega duhovnika stal »ab-takt«, torej mirno v pozdravu. Najbolj zgleden pa je bil primer dveh bratov Malalan z Opčin. Franc je bil duhovnik, Riko pa partijski sekretar, prvi je v Ospu skrival drugega, dokler ga niso Italijani ujeli in ponovno zaprli, duhovnika pa so nekaj let kasneje poslali v konfinacijo. Za družino partijskega sekretarja, ki je bil stalno po zaporih, pa je skrbela predsednica krajeвне organizacije »Mladina«, ki je bila ena od organizacij Tigr. V župnišču se je skrival tudi Virgilij Šček. A kako bi se lahko ljudje v vasi med sabo prepirali ali sovražili zaradi različnega svetovnega nazora, ko pa so lahko zvečer slišali, kako njihovi voditelji skupaj prepevajo slovenske domoljubne pesmi. Med Slovenci, ki so se borili za preživetje, so vladali strpnost, spoštovanje in sodelovanje, spore pa so mednje prinašali drugi, od drugod, ne samo iz Rima, ampak tudi iz Ljubljane in Beograda, Vidali se je vrnil iz Amerike.

Ko se je v Trstu odločalo, da na Gmajni, kjer je že Bazoviški spomenik, postavijo velik nacionalni spomenik Bazoviška fojba, ki bi imel celo mavzolej z razstavnimi prostori, je bil župan občine dolina Edvin Švab. Ta

opuščeni premogovnik, ki leži na teritoriju tržaške občine, je pravno v jusarski lasti borštanske srenje in zaselkov, kateri so del občine Dolina. Edwin Švab in tudi nekateri drugi občinski svetniki so mi pripovedovali, kako so se temu dolgo upirali na vse načine. Šoht je bil takrat že pokrit s betonsko ploščo, zraven pa je bil majhen skromen kamnit spomenik infojbiranim. »Sedaj pa so hoteli narediti neke vrste protiutežni oltar Rižarni, kjer so ubijali naše ljudi in antifašiste in jih zbirali za nemška taborišča. Mi smo rekli, da imajo tak spomenik že v Rimu. Sploh pa smo bili proti mavzoleju, ki bi bil naperjen proti Slovencem v Italiji, Slovencem onstran meje, proti Jugoslaviji in drugim Slovanom. Mi smo jih opozorili, da ne vidimo perspektive sveta, če bomo še naprej gojili sovraštvo, in da lahko ponovno pride do pretepov.«

»Pa ne bi bil čas, da se odpre to jamo?« sem ga vprašal.

»Cilj te fojbe je, da se manipulira s posledicami, ki jih je prinesla vojna. Večkrat sem bil v Rimu in v Ljubljani, da bi uredili ta problem, da bi rudnik odprli in pogledali, kaj je v njem. Italija rabi to fojbo za podžiganje strasti in da se lahko razvija laži, kot je na primer film Srce v breznu.«

»S tem pa najhuje prizadenejo vas, Slovence v Italiji?«

»Mi imamo že utrjeno kožo, pravzaprav plemenito kožo, odprto za prijateljstvo in sodelovanje med ljudmi. Ne samo tu pri nas, ampak tudi v svetu. Mi moramo tako živeti, kot je ob zadnjem obisku dejal tudi Milan Kučan, ne drug ob drugem, ampak drug z drugim. Ob sovraštvu ne bo napredka.«

Ko sem naše rojake vprašal, kako pri teh pritiskih na manjšino s fojbami ocenjujejo pomoč ali odnos našega zunanjega ministrstva, saj ga je takrat vodila oseba s tržaškimi koreninami, pa sem v odgovor dobil le kakšen poseben nasmešek, ki ga na radijski snemalnik nisem mogel posneti. Pri nekaterih sem dobil celo občutek, da jih je sram te slovenske politike.

Tako so na šohtu pri Bazovici, ob odprti meji s Slovenijo, postavili velik spomenik z več obeležji, brez mavzoleja, so pa zato v Trstu odprli velik »muzej eksodusu in fojbam«. Domačini so na ureditev tega spominskega parka na Gmajni pristali ob obljubi občine Trst, da bodo ob tem uredili tudi bližnji spomenik žrtvam prvega tržaškega procesa pri Bazovici in njegovo okolico ter druge spomenike žrtvam fašizma in vojne. Trst pa je na to pozabil, vsaj za dolga leta. Pravo presenečenje pa je bila postavitve spominske plošče jeseni 2010 na stavbi vojašnice v ulici Cologna, v preddverju tržaške Rižarne.

»To je samo obliž na rano, mene pa še vedno boli tisti strah, ki so mi ga tam vbili v glavo,« mi je po vrnitvi z odkritja plošče dejal Jordan Zahar.

Kljub vsem težavam trdni Slovenci tu v Bregu vztrajajo. Njihove korenine so trdo vraščene in veje utrjene v burji. Če se za primer ustavimo v Borštu: v tej vasi ob Trstu so zavedni Slovenci že davnega leta 1870 ustanovili Bralno društvo, ki so mu nadeli prav zgovorno ime – »Slovenec«. Leta 1900 so njegovo ime razširili na »Bralno in pevsko društvo Slovenec«. Njihov zbor pa je kar dve desetletji lahko pel po slovensko samo v cerkvi, in še to naskrivaj. Od konca druge svetovne vojne dalje pa ponovno poje zelo naglas. Počasna, a vztrajna asimilacija, nizka rodnost in priseljevanje Italijanov pa vendarle opravljajo svoje, pevcev je vedno manj, zato se zdaj družijo z zborom »Društva Slavec« iz bližnjih Ricmanj. V društvu imajo tudi zelo dejavno dramsko skupino, ki vsaj enkrat na leto, ob prazniku svetega Antona 17. januarja, predstavi kakšno novo igro. Poleti se razživijo na tradicionalni šagri, ki jo prirejajo na lepo urejenem in opremljenem zunanjem prizorišču Hribnca pod Zabrežcem. Ta prireditveni park ima kar tri ploščadi za nastope, pod katerimi je velika klet, saj tu ob šagri pripravljajo tudi praznik vina z domačo razstavo. Pa še bi lahko kaj našteali tudi iz športnih in drugih dejavnosti.

Tu se vsak z nečim ukvarja. Ko sem leta 2004 na tem prizorišču pod vasjo pripravil veliko javno radijsko oddajo, sem jo moral razširiti na tri oddaje, za nastop se je namreč prijavilo kar dvanajst društev iz občine Dolina ali 35 velikih ali malih glasbenih in dramskih skupin, pevskih zborov, nekaj pesnikov in humoristov, pa še sedem gostujočih skupin iz prijateljskih društev z naše strani meje. Skupaj je nastopilo, pelo in igralo več sto ljudi, posneli pa smo kar tri ure programa. Kaj takega ne moreš prirediti nikjer v Sloveniji. Tu je kulturna dejavnost še vedno v vlogi tistega nekdanjega tabora za zedinjeno Slovenijo iz leta 1876 v Dolini, ki je zaradi razmer prerasel v trajno obliko boja za ohranitev slovenstva.

Slovenci v Italiji niso navezani samo na svojo kulturo in šport, ampak tudi na svojo domovino, kamor radi zahajajo na izlete. Zadnja leta jih nekatere stvari sicer zelo motijo, vendar so ponosni nanjo in njeno zgodovino, ki jo nekateri tudi tu hočejo razvrednotiti.

Ob koncu svoje pripovedi Jordan Zahar pove:

Radi obiščemo spomenike iz narodnoosvobodilnega boja, ki nas je postavil med herojske in svobodoljubne narode. Sicer ne po zaslugi vseh Slovencev. Poleti 1997 smo obiskali Ogenjco pri Laškem Potoku. Tu

imajo lep spomenik, na katerem so z zlatimi črkami zapisana imena padlih partizanov.

Na poti proti temu kraju smo se ustavili tudi pred skromnim spominskim obeležjem, na katerem piše: »Tu so bili 30. 7. 1942 ustreljeni učitelji Benedičič Janko, Čuk Lado, Dorer Tone, Silovinac Pavel. Do smrti je služil svobodi vaš glas!« Ob tem skromnem napisu se ti kar samo postavi vprašanje: »Kdo je hodil po slovenski zemlji in streljal učitelje?« Na območju Loškega Potoka je pet vasi, pet osnovnih šol in nekaj cerkva. Vojaki italijanske kraljeve 2. armade so v naskoku v drugi Roški ofenzivi leta 1942 ujeli pet osnovnošolskih učiteljev, štiri so ustrelili na kraju, kjer je zdaj spomenik, petega pa neznano kje.

Toda glej! Na spomeniku ne piše, kdo jih je ustrelil, in moj italijanski spremljevalec je takoj pripomnil: »Vidiš, tukaj najbrž niso pobijali samo Italijani!« Čez kakšno leto bo kdo, ki zgodovine tega prostora in časa ne pozna, to dejanje pripisal partizanom, saj so bili učitelji v času okupacije uslužbenci italijanske države. Pri nas v Italiji to znajo celo napihniti, čeprav nimajo argumentov. Mi Slovenci smo najprej dobili etiketo »slavokomunisti«, sedaj pa še »infoibatori«, in vse jame tu naokrog so »polne italijanskih rodoljubov«. To ofenzivo pa lepo opisuje italijanski vojaški kurat Pietro

Brignoli v svoji knjigi: »Santa messa per i miei fucilati« (Sveta maša za moje ustreljene). Sam je bil priča tem dogodkom in je eden od redkih, ki se je javno pokesal za dela svojih sonarodnjakov. Ob tem sem se spomnil šole in razprave o upornih divjakih. Sklenil sem, da ob vrnitvi domov napišem pismo mojemu sošolcu, sinu generala Robottija.

Dragi Robotti junior!

Po petinpetdesetih letih sem končno odkril »ogenjsko tragedijo«, za katero si novembra 1942 mene in moj narod tako vneto obtoževal zaostalosti, zverinstva in primitivnosti. Lažnivo so poročali, da so banditi pometali svoje ranjence v jamo in jih pobili. Ob veliki ofenzivi na Dolenjskem, ki ste jo takrat priključili italijanskemu kraljestvu, so partizani svoje težke ranjence poskrili v »Ogenjco«, kraško jamo pri Loškem Potoku pod Travno goro. Ko so italijanski vojaki odkrili jamo, so si ranjenci rajši vzeli življenje, kot da bi padli zverinskemu okupatorju v roke. To res živo spominja na Slataperja (po očetu slovenskega rodu), ki je največji tržaški iredentistični junak vseh časov, odlikovan z italijansko zlato kolajno, ker si je na soški fronti v prvi svetovni vojni raje sam vzel življenje, kot da bi padel v avstrijsko ujetništvo. To je pač izjemna moralna moč slovenskega človeka.

Tvoj oče, general Robotti, je zagotovo zaslužil, s kom ima opravka. Tudi njegov kolega, general Roatta, še malo večja zverina od tvojega očeta, ni uspel premagati naših partizanov. Dali so vam »un calcio nel sedere« (brco v rit), ki vas je odnesel do Soče in še čez, danes pa se vam tresejo hlače. Svojo dvatisočletno kulturo si kar obdržite! Preveč gorja je vaša »brava gente« (dobri ljudje), kot imenujete svoje vojake, posejala v njenem imenu po Afriki in Evropi. Celo v človekoljubnem poslanstvu leta 1995 v Somaliji so še uporabljali že na našem narodu in na meni osebno preiz-

kušeno sodobno »električno« kulturo, ki vam jo je zapustil doktor Collotti.

Tvoj sošolec Jordan

Spomenik ustreljenim učiteljem na Metalozih, na poti iz Loškega potoka na Ogenjco.

Fotografija spomenika bazoviškim žrtvam fašizma iz leta 1930, posneta po skrunitvi leta 2009. Na stebru, na katerem so plošče s priimki štirih junakov: Bidovec, Miloš, Marušič in Valenčič, je z barvo napisana beseda »BANDITI« (razbojniki), čez ploščo z imeni in priimki pa beseda »PORCI« (prašiči). Ob spomeniku je plošča, na kateri je zabeleženih že petnajst podobnih skrunitev. (Foto: Lucijan Pelicon)

Fotografija spomeniške plošče, ki pokriva brezno nekdanjega premogovnika v spominskem parku Foiba di Basovizza. (Foto: M. I.)

Kamen ob bazoviškem jašku, na katerem piše, da je v jami 500 kubičnih metrov materiala z infojbiranimi trupeli. (Foto: M. I.)

SKLEPNE MISLI

Jordan Zahar vse težje nosi bremena let, ki se nabirajo na njegovih plečih, in vedno bolj ga boli potvarjanje zgodovine, ki jo je sam doživel in občutil na lastni koži. Zato mi je rekel: »Napiši še kaj več o tem!«

Politiki in tisti, ki stojijo za njimi, imajo vedno interes, da si prilagajajo zgodovino, arhivi pa se počasi odpirajo, kar je za nekatere zelo moteče.

Bazovski Šoht in nekatera druga brezna na Tržaškem ostajajo zaprta in s tem tudi njihova resnica. Na plosče pa se največkrat napiše to, kar ustreza trenutni politiki, ta ima moč, denar in vpliv na medije, vse to pa politiki dobijo z glasovi na volitvah. To, kar ob obletnicah in raznih priložnostih govorijo politiki, nato na široko razbobnajo mediji, nekateri njihove besede še podkrepijo, saj se vedno najdejo novinarji ali uredniki, ki imajo skupne interese s politiki. Informativni ali propagandni mehanizem deluje naprej in je v tem primeru, s svojo »resnico«, preplavil velik del sveta. Spomnimo se na več desetletij trajajočo hladno vojno med vzhodnim in zahodnim blokom in da se je ta oblika »vojskovanja« na nek način začela prav v Trstu. »Železna zavesa« ali

»bojna črta« je sekala prav ta naš prostor. Tu je namreč prišlo do prvega stika in tudi prvega konflikta med vzhodnimi in zahodnimi zavezniškimi silami, saj se je morala domača osvobodilna vojska, da bi se izognila spopadu, umakniti iz mesta in ga prepustili zavezniku. Anglo-ameriška uprava je v skladu s svojo tradicijo z manjšimi korekcijami uveljavila staro italijansko zakonodajo, tisto iz časov fašizma, in zaposlila bivše italijanske kadre, tudi fašiste in kolaboracioniste. Odnosi med Jugoslavijo in zahodnimi zavezniki so se skrhalo in začeli zaostrovati, nekdanji zavezniki so postali potencialni sovražniki, njihovi sodelavci pa sumljivi »vohuni«, in tu je bil tudi povod ali vzrok za nove žalostne in celo tragične zgodbe, ki so jih doživeli naši ljudje.

Bolj malo so znani povojni poboji v Italiji. O tem so pripovedovali že ljudje ki so se ob koncu vojne vračali proti domu. Nek tržaški novinar mi je pripovedoval, da so v Italiji po vojni pobili več kot dvajset tisoč fašistov in kolaboracionistov pa še koga. Prav v Trstu sta se pred sprejemom zakona o spominskem dnevu na eksodus in fojbe marca 1998 srečala predstavnika desnice in levice, Luciano Violante in Gianfranco Fini, ter se dogovorila, to trdijo nekateri novinarji, da teh svojih ran ne bodo odpirali, saj to ni v njihovem nacionalnem in tudi ne v strankarskem interesu, ampak bodo to

povojno breme prevailili na sosede. Leta 2004 so sprejeli zakon o spominskem dnevu, 10. februarja 2007 pa so slavnostno odkrili monumentalni spomenik pri Bazovici. Prav v tem kraju, kjer imamo Slovenci svoj spomenik žrtvam prvega tržaškega procesa iz leta 1930, tu ob tej jami in v teh krajih, kjer so med vojno počeli najhujša grozodejstva. Italijanska državna televizija je za spominski dan predvajala žaljiv propagandni film, predsednik države Giorgio Napolitano pa je to obdobje »odkrivanja zgodovine« sklenil z govorom o etničnem čiščenju, »slovanskem ekspanzionizmu«, »barbarstvu« in podobnih obtožbah na naš račun. Mlada slovenska država je prav v tem času zbrala dovolj poguma in odkrila svoja povojna grobišča, posmrtno ostanke pa dostojno pokopala. Ob tem se mi postavlja vprašanje: Pa menda ja ne bi radi naši sosede svoje kosti izpod svoje preproge pometli v naše grobove?

»Slovenija je ob tem naivno nasedla Italijanom, češ da jim gre za ugotavljanje resnice,« mi je v pogovoru na to temo dejal dr. Jože Pirjevec, »pa jim ne gre za to. Kajti, to resnico bi lahko že zdavnaj ugotovili, spiski so že zdavnaj pripravljeni in če bi bila res prisotna želja po resnici, bi se to lahko že zdavnaj uredilo in za vsako žrtev poimensko izvedelo, od kod prihaja, kje in kako je končala. Vendar v bistvu to nikogar ne zanima.«

Kaj jih torej zanima, samo interes pri volitvah, ali se za tem skriva tudi stalno netenje spora s sosedi, je to nadaljevanje nacionalistične politike ali celo fašistične? Zakaj morajo to plačevati prav naši rojaki v zamejstvu? Kljub neki navezanosti Ljubljane na Italijo je Slovenija samostojna država, ki se ukvarja pretežno s svojimi problemi, drugo pa gre mimo. Slovenci v Italiji pa so tam, ostajajo izpostavljeni dnevni politiki, medijski propagandi in odzivu ulice, oni so po potrebi dnevne politike »infoibatori«, tisti barbari ali pa potomci onih, ki so metali ljudi v fojbe. Tudi zato si na ulicah in v uradih Trsta marsikdo ne upa govoriti po slovensko.

Najbolj strnjeno mi je problem nerešenih zgodovinskih vprašanjih in njihovo izkrivljanje v nekem pogovoru povzel prof. Milan Pahor: »Najprej gre za dva nivoja. Prvi je ta, da je Italija agresorski narod, ki je najprej izvajal agresijo nad svojimi državljani (Slovenci in Hrvati, ki so ostali za rapalsko mejo, op. avtorja), in nato še agresijo na Jugoslavijo oziroma Slovenijo, Hrvaško in Črno goro, če govorimo o sedanjih državah. To se želi skriti in to začenjajo sedaj izkrivljati zaradi ene epizode, ki se je zgodila po vojni, tega neljubega dogodka, fojbe. To moramo seveda obsoditi, ampak fojbe ne morejo postati odrešitev Italije, ne morejo prevladati krivde genocida in etnocida na sosedo, ki tega sploh ni izvajala. Sploh pa ne moremo sprejeti trditve, da so

nekateri končali v fojbah samo zato, ker so bili Italijani, ob tem pa pozabiti na vse drugo.

Drugi nivo pa je izkrivljanje drugih zgodovinskih krivic, in te so še hujše: požig Narodnega doma in drugih kulturnih domov, bazoviške žrtve. Ob tem je treba povedati, da za njih žrtve iz časa NOB niso noben problem, saj so tudi sami imeli 'resistenco'. Če priznajo tiste predvojne, pa še Rab in Gonars, bi s tem priznali, da je italijanska država izvajala nasilje nad Slovenci in Hrvati.

Tretji nivo pa je, kako se o tem piše. Tu ne ostajamo samo pri propagandi desnice, tu se pozna širši konsenz, ki sega do levice. Tu se desnica, obremenjena s fašizmom, in del levice, obremenjen s komunizmom, dobita skupaj in mislijo, da bodo zabrisali grobove, da se bodo oprali. Grešni kozli pa ostajamo tisti, ki smo vmes, in to smo manjšine, posebej naša manjšina, ki ima to posebnost, da se je odločno postavila v tabor antifašistov.«

Pa še bi lahko nadaljevali: o prastrahu do Slovanov, ki še vedno živi v Trstu, o zaprtosti nekaterih krogov, ki se nočejo odpreti do drugih kultur, pa o raznih drugih predsodkih, ki so ostali iz časov iredentizma, fašizma, druge svetovne vojne in hladne vojne.

Italijanska javnost je pod vplivom svojih medijev, ti pa so pod nadzorom njihove politike. Druge plati zvona ne slišijo več. Nekoč sta se skoraj po vsej Italiji poslušala in gledala koprski radio in televizija. Odkar je nova slovenska politika ob osamosvajanju ustregla italijanski desnici in zaprla ali razprodala oddajniški sistem v Italiji, smo izgubili vse možnosti, da povemo in razložimo tudi našo plat zgodbe. Kako naivno je naša nova politična elita verjela, da bo lahko vse pojasnila, vsa sporna vprašanja in nesoglasja o preteklosti, s skupnim poročilom slovensko-italijanskih zgodovinarjev. Koga pa v Italiji, z izjemo naše manjšine in dela strokovne javnosti, briga za razlaganje skupne resnice? Ob tem se poraja tudi vprašanje, ali oni rabijo resnico kot protiutež laži. A ni ta še vedno v interesu zahodne desničarske propagande, da se vsaj v podtalnicah med zahodnim in slovanskim svetom še ohranja meje in hladno vojno?

Kljub vsemu, kar je Jordan Zahar doživel, pa ne sovraži Italijanov, in tudi ne Nemcev, kot bi lahko kdo napačno sklepal. Z Nemci se je dobro ujel pri delu in razvil pravo medsebojno spoštovanje. Vendar Nemci so svojo krivdo priznali, Italijani pa so večinoma vse pozabili in sedaj nekateri celo spreminjajo resnico. Jordan je tak kot njegova mama, ki je veliko hudega doživela med fašizmom, a ko je ob razpadu Italije videla, da lahko

porazene vojake reši internacije s civilnimi oblekami, jim je razdelila obleke svojega moža, pa čeprav je dobro vedela, da je ta vojska njen narod pošiljala v koncentracijska taborišča.

S kakšnim veseljem je pripovedoval, kako je prav pred kratkim v njegovo osmico prišel uglajen gospod, Italijan, in si začel z velikim zanimanjem ogledovati fotografijo hidrokrilca PT-150 z norveško zastavo, ki jo ima Jordan na častnem mestu med drugimi slikami. Kozarrec vina sprosti besedo in med njima je stekel pravi prijateljski pogovor. Gospod je povedal, da je s Sicilije in da je kapetan podobnega gliserja, vendar italijanske firme »Rodriquez Cantieri Navali«. Jordan mu je pokazal še druge slike in povedal, da je on konstruktor tega gliserja, pa še Rodriquezov prijatelj. Kapetan ga je pri priči povabil skupaj z ženo na brezplačno vožnjo do Poreča in drugih istrskih mest. Jordana je ob tem za trenutek, kot bolečina igle, prešinila navezava: »Collotti s Sicilije, njegovi pajdaši iz istrskih mest ...«, a je hitro zbrisal to misel, saj so sedaj ta istrska mesta prava turistična Meka. Tu sedaj živijo prijateljski ljudje in tudi pri kapitanu ni zaznal niti sence sovraštva, ampak samo zelo iskreno spoštovanje, ki mu ga je iz srca rad izkazal. Ko bi le več takih ljudi prišlo v Trst.

Jordan ima veliko prijateljev tudi med tržaškimi Italijani, z njimi se je rad družil in se še rad družil, seveda z Italijani, ne pa s fašisti in nacionalisti. On, kot tudi večina drugih zamejcev, to dobro loči. Tega pa nekoč niso znali ločiti v naše kraje priseljeni slovenski politiki, ki so enostavno enačili pojma fašist in Italijan, ter po končani vojni s tem odnosom naredili veliko škode v sožitju dveh narodov. Še danes se sliši za podobne poenostavitve, saj tudi pri nas marsikdo ne ve, da so tudi v Italiji imeli svoje partizane in močno antifašistično gibanje, da so se številni italijanski vojaki ob razpadu Italije vključevali v naše partizanske vrste, da so se med slovenskimi in italijanskimi antifašisti prepletale tudi prijateljske vezi, pa ne samo politične, ampak tudi tiste pristne človeške. Koliko mešanih zakonov imamo in koliko italijanskih priimkov je med Slovenci. Tisti politiki, ki niso poznali ali hoteli priznati te ločitve, so prav tako sokrivi za eksodus Italijanov z jugoslovanskega ozemlja. S tem so pomagali tistim italijanskim politikom, ki so te ljudi zaradi volilnih glasov vabili čez mejo, pa tudi strategom hladne vojne, ki so iskali dodatne argumente za zaostrovanje odnosov med Vzhodom in Zahodom. Priseljevanje italijanskih optantov je potem dokončno spremenilo narodnostno in politično razmerje na Tržaškem in zagrenilo življenje slovenskim

domačinom in ponovno skrhalo odnose med narodom.

Ta žalostna primorska zgodba, ki jo je z vso grenkobo okusil tudi Jordan, se je začela leta 1866 na severu s plebiscitom v Slovenski Benečiji, se zatem odvijala čez obe svetovni vojni in nato strnila na jugu ob reševanju Tržaškega vprašanja. Po delnih in nedokončnih rešitvah s Pariškim mirovnim sporazumom in nato z Londonskem memorandumom je bila meja dokončno urejena šele z Osimskimi sporazumi leta 1975. A še vedno se pogosto čuti nepotešeno lakoto po ozemljih na vzhodni strani Jadrana.

Primorske kraje je najprej hudo prizadela prva svetovna vojna, saj je prav tu potekala soška fronta, marsikateri slovenski soldat avstro-ogrske vojske je za vedno izginil v italijanskih taboriščih, nato fašizem in izseljevanje ter končno druga svetovna vojna. To krvavo obdobje je tako rekoč zdesetkalo primorske Slovence. Ob slovenskem emonocentrizmu in italijanski propagandi smo že skorajda pozabili, da je pred eksodusom Italijanov bil tudi eksodus Slovencev in Hrvatov, ki so bežali čez rapalsko mejo. Po starih jugoslovanskih virih je med obema vojnama v več valovih prešlo mejo približno sto tisoč Slovencev in Hrvatov. K temu je treba dodati izseljevanje v Argentino in druge čezmorske

države. Po vojni in po prestavitvi meje je ta prvi slovenski eksodus zasenčil drugi, to je množični odhod ljudi, ki so optirali za Italijo. Ta selitev nam je časovno bliže in tudi zelo dobro je bila podprta z izrednim propagandnim mehanizmom hladne vojne.

Čeprav so se številni slovenski begunci po razpadu Italije ali po vojni vrnili v svoje kraje, se je razmerje med narodoma popolnoma spremenilo. Primerjajmo dva podatka na popisu iz leta 1910: v Trstu in primestnih vaseh je živelo skoraj 60 tisoč prebivalcev, ki si je ob iredentističnih izpadih Italijanov upalo uporabljati slovenski jezik. Trst je bil torej največje slovensko mesto, v njem je živelo več Slovencev kot v Ljubljani, bil je središče slovenskega kapitala, trgovine in kulture. Na prvem povojnem popisu leta 1961, na katerem je bilo tudi vprašanje o občevalnem jeziku, pa se je za Slovence opredelilo le dobrih 15 tisoč prebivalcev občine Trst, v kateri so zajete iste primestne vasi. Kaj se je v tem vmesnem času zgodilo v Trstu, Gorici pa v vsem prostoru od Doberdoba do Kanalske doline, Trente, Ilirske Bistrice in Dragonje? Veljalo bi primerjati številke in ugotoviti, za koliko se je v teh desetletjih zmanjšalo število Italijanov v slovenski Istri in za koliko Slovencev v Tržaški, Goriški in Videmski pokrajini. Zagotovo bi dobili podatek, ki bi pokazal, da smo Slovenci utrpeli neprimerljivo večji osip kot pa Italijani. Slovenci pa ob

tem ne moremo škoditi zraven tega, kar se je dogajalo v hrvaškem delu Istre, Kvarnerju in Dalmaciji, tam so se podobne zgodbe, kot je ta Jordanova, odvijale tudi s hrvaškim narodom, niti ne tistega, kar se je dogajalo v Črni gori, Albaniji, Grčiji, ali še prej v Afriki. To so druge zgodbe, ki pa imajo skupnega protagonista – italijanski fašizem.

Ko govorim o občevalnem jeziku, maternem jeziku ali pripadnosti narodu, se vedno spomnim zgodbice, ki mi jo je pripovedoval nono že v otroških letih. Neka lepa mlada deklica iz slovenske vasi je šla za deklo v Italijo. Ko je čez eno leto prišla domov na počitnice, je govorila samo po italijansko. Tako lepo se ji je zdelo, da je v tujini postala »signorina italiana«. Ko se je pred fanti kot kokoš šopirila po dvorišču in z nogami drezala po klinih grabelj, prav tistih, s katerimi je še prej-šnje leto grabila seno, in spraševala »Che cos' è questo?« (Kaj je to?), je pri tem malo preveč pritisnila z nogo na kline. Takrat se je ročaj te stvari dvignil in jo usekal po nosu, pa je zatulila: »Preklete grablje!«

Ta zgodba me spominja tudi na nekega mojega sorodnika iz Trsta. Njihov nono je bil prav tako zaveden borec za slovenstvo kot moj. Prvič, ko sem ga v življenju srečal z njegovim sinom, sem bil že v srednji šoli, pa me je že ob začetku pogovora prosil, naj zaradi sina

govorimo italijansko, saj fant ne razume slovensko. Ko sem ga vprašal, kako to, mi je odgovoril: »Pa kako misliš ti, da bi jaz lahko imel tako dobro službo (imel je tudi mercedesa) in da bi moj sin lahko hodil v tako dobro šolo, kot lahko hodiš ti?«

Pa še ena: V neki trgovini ob slovenski meji, kjer sem se včasih ustavil, saj je bila ob poti, so razumeli samo italijansko. Večkrat sem gledal, če nad blagajno, kjer je pogosto sedel stari lastnik, še vedno piše »Qui si parla soltanto italiano!« (Tu se govori samo italijansko). Jaz sem vedno najprej pozdravil in vprašal po slovensko, vendar sem vedno dobil odgovor: »Non capisco!« Sem pa potem vedno pokazal, da pa jaz znam italijansko. V trgovini so imeli celo zaposlenega prodajalca, ki je znal hrvaško, in če kupec ni razumel italijansko, so poklicali tega, da je z njim lahko govoril hrvaško. Nekoč sem v to trgovino peljal tudi očeta. Ko sva prišla do blagajne, sem opazil, da sta z lastnikom stara znanca: »O Andrej, že dolgo te nisem videl?« Lastnik pa: »A ti si, Danilo.« Nato sta, kljub izrazito vidnim naporom in skriti nejevolji Andreja, klepetala v našem domačem slovenskem narečju, dokler se blagajni niso približali drugi kupci. Zunaj mi je oče povedal, da je to njegov sošolec iz sosednje vasi, ki je ostala v Italiji. Skupaj sta hodila v šolo, v kateri jim je italijanski učitelj s

pretepanjem, zapiranjem in poniževanjem ubijal v glavo strah in komplekse manjvrednosti slovenskega naroda.

Takih in podobnih zgodb o ljudeh, ki so v teh posebnih političnih in zgodovinskih razmerah zaradi različnih razlogov, strahu, pritiska ali lastnih interesov, hote ali ne, pozabili na svoj materni jezik, bi vam ljudje našteli več deset tisoč. Marsikaj zanimivega bi vam lahko povedali tudi o nekaterih borcih za »italijanski Trst«, že o slovenskem tržaškem fantiču Viljemu Oberdanku, ki je nato postal znan italijanski iredentist in terorist ter narodni heroj Guglielmo Oberdan, pa o nekaterih današnjih bolj ali manj znanih tržaških desničarjih. Marsikaj je vplivalo na »prečiščenje primorskega naroda« že pred vojno. Tisti, ki so bili nagnjeni k sodelovanju z novim gospodarjem, pa so že prej sprejeli njegov jezik, novo ime in kulturo ter postali Italijani. Svojo narodnost so v fašističnem sistemu lahko najbolj skrili prav z junaskim janičarstvom, tako kot tudi prej omenjeni slovenski fant Josip Kobolj, ki je postal Giuseppe Cobolli, italijanski plemenitaš Gigli in minister. Seveda njega ni nihče ukradel in vzgojil v fašista, v tem primeru ni šlo za neko asimilacijo v posebnih razmerah, ampak za zelo jasno osebno opredelitev.

Na Primorskem marsikdo hudo zameri italijanskim politikantom, ki svojo politiko gradijo na podcenjevanju svojih sosedov, nacionalizmu, ki skrivajo svojo krivdo in obtožujejo nekdanji podjarmljeni narod zločinstva samo zato, ker je po dolgih desetletjih mučenja dvignil glavo in se začel braniti. S tem seveda v interesu svojega naroda skrivajo njegova nečastna dejanja iz polpretekle zgodovine in preusmerjajo pozornost na druge. Na Primorskem pa zamerimo tudi nekaterim slovenskim politikom, ki nočejo razumeti tega našega prostora in se obnašajo, kot da hlapčujejo tujim interesom. Vsaj nekateri zamerimo tudi tistim, ki ne poznajo več narodnega ponosa. Ne gre samo za držo kakšnega zunanjega ministra ali drugega državnika, ampak za odnos ljudi iz našega vsakdana, kot na primer nekega lastnika lokala na naši strani meje, ki je od svojih zaposlenih zahteval, da goste najprej pozdravijo po italijansko. Tu so še risarji zemljevidov, ki slovenskim krajem na oni strani meje napišejo samo italijanska imena, in vsi, ki se že ob prehodu čez mejo v prvi slovenski vasi silijo govoriti italijansko ali pa jih je sram uprašati slovensko.

Posebej hudo je, da na naše rojake onstran meje ne pozabljajo samo Slovenci iz notranjosti naše države, ampak celo številni Primorci, ki se jim je meja dokončno zapisala v spomin. Ta meja je očitno opravila svoje

poslanstvo tako temeljito in globoko v zavesti ljudi, da nekateri s svojo politiko, obnašanjem ali dejanji to delitev in odtujevanje Primorcev poglobljajo še naprej. Celo državni »primorski praznik združitve Primorske z matično domovino« smo postavili v spomin na pariško mirovno pogodbo, ki je z novo mejo odrezala zgodovinski središči Primorske, Trst in Gorico, od njunega širokega zaledja, ne pa na kašen drug dogodek, kot so požig Narodnega doma v Trstu ali pa propad fašistične Italije in splošna vstaja na Primorskem, ki bi ohranjal skupni spomin. Res je, da je s to novo, pravičnejšo mejo od rapalske, velik del Primorske prišel pod matično streho, da smo si tu ustvarili novo državo, nove gospodarske in kulturne centre, vendar Primorci, ki so ostali onkraj, morajo ostati in živeti kot del tega naroda. Pozabili smo na nekdanje besede o skupnem kulturnem prostoru in pristali na prikrito ohranjanje meje. Še naše največje umetnike ali strokovnjake z one strani meje morajo najprej priznati v tujini, da se potem kot senzacija pojavijo v našem prostoru. Jordan Zahar, eden največjih slovenskih ladijskih konstruktorjev, je pri svojem narodu v Sloveniji neznana oseba.

Da strnem komentar: To se dogaja tudi zaradi našega odnosa do temeljev in stebrov naše zgodovine, ker se prepuščamo vplivom tistih, ki so nam jo v preteklosti pisali. Na posamezne zgodovinske dogodke, ki nam jih

nekateri izpostavljajo, ne moremo gledati skozi očala sedanjega časa, s pogledom z naslanjača na knjigo ali pa na ekran. Najmanj pa skozi očala politikov in raznih šarlatanov, ki skušajo tragedijo ljudi ali narodov, ki so veliko izgubili zaradi vojne, še sedaj izkoriščati za svoje trenutne politične interese, ohranjanje starih ali razvijanje novih sovražnosti med narodi. Te politike in politikante, med slednje uvrščam tudi nekatere zgodovinarje, publiciste in novinarje, pa če to počnejo zavestno ali pa iz neznanja, bi morali opozoriti, da je bil najprej italijanski nacionalizem, nato fašizem, ki je zrasel iz svetovnega nazora in denarja tistih, ki so se ustrašili prebujajočih se delavnih množic in napredka humanitarne miselnosti srednjega razreda ter intelektualcev. Sedaj je pa čas za mir. Tisti, ki bi radi v miru razčiščevali vse bolj oddaljeno preteklost, pa bi morali pogledati tudi nekoliko širše, najprej na pogoje, vzroke, razvoj dogajanja in šele nato na posledice.

Spomnimo se boja za nove kolonije, novo prevlado v svetu, prve svetovne morije in njenih posledic, povojnih razmer, revščine in idej boljševistične revolucije v Rusiji, kjer so komunisti kot politična večina (boljševiki) s silo prevzeli oblast vladajoči manjšini (manjševikom), in tako ustvarili po kratkotrajni utopični pariški komuni prvo proletarsko državo, ki se je obdržala in sprožila pomembne spremembe v svetu. V povojni Nemčiji so

ustanovili Weimarsko republiko, v kateri so na prvih volitvah prišli na oblast socialisti, tudi italijanska levica je postajala vse močnejša in grozila s prevzemom oblasti. Nezadovoljstvo ljudi je samo naraščalo.

Posebej napeto je postajalo v naših krajih, ki jih je nova rapalska meja odrezala od matične domovine. Italija jih je dobila predvsem po zaslugi Angležev in Američanov, v zahvalo, da je obrnila hrbet svojim germanskim kolegom. Primorski Slovenci so tako razočarani spoznali podlost visoke politike novih svetovnih gospodarjev, ki so se tudi tu, tako kot v afriških kolonijah, obnašali po dva tisoč let stari Cezarjevi strategiji »Divide et impera«. Že od pomladi narodov in velikih taborov so si zaman prizadevali za priključitev k novi skupni Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, o kateri so že dolgo sanjali, posebej v Trstu. Še vedno pa so verjeli v demokracijo, zato se niso odločili za boj s terorjem, pretepaškimi bandami in z orožjem, ampak za demokratični nastop na volitvah s svojo jugoslovansko socialdemokratsko stranko, ki si je prizadevala za samoodločbo narodov in priključitev k Jugoslaviji. To pravico so Slovincem načeloma priznavali tudi italijanski komunisti, vendar očitno le zato, da bi pridobivali glasove. Italijanska skrajna desnica, nacionalisti in iredentisti, je medtem ustanavljala pretepaške fašistične škvadre, ki

so že 4. avgusta 1919 zažgale slovenski Delavski dom v Trstu.

Leta 1920 so v Trstu ustanovili prve prave oborožene fašistične čete v Italiji. Te čete in razne skupine ali škvadre so že istega leta začele napadati levo usmerjene delavce in požigati slovenske narodno-kulturne domove v Trstu in okoliških krajih. Danes se omenja predvsem požig slovenskega Narodnega doma v Trstu 13. julija 1920, vendar so v tistih letih po nekaterih podatkih požgali in porušili, napadli in poškodovali več kot 130 stavb slovenskih društev, napadali so tudi slovenske banke, trgovine in delavnice, večkrat so razdeljali prostore časopisov »Edinost« in »Delo«, 20 delavskih zbornic in več zadrug. V Julijski krajini so se borili, kot so sami propagirali, proti najhujšemu sovražniku Italije, to je »slavocomunizmu«. So pa očitno med te »slavocomuniste« šteli tudi slovenske duhovnike, saj so kmalu začeli preganjati tudi njih, jim groziti, celo streljati nanje, kot na primer že leta 1921 na že omenjenega župnika Franca Malalana, kasneje pa so jih pošiljali v konfinacijo na jug Italije. Obenem so tu začeli izvajati tako imenovano »bonifikacijo«, kar pa ne pomeni izsuševanje močvirnatega terena, ampak priseljevanje Italijanov in spreminjanje narodnostne strukture prebivalstva.

Ti prvi škvadristični ali fašistični napadi so povezali italijanske, slovenskime in hrvaškime komuniste in socialiste s skupnim antifašizmom, oboji so bili njihovi politični nasprotniki in tudi prve žrteve. To zavezništvo je kljub političnim ozadjem boja za meje dobilo med določenim delom prebivalstva pravi značaj fratellanze ali bratstva, ki pa je trajalo samo do razmejevanja po osvoboditvi in se sezulo ob kominformu.

Danes se pogosto pozablja, da so s terorjem, požiganjem in streljanjem na Slovence, v Strunjanu celo na otroke, začeli fašisti. Svoje prave barve so pokazali tudi ob volitvah 15. maja 1921, ko so napadli volišča v slovenskih vaseh. V Osapski dolini so jih domačini pričakali na barikadah, v Marezigah pa so jim odgovorili s pravim spontanim bojnim protinapadom. Sledilo je pretepanje, pitje olja, mučenje do smrti, Gentilejva reforma šolstva, prepoved javne slovenske besede in pesmi, poitalijančevanje imen, priimkov, vasi in mest, kar pol milijona slovanskih imen je bilo spremenjenih.

Deset let terorja so vzdržali Slovenci, preden so njihovi tigrovci prvič odgovorili z atentatom na najhujše huj-skače. Sledil je znani tržaški proces, streljanje na Bazovici, množično zapiranje Slovencev, konfinacije, izseljevanja in bežanje čez mejo. Nato je fašistična Italija brez vojne napovedi napadla Jugoslavijo, tu so njene

fašistične in redne vojaške enote skupaj s kolaboracionisti pobijale, požigale in zapirale ljudi v zapore, mučilnice in koncentracijska taborišča. Angleži v filmu »Fascist Legasi«, ki odkriva zamolčane italijanske zločine in skrite ameriške in britanske interese, ugotavljajo, da so Italijani s svojimi kolaboracionisti krivi za več sto tisoč mrtvih na tem delu Balkana, ki so ga okupiral. V dobrih dveh letih okupacije so za Jugoslovane in Albance odprli približno 200 taborišč, v katera so zaprli več kot 150 tisoč ljudi, samo na Rabu je umrlo skoraj 15 tisoč ljudi. V skupnem poročilu slovensko-italijanskih zgodovinarjev je zapisano, da so internirali več kot 30 tisoč Slovencev, v večini civilistov, žensk in otok. V to niso všteti primorski Slovenci, ki so bili italijanski državljani. Fašisti so bili pravi specialisti za mučenje, požiganje in druge oblike teroriziranja civilnega prebivalstva. Najhujše zločine so počeli nad nedolžnim prebivalstvom na Hrvaškem in v Črni gori, pogosto skupaj s četniki in ustaši, pa tudi tu na Primorskem.

Z vidika številčk je težko primerjati italijanske in nemške ali pa japonske zločine, vendar ti so bili storjeni pri nas, nad našimi ljudmi. Priznati je treba, da so bili tudi Italijani žrtve fašizma in kasneje nacizma, da so se tudi oni uprli temu pobijanju, vendar zgodovinsko dejstvo je, da so njihovi skrajneži začeli s tem sovraštvom, da so njihovi fašisti hoteli zbrisati naš narod, da so oni

skupaj z Nemci in drugimi sosedi napadli takratno Jugoslavijo in začeli vojno, ki je na tem ozemlju zahtevala poldrugi milijon življenj, nekateri trdijo, da skoraj dva milijona. Če ne bi bilo vojne, ne bi bilo tudi povojnih pobojev in tudi mrtvih zaradi lakote in bolezni, ki spremljajo take morije.

Ob upravičenem izpostavljanju holokavsta in drugih nemških zločinov se pozablja, da je bil Mussolinijev fašizem prvi tovrstni skrajni desničarski diktatorski sistem in da je Hitler vsaj na začetku razvijal nacizem prav na osnovi Mussolinijevih izkušenj. Da so hrepeneli po slavi Rimskega imperija, ne pa po kulturi renesanse. Oba sta zrasla iz socialističnega »lunpen proletariata«, ki si je takrat začel prilascati nekatere izredno popularne ideje socializma, da bi lahko s pomočjo velikega kapitala in nacionalističnega ter rasiističnega populizma prišel do totalitarne oblasti. Mussolini je bil najprej urednik socialističnega časopisa, svojo zadnjo republiko pa je imenoval Socialna republika Salo. Hitler je svojo stranko že v začetku imenoval Nacional-socialistična nemška delavska stranka. Tudi z organizirano gonjo proti manjvrednim narodom so prednjačili italijanski fašisti: požig slovenskega Narodnega doma v Trstu in drugih kulturnih domov je bil že leta 1920. Pohod na Rim je bil leta 1922, požig Reichstaga v Berlinu, ki so ga opravili

nacional-socialisti in ga naprtili komunistom, da ne bi zmagali na volitvah, pa šele leta 1933. Hitler je prišel na oblast dobrih deset let za Mussolinijem, »kristalno noč« in požig sinagog pa je izvedel leta 1938.

Fašizem je bil na začetku za svetovno vladajočo elito ali natančneje za desničarje in razne konservativce najbolj učinkovita protiutež novi sovjetski državi, ki je preživela prve protinapade in blokade ter sprožila pravo prebujanje delavskih množic po vsem svetu. Novi komunistični državi so v strahu pred uspehom napovedale vojno številne konservativne države in poslale svoje enote na njeno ozemlje ali na Poljsko. Britanski, francoski in ameriški ekspedicijski korpusi so se izkrkali v Murmansku in drugih pristaniščih na severu Rusije; na vzhodni obali Sibirije pa japonske, ameriške in kanadske enote. Namen vseh teh enot je bila pomoč beli gardi oz. enotam, ki so ostale zveste carju in so se borile proti Rdeči armadi. Posebno vlogo je pri tem odigrala tudi nova republika Poljska, ki je leta 1920, skupaj z enotami Antante, hudo porazila sovjetsko armado, leta 1926 z državnim udarom vzpostavila diktaturo, leta 1936 pa sklenila nenapadalni pakt z nacistično Nemčijo. V Sovjetski zvezi so se v tem času dogajale nove spremembe. Po smrti vodje revolucije in utemeljitelja nove države Vladimirja Iliča Lenina leta 1924 je vso oblast prevzel Stalin, ki je sicer na drugih

ideoloških temeljih s čistkami in poboji vzpostavi podobno diktaturo kot Mussolini ali Hitler, s slednjim je tudi sklenil pakt in nato napadel Poljsko. Milijonske žrtve stalinizma so ostale skrite še dolgo po drugi svetovni vojni, tudi v Trstu so vidalijevci povzdigovali Stalina v zvezde.

V Veliki Britaniji je leta 1924 zmagala delavsko usmerjena stranka, ki se še danes imenuje laburistična. Ta je bila na oblasti manj kot eno leto, vendar je v tem času takoj priznala novo sovjetsko državo.

V Španiji sta se na oblasti menjavali levica in desnica. Leta 1923 je general Primo de Ravera s pomočjo vojske in kralja izvedel državni udar, zgled mu je bil Mussolini, podporo je imel tudi v Cerkvi. Začne se govoriti o klerofašizmu. Leta 1931 zmagajo na volitvah socialisti in republikanci ter razglasijo republiko. Leta 1936 je general Francisco Franco izvedel puč proti legitimno izvoljeni levičarski vladi in začel z državljansko vojno. Pri tem mu je prvi priskočil na pomoč Mussolini, nato pa še Hitler. Španski republikanski ali ljudski armadi so prišli na pomoč mednarodni delavski bataljoni z vseh koncev sveta, ki pa se fašističnemu bojnemu stroju niso mogli uspešno upreti. Med prostovoljci je bil tudi pisatelj Ernest Hemingway, ki je za svojo

uspešnico na temo iz te vojne izbral zelo zgovoren naslov »Komu zvoní«.

Triletna španska državljanska vojna je imela izredno velik odmev tudi na Primorskem oziroma v Julijski krajini. V njej se je na strani republikancev, torej tudi proti Mussolinijevim enotam, borilo približno 100 primorskih prostovoljcev, ki so po vrnitvi postali jedro odpora proti fašizmu, kar je podrobno opisano v zborniku referatov s koprskega simpozija »Slovenci v španski državljanski vojni«.

Da se bliža velika vojna mednarodnih razsežnosti, sta svet opozarjala tudi druga italijanska kolonialistična avantura v Abesiniji leta 1935 in množično iztrebljanje beduinov v Libiji. Tudi tu ni šlo za klasičen vojni napad, ampak za množično pobijanje »manjvrednih« ljudi in njihovo izčrpavanje v koncentracijskih taboriščih.

Šteje se, da se je druga svetovna vojna začela 1. septembra 1939 z napadom na Poljsko, vendar so dogajanja v Španiji in Afriki prava uvertura v veliko opero grozodejstev, ki bodo ostala zapisana v zgodovini človeštva kot največja sramota naše civilizacije. Teh niso zakrivali samo Italijani, Nemci in Japonci, ampak tudi »bojevniki« in vojske številnih kvizlinških držav. Leta 1940 so Nemčija, Italija in Japonska sklenile trojni pakt. K temu so pristopile nekatere naše sosede in nekatere

druge države, med temi tudi takratna Jugoslavija. Po znanem vojaškem puču in preklicu pristopa je 6. 4. 1941 sledil usklajen napad in razkosanje Jugoslavije.

Mogoče je prav zaradi tega nekoliko zakasnela izvedba načrta Barbarossa, vendar treba je priznati, da je največjo težo druge svetovne vojne nosila Sovjetska zveza, ki je zadala elitnim nemškim enotam odločilni poraz pri Stalingradu že februarja 1943. Na ruski fronti so se skupaj z Nemci borile izbrane italijanske enote, ki so s seboj prisilno privlekle za svojo zabavo številna slovenska dekleta iz naših krajev. Spomnimo se tudi, da je do izkrcaja zahodnih zaveznikov na Siciliji prišlo po preobratu na vzhodni fronti, do ključnega izkrcaja v Normandiji pa šele junija 1944, torej več kot leto po začetku sovjetske protiofenzive.

Tudi podatki o končnih bojih so zelo zgovorni: v Trst je prva prišla Jugoslovanska armada že 1. maja 1945, pri osvobajanju mesta so ji pomagali domači aktivisti in delavski bataljoni, anglo-ameriške enote pa so vstopile šele naslednji dan, ko je mesto že praznovalo osvoboditev, in pomagale s težkim orožjem le pri napadu na zadnje utrjene bunkerje. Namesto da bi skupaj praznovali, so od jugoslovanske vojske zahtevali, da zapusti mesto. V teh dneh so partizanske enote dokončno osvobodile vsa primorska mesta.

*Nemčija je kapitulirala 9. 5. 1945, vendar so njihove enote in kolaboracionistične vojske z vsega Balkana večinoma zavrnile splošno amnestijo in se niso hotele predati Jugoslovanski armadi ter so nadaljevale z bojem do 15. maja 1945. Po uradnem koncu druge svetovne vojne, ki ga danes slavimo kot dan miru in dan nove Evrope, je bilo v Jugoslaviji še ogromno mrtvih. Ti, ki so bežali, so se dobro zavedali, da z Američani in Angleži niso počeli takih grozot kot z »manjvrednimi«
balkanskimi narodi in rasami. Vedeli so tudi, da nekateri ameriški in angleški politiki in generali kljub Jaltskemu dogovoru sanjajo o združitvi z nemško armado in o skupnem napadu na Moskvo; da bi lahko dosegli to, kar ob koncu prve svetovne vojne niso uspeli. Vojna morija pa se je končala šele po najhujšem bojnem dejanju nad civilnim prebivalstvom - uporabi dveh atomskih bomb na Japonskem.*

Druga svetovna vojna se je z vsemi proklamacijami, slavi in mirovnimi sporazumi formalno končala, vendar se na prikrit način tudi nadaljevala z novo obliko hladne vojne, vse do padca berlinskega zidu ali bolj točno »rdeče Moskve«. V tistem času in povojnih razmerah, ko je bila Italija že na robu zmage levice, bi kakršno koli pogrevanje zločinov fašizma lahko prevesilo politično tehniko. Za zahodne zaveznike je postal Nürnberški proces očitno že zadovoljiv obračun z nekdanjimi

souvražniki. Jugoslavija je sestavila seznam 800 italijanskih vojnih zločincev, med temi sta bila tudi krvooločna generala Roatta in Birolli, a zahodni zavezniki se za te italijanske vojne zločince niso zganili. Nobenega niso izročili ali pa mu sami sodili, v strahu pred »komunistično nevarnostjo« so te zločine raje pometli pod preprogo. Italijani so sicer ob koncu vojne ubili Mussolinija in številne fašistične zlikovce, ki so jih poznali iz notranjih obračunov, vendar 1200 vojnih zločincev, ki si so jih zahtevale Jugoslavija, Albanija, Grčija in kasneje še Etiopija, je ostalo nekaznovanih. S predajo italijanske vojske zaveznikom je namreč najslavnejši fašistični vojskovodja, maršal Badoglio, ki se je v Abesiniji »proslavil« z uporabo prepovedanih bojnih plinov za množično pobijanje in z napadi na postojanke Rdečega križa, postal predsednik nove vlade. Mussolini je na severu Italije, pod okriljem nemških okupacijskih enot, ustanovil marionetno Socialno republiko Salo in njemu zvesti fašisti so skupaj z enotami SS nadaljevali s pobijanjem in mučenjem po naših krajih. Ti fanatiki so se na koncu nakopičili v Trstu. General Roatta pa se je vrnil v Rim in tam ga je Badoglio hotel celo postaviti za ministra, a so mu to preprečili. Po zatrjevanju angleških raziskovalnih novinarjev so skoraj vsi zločinci iz osvajalnih vojn prišli doma v Italiji na ugledne in

vplivne položaje. V skladu s to politiko so še leta 1953 tudi Collottiju podelili posmrtno odlikovanje.

Kdo je začel z genocidnim in etnocidnim pobijanjem, konfinacijami in drugimi pregoni ljudi, se ve, kot se ve tudi to, da so se fojbe in eksodus začeli dogajati že med vojno. Kaj je pravo doživljanje vojne, množično pobijanje, mučenje in zločini, ki so sramota človeštvu, pa tudi kakšen je lahko upor naroda po petindvajsetih letih terorja, se z odmikom časa vedno težje ugotovi. Še v zgodbe, ki nam jih pripovedujejo najstarejši, marsikdo težko verjame. Kako je sploh možno, da se je lahko to dogajalo? Celo na to, kar je napisano, marsikdo gleda kot na scenarije za televizijske nadaljevanke.

Pri sodobnem prevrednotenju zgodovinskih dejstev ne gre samo za Goebbelsovo metodo ponavljanja laži, ki se v javnosti spremeni v resnico, čeprav je pri ustvarjanju javnega mnenja še vedno uporabna, ampak tudi za načrtno selektivno prikazovanje delnih resnic in njihovo ponavljanje, ki se enako kot laž spreminja v edino in celovito resnico. Temu je treba dodati tudi senzacionalizem, ki rad izpostavlja samo zelo zanimive, vpadljive in udarne informacije, prilagojene za nekritične množice. Z razvojem medijev, posebej interneta, smo vedno bolj zasičeni z raznimi informacijami, priča smo razvrednotenju novinarskega komentarja in

strokovnih raziskav, tako se kvalitetna informacija lahko izgubi kot zlata igla na vozu sena. Komercializacija nas je s prilagajanjem okusu najširšim množicam zapeljala v umetno resničnost, zabavo, omamljanje in razvrednotenje starih vrednot, iskanje posebnosti in senzacij. Ne zanima nas več pogled na ves gozd, ampak iskanje posebnih dreves.

Sprava zahteva spoznanje, kaj se je zgodilo prej in kaj za tem, ločitev vzrokov in posledic, analizo vsega dogajanja in sintezo, javno priznanje ter opravičilo. Pri tem je pomemben tudi čas dozorevanja spoznanj, ali časovni odmik, končno lahko samo ta pozdravi rane. Za zbližanja, ki so prav tako potrebna, saj si roko lahko podaš le, če si zraven drugega, pa je seveda nujno tudi odpiranje mej v glavah in kulturi, kakršno je šele leta 2010 spodbudil koncert maestra Riccarda Mutija, ki je ob glasbi s simboličnimi dejanji sprave združil tri predsednike sosedskih držav. Tudi kultura, ne samo razum, nas vodi k spoznanju o nujnosti priznanja krivde, najprej izvirne, nato tiste, ki je sledila. Veliko pove soledje dogodkov na srečanju v Trstu, da so se predsedniki šli najprej poklonit spominu na požig kulturne ustanove, kar je pomenilo začetek etnocidne politike, nato spominu na optante in ezule in da so se nazadnje udeležili koncerta glasbe, ki ne pozna meja. Zelo pomenljiva je bila tudi odločitev, da se za spravo niso šli

poklonit na nerazčiščeni bazovski Šoht, na to dvomljivo fojbo, ki je preveč povezana s politizacijo zgodovine. To je bil žal samo en dogodek, ena omemba v medijih, pa še ta v večini italijanskih medijev prilagojena javnemu mnenju.

Italijani so s svojo »resnico« o fobjah dobesedno zasuli ves svet. Koliko člankov, raznih publikacij in knjig je bilo napisanih in koliko radijskih in televizijskih oddaj, koliko informacij o tem je na internetu! Geslo »foibe« najde internetni iskalnik na skoraj milijon naslovih, »Foiba di Basovizza« pa na več deset tisoč naslovih, odvisno od obremenjenosti mreže. Internet je odprt medij, politika, država in kapital ga ne morejo držati pod tako kontrolo kot televizijo in druga občila, tako lahko pri geslu »fascism« dobite deset milijonov zadetkov. Koliko je tu resničnih, točnih ali pa delnih, izkrivljenih, nepopolnih, lažnih ali celo sovražnih informacij, je težko oceniti.

Prav ob koncu pisanja te knjige sem po elektronski pošti prejel kopijo plakata za spominsko srečanje na predvečer italijanskega dneva spomina na eksodus in fojbe, ki ga je priredila občina Bastia Umbria iz osrednje Italiji med Perugia in Assisijem. Za ozadje plakata so uporabili fotografijo, ki zelo jasno kaže vojaški vod, ko strelja pet civilistov. Strelci pa nimajo titovk, ampak

šleme italijanske vojske. Za plakat so uporabili fotografijo usmrčitve civilistov, kot je nato Spomenka Hribar napisala 26. 2. 2011 v Sobotni prilogi Dela: »Plakat sugerira, da naj bi šlo za partizane, ki streljajo italijanske civiliste. Dejansko pa je to italijanska fotografija streljanja slovenskih talcev. Gre za dogodek v vasi Dane v Loški dolini, na Križni gori, 31. julija 1942, žrtve pa so: Franc Žnidaršič, Janez Kranjc, Franc Škerbec, Feliks Žnidaršič in Edvard Škerbec. Streljajo seveda italijanski vojaki. Če ne bi šlo za tako resno stvar, kot je streljanje civilistov, bi se Italijanom lahko smejala vsa Evropa! Manipuliraj tako dolgo in tako daleč, da sam padeš v svojo krivdo! Ta »napaka« je simptom italijanskega zakrivanja lastne krivde, ki nevarno omogoča vznikanje novega fašizma in ekspanzije na naše ozemlje.«

Vas Dane je razmeroma blizu spomenika ustreljenim učiteljem na Ogenjci pri Laškem Potoku, ki jo je prejel omenjal Jordan Zahar, gre za isto ofenzivo, za tisto Brignolijevo »sveto mašo za moje ustreljene«. Dogaja se to, na kar nas je že pred leti opominjal: obračanje zgodovine, »da bo kdo čez čas ta dejanja pripisal partizanom«. Jordan je to izkrivljanje doživljal na lastni koži.

Tudi ta dogodek je šel mimo kot anekdota, a za to kar so naredili našemu narodu med vojno, Primorcem tudi

prej, bi morali Slovenci ponovno zahtevati opravičilo. Pa ne samo za grozote, ki so jih počeli takrat, ampak tudi za to, da so to žalostno zgodovino izkoristili za nentenje nestrpnosti do tu živečih avtohtonih domačinov in do sosednjih narodov. Zahtevati bi morali javno odprtje jam in razgrnitev pravih dokumentov, spomenike in napise na obeležjih pa prepustiti zgodovinarjem, ne pa dnevniki politiki. Če res želimo, da bi prihodnji rodovi tega našega stičišča narodov in kultur živeli v spravi in sožitju nove Evrope, potem moramo razčistiti s preteklostjo in tako odpraviti vzroke, ki bi lahko še kdaj kalili odnose med nami in našimi potomci.

Pa še nekaj o nas Slovencih:

Slovenci smo ponosen narod, čeprav izhajamo iz kmečkega in delavskega ljudstva. Mi nismo imeli svojih kraljev, še grofov ne, imeli pa smo svoje pesnike in znanstvenike. Ponosni smo na svojega Prešerna, ki je napisal najlepšo zdravljico na svetu iz katere smo nekaj verzov vzeli celo za svojo himno: Žive naj vsi narodi, ki hrepene dočakat dan, da koder sonce hodi prepir iz sveta bo pregan, da rojak prost bo vsak, ne urag, le sosed bo mejak.

Na svoj narod pa nismo vsi enako ponosni, niti na svojo zgodovino, najmanj tisti, ki so se udingali tujcem.

Smo tudi majhen narod, ki v zgodovini ni odigral nobene pomembne vloge, zato se nekateri sramujejo naše zgodovinske skromnosti, saj nismo bili veliki vojščaki in zavojevalci, ampak samo kmetje, najemniki in vojaki, ki so jo izkoriščali tujci. Kljub temu smo razvili tako kulturo in dosegli tak zavidljiv razvoj, da smo lahko ponosni. Ponosni pa smo lahko tudi na to, da nismo nikoli bili napadalci, klavci, biriči, inkvizitorji, tisti iz našega naroda, ki pa so to postali, pa so že pred tem prevzeli drugo narodnost, tako kot Kobol ali Globočnik. Oni so se imeli za nekaj več, za pripadnike »več vrednih« narodov, svojega podložniškega ali suženjskega naroda pa so se očitno sramovali, zato so bili le umsko bolni zakompleksiranci.

Številni Slovenci, ki so tudi po novih razmejitvah ostali v mejah Italije, se počasi utapljajo v večinski narod. Sploh ne po svoji krivdi, gre za izreden mehanizem, katerega del sem opisal tudi s to zgodbo. Kljub odpiranju meje ostajajo sami, brez prave podpore iz matične države. Kot da se ta mala Slovenija boji dvigniti svoj glas na veliko sosedo.

Slovenci smo bili brez nacionalne države, večina sploh ni vedela kaj je to nacionalna država. To je bil čas kraljevin, nekdanjih bolj ali manj dobrih Madžarskih in avstrijskih kraljev, ki smo si jih prisvojili s pripovedkami. Danes pa je čas nacionalnih držav in seveda narodov, njihovega ponovnega združevanja in preseganja meja.

Italiji se je njihov nacionalizem dobro izplačal, še bolj iredentizem, od fašizma pa imajo danes več koristi, kot škode. Tudi mi Slovenci imamo več škode, od njihovega in tudi našega hlapčevskega, kolaboracijskega fašizma, zlasti ljubljanskega klerofašizma. Ta nas je razdvajal nekoč in nas še danes.

Mogoče se bomo tega tudi kdaj ozavestili, mogoče bomo tudi sami spoznali in si priznali resnico o zgodovinski vlogi NOB in vlili narodu nekaj zdrave krvi, mogoče se bomo lahko uprli tudi novem oblikam mutirnega fašizma, sosedskega in našega, ki nas z manipulacijami drži v hlapčevskih okovih. Mogoče bi za začetek zahtevali odprtje bazovskega Šohta. To pa je politična fantastika, kdo pa je ta mali nepomembni slovenski narod. Vodja italijanske desnice Fini se je že zdavnaj šel opravičiti judovskemu narodu, samo zato ker so njihovi pomagali nacistom pri iztrebljanju tega velikega zgodovinskega naroda, zakaj pa bi se šel Slovencem, saj so jih v Ljubljani sprejemali s cvetjem in dekleti kot prave odrešenike.

Mogoče pa bi se kdo opravičil vsaj staremu Jordanu Zaharju, Slovenskemu Istranu, italijanskemu državljanu, ki so ga tujci zasmehovali ker naj bi bil Italijan, Italijani pa ker naj bi bil (za njih) aborigin. A zakaj bi se, če pa se je naš predsednik države Borut Pahor klanjal nad fojbo laži in oltarjem italijanskega protislovensekga fašizma na bazovskem Šohtu in s tem priznal vse laži, italijanski predsednik Sergio

Mattarella pa se je nato prav po italijansko izognil poklonu žrtvam na Rabu.

Jordan Zahar ob 95. rojstnem dnevu nazdravlja z

ženo Vesno (Foto: Miloš Ivančič)

KOLOFON

Peruti tržaškega aborigina

Dopolnjena spletna izdaja

Avtor: Miloš Ivančič

Lektorica: Ines Cergol in drugi

Fotografije: Jordan Zahar, Miloš Ivančič, Neva Rolih,

Lucijan Pelicon, Primorski dnevnik, www.nuovaalabarda.org

Oblikovanje M. Ivančič

Samozaložba

Koper, 2024

CIP

KATALOŽNI ZAPIS O PUBLIKACIJI (CIP) PRIPRAVILI V NARODNI IN UNIVERZITETNI KNJIŽNICI V LJUBLJANI

[COBISS.SI](https://cobiss.si/)-ID [179679491](https://cobiss.si/179679491)

ISBN 978-961-07-1919-9 (PDF)

O AVTORJU

Miloš Ivančič je Koprčan, po rodu je iz Osapske doline, rojen pa je bil leta 1948 v Trstu. Študiral je na FSPN v Ljubljani, kjer si je pridobil naslov univ. dipl. novinar. Kot študent se je preživiljal s pisanjem za razne časopise, delom na Radiu Koper in RTV Ljubljana. Sodeloval je tudi pri nastajanju Radia Študent. Diplomiral je na temo Radio Koper - Capodistria, kjer je bil tudi zaposlen do upokojitve. Na radiu je opravljal najzahtevnejša novinarska in uredniška dela. Kot odgovorni urednik je na novo postavil slovenski program kot obmejni in manjšinski, izpeljal ločitev valov, vpeljal kontaktne in v živo vodene oddaje, programsko postavil Studio Nova Gorica in razvil sodelovanje z Radiem Trst. Program je vodil tudi v času osamosvajanja in slovenske vojne in ga nato leta 1992 podaljšal v celodnevnega.

Miloš Ivančič je kot radijski novinar poleg urejanja in vodenja pripravil veliko intervjujev, reportaž in drugih oddaj trajne vrednosti, kot so Primorski kraji in ljudje ter Slovenci ob meji. S svojimi oddajami je odkrival posebnosti primorskega prostora, ki ga je razdelila meja, krivice, ki se godijo Slovencem v Italiji, pa tudi zanimive in manj znane zgodbe, ki so zaznamovale zgodovino teh krajev. Serije oddaj govorijo o vojnih dogodkih med NOB in slovensko osamosvojitveno vojno, o primorskih beguncih, fojbah, zgodovini radia, računalništvu ipd.

V mladosti je pisal pesmi in zapisoval ljudsko izročilo, kasneje pa življenjske zgodbe in izdal razne publikacije – med temi omenimo pesniško zbirko Črne češnje, literarnozgodovinsko novinarsko zgodbo Peruti tržaškega aborigina, Lebič: zgodbe pozabljenega eksodusa, Roža Osapska: zgodba zgodb iz Osapske doline, Abitanti so v Istri, Primorska dežela, Fašizem za Butalce, Fojba laži, Ko so v Gabrovici zorele češnje in Prekomorci. Na spletu in v pripravi za izdajo pa ima še več del.

Več lahko preberete na <http://freeweb.t-2.net/okno/>.